

A „BOT-CSINÁLTA DOCTOR“ MOLIÈRE- NÉL ÉS KAZINCZYNÁL.

E cím — mely talán többet mutat, mint a mennyit a tartalom ér, nagyobb érdeklődést gerjeszt, mint a mennyit kielégíteni tudna — rövid magyarázatot kíván. E kis értekezésben nem akarom a színmű eredetét kutatni, sem mint színművet méltatni; azt sem vizsgálom, mikép jött Kazinczy arra a gondolatra, hogy lefordítsa, csak azt igyekszem kimutatni, miben tér el Kazinczy az eredetitől s hogy ez eltérésnek van-e, s mi tekintetben van, jelentősége?

E mű fordításában Kazinczy a classicismus magaslátáról a mindennapi élethez, a nagy szellemek gondolataitól a mindennapi emberek érzése, gondolkozása, felelgetése, ravaszkodása módjához tér. És a mennyiben nem csak mindennapi emberekhez, hanem épen a néphez kellett e fordítmányában leszállania, a nép gondolkozása s beszédje módját fejeznie ki: e mű még nagyobb lépést jelent. Lássuk tehát, hogy az az egyén, ki a magyar nyelvnek classikai magasságra, szépségre emelésén fáradozik, ki a Hőgyészi Hőgyész Mátéknak s más ilyen „köztünk lett, köztünk nőtt“ embernek is nem valami nagy barátja képen tűnik fel, hogy tud a néppel együtt érezni, annak a hangján beszélni?

Erről a fordításáról azt mondja Kazinczy Dessewffyvel folytatott levelezése I. köt. 345. lapján: „Ez . . . a neologusok ellenségeivel teljesen megbékéltet, mert látni fogják, hogy mikor annak látom helyét, hogy úgy szóljak mint ők szeretik, ott én is tudok magyarul. (Tehát nem: „azon célból fordította, hogy . . . megmutassa, hogy . . . ő is tud magyarul“ [Kazinczy mint fordító. Halász Ignác. M. Nyelvőr XII.], hanem azért szól, azért fordított úgy, mert annak látta helyét.) Hogy miért itt látta helyét a magyarosan, népiesen szólásnak, arra

nem nehéz megfelelni. Más darabjaiban class. szerzőket utánoz, s gondolataikkal kifejezéseiket, sajátos szó-alakjaikat is igyekszik átvenni: itt a nép embereit látja szerepelni s ezek gondolatai s ér- zései kifejezésére csak a nép szólás-módjait tarthatja alkalmasoknak. Ez az elv érvényesül az egész darabban. Ezért ad új neveket a sze- mélyeknek s változtat beszédökön, ezért teszi át a darab színterét is magyar földre. Azt valósítja tehát meg határozottan, mit Döbrentei a Molière Fösvénye fordítása után tett jegyzéseiben feltételelesen mond: „A Fordítónak szabad lehet, az idegen szokásoknak a hazaiakra való efféle változtatása, különben a Játék könnyen elvesztheti a maga bé- hatását a Hallók többsége előtt, egyik mellék czél pedig az, hogy a főbb karakterek ilyen hozzájuk ragasztott holmikuél fogva is eleve- nebben állíttassanak szem eleibe. Így szabad a változtatás a szemé- lyek hazai elneveztetésében is, mikor a Vig Játék olly vétket s bo- londságot korbácsol, mellynek példányaival mindenféle föld és Ország szolgálhat a Költő ecsetje előtt való úlésre.“

Már a czímet is változtatja, nem a „kénytelenségéből való orvos“-t használva, mint régi színlapokon láthatni (l. az „Erd. Muzeum“ könyvtara színlap-gyűjteményét. E szerint 1799. apr. 28-dikán Deb- reczenben „A kéntelenségéből való orvos“-t adják elő, — u. e czím alatt 1807. jan. 14. Kolozsvártt, valamint ez évi május 7-dikén Maros-Vásárhelyen; de „Szkanarella, vagy az erőltetett Doktor“ czímmel 1810. aug. 19. Kolozsvártt); hanem a „bot-csi- nálta“ kifejezést, olyan összetételt, mint a népnél is meglevő ma- dár-látta, ördög-mérte, isten-borotválta stb.

A személyek, mint említém, teljes átváltozáson mennek át. Sga- narelle-ből, kiről az eredetiben csak annyi van mondva, hogy „a Mar- tine férje“, Rigó Jónathán lett és kicsapott iskola-mester Dolhán. Ez magyarázza meg azokat a nagyszámú latin szavakat, melyeket beszéd- közben használ s azt a félig-meddig tudományos ismeretet, melyet itt-ott kitüntet. De az alaptalanság, tájékozatlanság még többször ki- tűnik beszédéből; hanem ügyessége gyakran kiségití. Martine, a fe- lesége: Rébék asszonyná lett, szomszédjok Robert: Csonka Bandivá, Géronte: Kutyescics Demeter berzenczei boltos göröggé, leánya Lucinde: Katiczává, Léandre: Haricscsá, Valère: Miklós deákká, Lucas: Babos Gyurkává, Jacqueline: Sára asszonyná, Thibaut és Perrin Sütő Mi- hályvá és fiává.

Az I. felvonás 1. jelenete Rigó és felesége perlekedését mutatja. Rigó ennek folyama alatt több gúnyosan kedveskedő szót használ mint az eredeti alakja s a fenyegető kifejezéseket („je vous froterai les oreilles“, „je vous battraí“, „je vous rosserai“, „je vous étrillerai“) így adja magyarul: „bizony megtépászlak, bizony meglazsnakollak, bizony megmirmikéllek, bizony megkalafintázlak.“ Kicsapott iskola-mesterhez méltó dicsekedést mutat Rigó, midőn az asszonyok ellen „a halhatatlan emlékezetű Publius Ovidius Násó“-ra hivatkozik, hangját s különböző ügyességeit áradozva magasztalja. Az eredeti csak általánosságban mondja a minden dologhoz értést (hozzá szólani tudást), azután egy híres orvosnál hat évig szolgálást s végül a latin nyelv elemeinek könyv nélkül tudását.

A 2. jelenetben a vizáلكodókat csilapító Csonka Bandi beszéde is átdolgozása az eredetinek, úgy, hogy az itt előforduló „d'accord“, „sans doute“, „forte bien“ kifejezések „Bízvást, kedves komámasszony, bízvást“, vagy „Igazság, az a ked tetszésétől függ“, vagy „Most tudom, eddig nem tudtam“ szólásokkal vannak pótolva. A jelenet végén az eredetiben is, a fordítás szerint is Ciceróból idéz, amott egy elferdített bölcs mondást, itt egy verset: „Férje tetszésétől függjön a feleség“ stb.

Az eredeti 3. jelenete Kazinczynál a 2. jel végéhez van toldva. A 4. jel. tehát itt 3-dik.

A 4-dik jelenet elején a „Nyikházi asszony“ emlegetése s ez a szóváltás a 15. lapon, toldott részlet, vagy inkább kicsérélt, a menyinyiben mindenik azon a helyen szól, mint az eredetiben; de nem azt mondja, a mit ott. Ott Valère hosszabban mondja el ott járások okát; de nem hivatkozik a hír szerint azon a vidéken lakó bölcs emberre, mint Babos. A 19. lapon a Rigó ruházatában csak a fekete szín szerepel, hogy így a fekete rigóval való szójáték lehető legyen; amott sárga és zöld van említve s ezért mondják a papagájok doktorának.

Az 5. jelenetben Rigót látjuk, a mint „egy tőkén ül az erdőben, iszik, énekel,“ — míg az eredetiben Sgan. dalolása elébb a szín megett hallik, ő maga azután jelenik meg. Kazinczy nem fordítja le az itt levő kis dalt, hanem egy kis lyrai ömlengés-formát mondhat Rigóval: „Az igaz ember ebből él! ebből él!“ stb., azután egy rövid dicsérő beszédet a borról, Csengeri-Kis uram után; végül pedig felköszöntőt e jeles férfiúra (l. al.)

Az őt kereső egyéneket nem sejtve a boros üveget ölelgeti s danol Sgan. az eredetiben a 6. jel. elején, míg itt az üvegnek mondott kedveskedő szavak helyett megint Csengeri-Kis uramhoz tér vissza, azt köszönti, annak „szép péntekszíniú ábrázat“-ját, meg „viczeispáni, ugorka-nagyságú orrát“ emlegeti s hangját utánozza. E közben pillantja meg az idegeneket. — A palaczkkal való játékot (itt butykos) a fordításban elhagyta K. A tudakozódásra mind a két helyen óvatosan felel: Igen és nem, a szerént, hogy mit akarnak vele; csakhogy a Rigó feleletéből más értelmet lehet kivenni, mint az eredetiből. A mi itt van mondva, megmaradhatott volna a fordításban is, s akkor ezt értettük volna rajta: ha fát akarnak kentek venni, akkor én vagyok a kit keresnek; de ha iskola-mester koromból akarnak valami hibát vetni a szememre, vagy törvény elé akarnak állítani, akkor nem én vagyok. Ezt nem fejezi ki a fordítás, mely a kicsapott iskola-mestert még a maga egyénisége tudatában is ingadozónak mutatja. — Mikor aztán megmondják, hogy „Mi tiszteletére kívánnánk lenni az úrnak: M.-nél egyszerűen azt feleli: ebben az esetben engem hínak Sganarelle-nek, de Kazinczynál már teljes önérzettel felel: „Tiszteljének hát; én az vagyok.“

A következőkben Rigó, karói ajánlgatása közben, hosszadalmasabban beszél, mint Sgan., erősebben dicséri ezek jó tulajdonságait s mikor megvallja, hogy ő valami jobbra született s másoknak dőlt fából dolgozásáról beszél: az eredetiben nem levő részleteket mond. A doktorságtól való húzódozása közben kissé túl megy a határon, mikor azt mondja, hogy „nem is leszek (doktor) soha, ha csak újra nem szül anyám, a mihez felette nagyon csekély reménységem van.“ Sgan. csak „diable emporte“-al fogadkozik, de Rigó már erélyesebben fejezi ki magát: „Szaggassanak el a millingós ördögök, ha Doktor vagyok.“ Elváltozik alább a „la peste m' étouffe!“ is s lesz belőle: „Dermedjek meg, ha az vagyok!“ A saját orvosi jeles tettei elbeszélésére az eredetiben „Tudieu!“ „Peste!“ „Diantra!“ — Kazinczynál: „Lássa a keresztyén ember!“ „Doktoroknak Doktorai!“ „S ejnye eb a gubám!“ felkiáltásokkal válaszol a bot-csinálta doktor. Mikor beleegyeznek az elmenetelbe, Sgan.-nek eszébe jut a doktoros öltözet, de Rigónak nem; valamint végül is csak az egyiknek adja oda az üveget s azt küldi előre, míg az eredetiben Lucasnak is ad parancsot, melyet Kazinczy, talán illetlennek tartván, kihagyott.

A II. felvonás két első jelenete össze van öntve, így tesz egy jelenést. Itt a Rigó dicsérete közben annyira nem követi Kaz. az eredetit, hogy ezt a szokásos kifejezést is: „nem méltó, hogy a saruit megoldja“, megcseréli s ezt mondja helyette: „Azok a czifra doktorok mind elbúhatnak előtte.“ Miklós erősebben, lelkesebben dicséri, mint az eredetiben, azt mondván: „Irtóztató derék ember! Hihetetlen dolgokat követ el, ha hozzá fog.“

Gérontenak „Est-elle en état maintenant . . .“ és Jacqueline-nek „Je le crois bien“ kezdetű beszéde kimarad; de utóbbi e beszédének vége, melyben Liandre-t említi, a gyógyszerek haszontalanságáról szóló legközelebbi nyilatkozatához van csatolva. A Sára asszony beszéde e jelenetben nem mindig követi az eredetit; de a jóakaratot helyesen tünteti fel. Hogy utolsó szólásában nem Pierre-t meg Thomas-t, hanem Dongó Pált meg Penye Pétert mond s a Messzelátót, Berekenyést, Kucsárdot, Véresoldalt is belehozza: olyan jelenség, a melyet már elől említettem.

A 3. jel. elején Kutyesics ügyesen, de nagyon is szertartásosan üdvözlí a doktort, míg az eredetiben Gér. az üdvözlés után („Monsieur, je suis ravi de vous voir chez moi“) csak ezt mondja: „et nous avons grand besoin de vous.“ Kaz.-nál Cicerora, M.-nél Hippocratesre hivatkozva téteti fel a doktor a kalapot, s ehhez képest ott a Catilina összeesküvéséről szóló „tractatus“-t, itt — a fejezetre vonatkozó kérdésen kissé megzavarodva — a kalapokról szóló fejezetet nevezi meg forrásúl. Kaz.-nál megtartja a latin szók idézésében nyilvánuló tudóskodást, M.-nél, a fejezet megnevezésével, könnyen meg nem zavarható voltát mutatja ki. — Mikor aztán pálczával orvossá avatja Kutyesicset, egész nyugodt lélekkel mondja: „Imhol az úr is az. Én úgy adom a Doktori Gradust, a mint vettem?“ („Vous êtes médecin maintenant! je n'ai jamais en d'autres licences.“) Rigó aztán a Sgan. egyszerű bocsánat-kérése helyett hosszasan s a szokott tudákos színezetű beszéddel kezdi engesztelni a kereskedőt, kezdvén ilyenformán: „Uram Doktor Kutyesics Uram, nekem érdemes Collegám Galénusban!“ — Az eredetiben a beteg leány nevével nem csinál szójátékot a doktor, mint itt.

Géronte az eredetiben azt megnézni megy, hogy mit csinál a leá.ya; Kazinczynál a Rigó bolondságait megúnva távozik (Nem állhatom tovább, vagy igen bolond, vagy igen okos“) s a leánya meg-

nézését csak ürügyül használja. A gazdasszony (inkább dajka) ott újonnan jelenik meg a negyedik jelenethez, itt a 2. jelenésben eddig, úgy látszik néma személyképen szerepelt s csak most szólal meg.

Érdekes látni, hogy a Sgan. dévajkodását, legyeskedését hogy változtatja meg Kazinczy. Olyanformán tesz vele, mint Döbrentei (i. h.) szerint Molière Plautussal, azaz megtisztítja, vagyis érzékenyebb illem-érzetnek is elfogadhatóvá teszi. Ő már csak a színésznek adott utasításokban mond meg egyet-mást („Holmi szabadságokat vesz magának“ stb.), mit esetleg el is lehetett hagyni a szereplőnek, mert, úgy látszik, nem szerette a közönség elé vinni azokat a szavakat, miket itt Sgan. mond. Ezek helyett, az orvosok gondossága szerint, egészségéről tudakozódik, ha nem tisztán azzal az óhajtással is, hogy orvosi tudományát gyakorolja. A jelenetet is megrövidíti Kaz., s a szereplő személyek utolsó megszólalásával — melyet a következő jelenet végéről tett ide — enyhébben végzi be. Kihagyja a következő jelenetet is, melyben Sgan. buzgóságában nagyon is messze akar menni s ezért Lucas vele ismét vitába bocsátkozik.

A következő jelenetben Sgan.-nek a beteghez intézett kérdései nagyobb számmal vannak Kazinczynál mint az eredetiben. (Hasítja-e a gégejét, mikor szólni erőlködik? — Fáj-e a háta-gerince? — Talpa viszket-e estvéként? A feleletek némely olyan részletet is közölnek, mely az eredetiben szintén nincs meg.) — A némaság okára nézve Mol. Aristotelesre, Kaz. Plátóra hivatkozik. Mol.-nél azt mondja Sgan. az Aristoteles nagyságának magyarázásául, hogy egy fél-kar hosszúságával nagyobb volt nála; Rigó pedig a Plátóra való hivatkozást azzal fűszerezi, hogy „több két-háromszáz esztendejénél, hogy az örökkévalóságra általment.“ „Az influentiák exhalatioi által formáltatott vaporek“-ról szóló tárgyalása után mind a két helyen megkérdezi betegének atyjától, hogy ért-e latinul? Erre az eredeti egyszerűen „non“-nal felel; Kaz. azonban már hosszabb s viszonyaihoz alkalmazott feleletet adat Kutyescscesel, elmondván, hogy „Mikor én deák iskolába járhattam volna, még Macedoniában voltam“ stb. E kérdésre magára nézve kedvező feleletet nyervén Sgan. érthetetlen, részben egy latin nyelvtanból roszul idézett szók tömegét mondja el (Oeuvres complètes de Molière. Paris 1840. Firmin Didot frères.), míg Rigó — még a görög nyelvre nézve is megfaggatván a kereskedőt — Plátónak ismételt megemlékezésével, mint ennek a jelen esetre

vonatkozó nézetét, egy latin idézetet mond, mely azonban ezt a dolgot egyáltalában nem magyarázza. A gyors és hosszú idézeten való csudálkozásokat az eredetiben Jacqueline is, Lucas is kifejezik; K.-nál csak Babos mondja rá: „Eb a málya rigója, bizony jól felválták a nyelvét.“

A következő anatómiai magyarázatban Sgan. armyan, nasmus és cubile szókat használ, (melyek közül a két első szintén érthetetlen) elsőt a tüdő latin, másodikat az agyvelő görög, harmadikat a vér csatornájának zsidó neve képen; a magyar átdolgozásban a venter, pituita és beresith szókat találjuk.

A doktor biztatására, hogy jól figyeljen, Gér. az eredetiben csak „oui,“ vagy „je le suis“ szókkal felel, míg Kutya már kifejezőbben mondja: „Izzadok belé, édes úr; tessék folytatni.“

Rigó igyekszik valamennyire megmagyarázni a némaság okát, mikor azt mondja: „az említett . . . váporknak nagyon bizonyos genyecséget (genyedséget) szülő malignitások, melyek a nyelv gyökerét elülük, hogy az sem úgy nem foroghat, a mint kellene, sem azon articulatus hangoknak előadásokra, kiejtésekre . . . elegendő erejek nincs;“ de Sgan. ismét költött szókkal üti el a dolgot, épen ott, a hol magyarázni kellene.

Kutyésicsnak a maga tudatlanságát mentegető szavaira Sgan. csak annyit felel: Nem baj; önnek nem is kell olyan ügyes embernek lenni, mint mi vagyunk. Rigó azonban hosszabban beszél, latin idézetekkel ékesítve beszédét: „Ki is kívánná, hogy az úrnak, a ki a réfet forgatta, annyi esze legyen, mint a mi egyikünknek? . . . Minden ember nem lehet tudós ember, tanult ember, mint én vagyok.“ — A némaság ellen Sgan. borba mártott kenyéret ajánl, mert az meghozza a beszédet; ezt adják a papagájoknak is s ezek mindjárt beszélnek, ha esznek belőle. Rigó már hosszasabban magyaráz s ad útasításokat a betegnek, csaknem minden rendelését azzal végezve: mindent a hogy magának tetszeni fog. Elmondja, hogy ő nem „ízetlen, bűdös s drága patikai szerek“-kel gyógyít s Doktor Szathmári Paksi Pál úrra, majd a papagájoknak boros kenyérral tartására, sok ország és város egyetemére hivatkozván, a bor dicséretén végzi beszédét. Ezután Sgan. röviden búcsúzik, ígérve, hogy estére még visszatér; de Rigó még azt is mondja, hogy más helyre is megy s a most rendelt orvosságból egy-két dózissal a beteg kedvéért való bevéését is megígéri.

A következő két jelenet ismét nem található Kaz.-nál. Az elsőben ismét orvosi szolgálatát ajánlgatja Sgan. Jacqelinének, a másodikban pedig a pénzt nem akarja elvenni Gér.-tól, de végre mégis elfogadja. Ez utóbbi jelenetből maradt meg a Kutyescics neve után tett megjegyzés első része: Neki pénzt nyújt. Vonogatja magát, de végre elveszi (t. i. Rigó), valamint a IV. jelenés elején levő rövid magánbeszéde Rigónak, mely mintegy az eredeti VIII. jelenete végén levő szavak kiegészítése, („a pénzt olvassa. Ez nem rossz; ezért nem vala kár Doktorra botoztatnom magamat. Az ollyas pénz nélkül is megesik az emberen.“)

Harics és Rigó következő beszélgetésében is van eltérés az eredetitől. Többször más szavakkal beszélnek, mint ott, vagy rövidítik s egyszerűsre módosítják a beszédet, mint Harics mikor szándékát előadja; szólnak hosszabban is, mint Rigó, mikor a pénzzel megengesztelve a háládatosságot is emlegeti s azt mondja: „a ki engem jól megken, bizonyos lehet felőle, hogy érte viszont én is megteszek mindent, a mi hatalmamban áll.“ Sőt Harics is hosszabban magyarázza a betegség okát mint Léandre. A Rigó „tanúlt tapasztalt orvos“ voltára való hivatkozás, a Solymosi görög megnevezése és leírása s a körülmények részletesebb elmondása nincs az eredetiben, mely csak azt mondja: „de az bizonyos, hogy a szerelem az igazi oka s Lucinde csak azért találta ki ezt a betegséget, hogy megszabadúljon egy olyan házasságtól, melyre erőszakolták.“ Az eredetiben még Sgan. is szól, míg itt csak „magát hajtogatva ígéri szolgálatját.“

III. felvonás 1. jel. Rigó: „Attól nem tarthat az Úr. Együgyűbb filkót nem lehet képzelni,“ s később: „Neki elég, hogy az Úron ez a tisztos köntös.“ Sgan. ilyenforma tartalmú beszédre, mint itt a Haricsé, csak annyit felel: sans doute. Rigó, vallomása elején, megemlékezvén a doktori cím nyeréséről, furesán teszi hozzá: „de meg ne verjen az úr!“ Bizalmasan elbeszéli aztán Haricsnak, mikép lett orvosá s e foglalkozásról való nézeteit. Előbbit rövidebben adja Kaz., de korábbi történeteiből is említ egyet-mást, tuksai rektorságát stb., mik természetesen csak a magyar szövegbe illenek. A világ szokásáról mondott elvei is („Jól fizetnek, s így én is nyerek, ők is nyerne. Ez a világ így megy; bolond a ki azt akarja, hogy minden ügy menjen, a hogy kellene“) csak Kazinczynál vannak meg. — A jelenet végén Sgan. ezt mondja: „Voilà des gens qui ont la mine de

me venir consulter,“ — Rigó ezt: „Ezek is belé untak, látom, az életbe; hát segítenem kell igyekezeteken.“

A 2. jelenésben Thibaut csak annyit mond: „je voudrions, monsieur, que vous nous baillissiez queue drôlerie pour le garir,“ — de Sütő M. már értelmére, tudományára, bölcsességére is hivatkozik. Ellenben Thibaut hosszasan beszél el felesége betegségét, a műszókat furcsán elforgatva, míg Sütő röviden említi vízi betegségét, hivatkozván Fercsel uram ő kegyelmére is. Az eredetiben Perrin beszél is, úgy adja Sganarelle-nek a két tallért. Kazinczynál a beszéde elmarad s a Rigóé közben van mondva: „Sütő Jankó kezébe nyom valami pénzt, melyet Rigó hirtelen zsebjébe ereszt.“ A „clairement“ helyett Kaz. a „kézzel tapogathatóképen“ kifejezést használja, mely a dolognak itt megfelel, a mennyiben a pénz átadását kell alatta érteni. Kaz. az orvos-szerű ajánlott sajtról is többet mond Rigóval, mint az eredetiben van, midőn azt mondja: „Az a tehén, a melynek tejéből ezt a sajtot csinálták, maga ette meg azt a patikai füvet, melyet a betegnek kellene megennie, ha az ember kínozni akarná.“ A gyöngyöt, aranyat aztán Mol. is említi. — A jelenet végén, a Sgan. útatisítása után még Perrin hálálkodik röviden, mire Sgan. azt mondja: „Si elle meurt, ne manquez pas de la faire enterrer du mieux, que vous pourrez.“ Rigó azt teszi orvosi tanácsa után: „hanem ha eljött volna az órája, a mi ellen nincs orvosság“ — s itt félbeszakítja beszédét, mialatt (mint útatisításul van adva) „a két ember megyen, Rigó visszakiáltja“ s így mondja aztán az eredetivel egyező tartalmu szavait.

Az eredetinek 3. jelenete Jacqueline, Sganarelle, Lucas, valamint a 4. jelenet Géronte, Lucas személyekkel, elmarad s e 3. jelenet Mol. szerint az 5-dik. A kihagyott jelenetek közül az előbbiben Sgan. beszél Jacqueline-el a maga módja szerint; most nem annyira legyeskedve, mint férjét csúfolva. Lucas ezt a háttérben állván, hallja s ezért megy az utolsó pillanathban kettőjük közé, ezért beszél a 4. jelenetben Géronte előtt olyan sértődött hangon Sganarelle-ről.

A 3. jelenés Kazinczynál a Rigó kérdésével kezdődik: „Mint érzi magát a Patiens?“ Az eredetiben pedig ezt a Gér.-nak adott felelete végén kérdezi. Kutyesics részletesebben adja a rosszullet jeleit (Szörnyű hőségben van, fejét fájtatja, szédeleg); Gér. egyszerűen azt mondja: egy kissé rosszabbul az ön gyógyszerere után. Gér. sza-

vait Kuty. nem mondja végig, hanem megszakítván, hozzá teszi: A lyányom még eddig nem élt semmi itallal. A Rigó felelete megint különbözik az eredetitől. Ott ezt mondja: Soha se búsúljon; olyan orvosszereim vannak, melyek mindennel daczolnak, s én várom a halál-küzdelmet. A magyarban pedig ezt: „S ki holt meg valaha a bortól? Azonban hadd haljon meg, ha kedve tartja; tesztek én arról is.“ — Rigónak Haricsra vonatkozó jelzése érthetőbb, világosabb; nem csak azt mondja, hogy „úgy tesz kezével, mintha azt mutatná hogy gyógyszerész,“ hanem hogy „úgy teszen a két kezével, mint a ki mozsárban tör valamit.“ A párbeszéd többi része, minden szagga-tottsága mellett is, érthetőbb K.-nál mint az eredetiben, melyben csak végül mondja ki Sgan., mit itt Kuty. már maga kitalál, Rigó csak kiegészít: „a lyányomnak erre az úrra — nagy szüksége lesz.“

A 4. jel. személyei egyeznek. Sára beszédében az eredeti nem szól a nagy hősegről. Rigó többet beszél, hosszasanbban útasítja Haricsot s a nyavalya symptomái felől Kutyescscesel, nem az álgyógy-szerészszel akar beszélni, mint az eredetiben. Következő beszéde, mely a Kutyescics figyelmét akarja Haricstól és Katiczáról elvonni, elég hű fordítása a Molière-nél található, annyira, hogy még az „opácus humoroknak incongruitások,“ a „naturele temperamentumok,“ a „pars brutalis“ és a „pars sensitiva“ is benne maradnak. Lucinde csak érzése meg nem változásáról szól; Katicza már bővít azzal: „melly szerelmemet az úr eránt eloltsa.“ — A Kutyescics felszólalásában a jegyzet: „meg akar szólalni“ stb. szintén toldás; de annyiban nem is helyes, mert az illető csakugyan meg is szólal. A beszédből különben csak az „ô admirable médecin!“ van fordítva, az is bővebben: „Óh nagy tudományú férjfi! óh csillaga a Doktoroknak!“ A következő harmadfél sor, melyben halóját fejezi ki Gér., nincs meg. Rigónak Kutyescicshez, s Katiczának Haricshoz intézett s itt következő szavai meg az eredetiben nincsenek meg. Ezek beszéde után Rigó, szokásához híven, ismét latin szavakkal fűszerezi az eredetivel egyező nyilatkozatát. (Ez nekem sokba került, sed tandem optatissimus respondet eventus.) A Katicza s atyja közt folyó párbeszéd rövidebb Kaz.-nál s a leányt kedvezőbb színben tünteti fel, mint az eredeti. Itt több határozottsággal, rövidebben beszél, ott több szelíd-séggel, inkább kérő hangon. (l. alább.) Az ő nyilatkozatai után még az atyja s végre Rigó szól. Előbbi csak a leánya némává tevését

kéri, mert az eredetiben e részlet előtt levő s leánya beszédére vonatkozó szavai — minthogy annak beszéde itt nem kíméletlen, erőszakos — itt nem állhatnak, — Rigó pedig az amott három ízben mondottakat adja elő egyszerre: „Az rajtam nem áll“ stb. A következő részlet: „Csöndesedjék az úr“ stb. Gérontehez intézett, de a Lucinde szava utáú mondott sorok fordításából állott elő egészen eddig: „Engedje az úr“ stb. A következő sorok, melyeket „fél hangon“ mond, Sgan.-nek e jelenetben utolsó hosszabb beszédéből vannak véve, de kissé rövidítve és változtatva is. Az utolsó pont: „Menjen segéd uram, lásson specificumhoz“ az eredetinek is utolsó pontja: „Au remède vite, au remède spécifique!“ Azok a részletek tehát, melyekben a szökést és egybekelést gyógyszerészi műszavakkal ajánlja az ál-segédnek, Kazinczynál nem találhatók.

Az 5. jelenésben Kutyesics és Rigó beszélnek. Első szóváltások, mely az emlegetett orvos-szerekre vonatkozik, nincs meg Kazinczynál. A párbeszéd különben további részleteiben is nem áll egyébből a magyar fordításban, mint három részbe foglalásából annak, mit Géronte az eredetiben nyolcz vagy kilencz ízben mond el. Kutyesics hosszabban beszél leánya viszonyáról s a maga intézkedéseiről. Rigó csak kétszer szól bele; utolsó szólása nagyon szabadon van adva az eredeti után.

6. jel. A Babos beszédében érdekesen van kifejezve az ellen-szeny, avval, a mivel bővit az eredetin, őt „drága úr“-nak nevezvén, „a ki a más feleségét szeretné ölelgetni, tapingatni, gyógyíthatni, ha más által nem látna a szitán.“ Az eredetiben még csak Géronte s aztán Lucas szólnak, különböző módon fenyegetvén a doktort, s azzal vége a jelenetnek. Itt Kuty. még megkérdezi Rigót, ki természetesen tagad; azután előhíja cselédeit s elrendeli a doktor felakasztását, jó jutalmat ígérve annak, a ki (az ő híre-tudta nélkül) elvégzi. Babos vállalkozik rá, egész örömmel mondván: „Az az én gondom. Doktor uram, készüljünk; megtanítom én az urat, mint kell tilalmasba járni. — Mint megbámúl majd a város, ha látni fogja, be szépen lóg a Doktor!“ Az eredetiben nincs meg a következő útasítás sem: Kutyesics el, Babos Rigót ölbe kapja s egy oldalszobába rekeszti.

A következő jelenet személyei egyeznek, csakhogy Rigó „belőlről“ beszél, mi ott nincs megjegyvezve; de úgy látszik, nem is szükség, hogy a másik szobából beszéljen. Martine kérdésére például

Lucas egyszerűen rámutat Sgan.-re: „Ehol van ni; majd nemsokára felakasztják.“ Babos már másképen felel: „Hol van? Az igen-igen jó helytt van s egy óra mulva még jobb helytt lesz. A talpa sem fogja érni a földet.“ Ügyesen és humorosan ad feleletet Rébéknek arra a kérdésére is: Hogy jobb helytt? Hiszen talán csak nem akasztják fel Kentek? ezt mondván: Azt épen nem mondhatnám; de felteszszük száradni, a szellőre — nagyon eláztatta magát.“ Azután magyarázza aztán meg, az eredetit kissé pótolva: „a gaz ember a mi urunk leányát elszökteté egy bitanggal.“ Rébék asszony a Rigó kamarája felé megy s áradozva szólítja meg férjét, mely áradozás helyett az eredetiben csak a „mon cher mari“ kifejezés van. Martine a következőkben is kevesebb érdeklődést mutat férje sorsa iránt mint Rébék, ki legalább több szóval kérdezősködik férjétől s úgy látszik, igaz érzéssel kiált fel: „Ah, te nem ily gyalázatos halált érdemletél“ — míg Martine csak a sok ember szeme láttára való felakasztást emlegeti. De az érzés, úgy látszik, nem volt igazi, mert nagyon hamar eltűnik s Rébék nem sokkal ezután olyanokat mond, milyenek a férje közeli s gyalázatos halálán aggódó asszony szájába egyáltalában nem illenek: „Rád meresztett szemmel kaplak meg, ha majd a nyakadra hurkolják a kötelet, ha rajtad majd egyet rugnak.“ Mart. csak azt mondja, hogy marad, hogy férjét erősítse a halálra, nem megy el, míg felakasztva nem látja. Sgan. csak egy Ah!-al felel, míg Rigó folytatja a gúnyos beszédet: „oh példája az asszonyi hűségnek! remekje, tűköre az asszonyi nemnek!“

A következő jelenetben Gér., Sgan. és ismét Géronte, Kaz.-nál Kutyesics, Rigó és Babos szólnak. Gér. a commissaire-ről, Kuty. embereiről beszél; a tartalom nagyjában egyezik. Érdekesen és Rigóhoz illően van fordítva Sgan. következő szólása. Az eredetiben azt kérdi, hogy nem lehetne-e a felakasztást egynehány bot-ütéssel megváltani, emitt azt mondja: „Inkább füstöltesse meg az úr az aldimat a hogy magának tetszik. Ez az akasztás illetlen Nemes emberhez, illetlen graduált Doktorhoz.“ Utána nem Kuty. beszél, mint az eredeti szerént kellene, hanem Babos, ki biztatja gazdáját, hogy el ne lágyíttassa magát, akasztassa fel Rigót, ki házán ilyen mocskot ejtett, „ha egyszer kimegyen a párája, vissza nem hozza senki.“

Az utolsó jelenetben nem sok eltérés van egyéb, mint hogy Rigó, mikor megtudja hogy nem akasztják fel, örömmel mondja,

a maga nevére is vonatkozáván: „Hahaha! A rigó elkerülé a horgot!”

Igy tér el a Kazinczy átdolgozása az eredetitől. Az eltérés, mint láttuk, nem csak a kifejezésekben nyilvánul, hanem a jellemekben is. Leginkább a Sganarelle jellemén tapasztalható változás. A favágóból kicsapott iskolamesterré teszi Kaz., s ez által természetesen máskép kell beszéltetnie. Érdekes változtatás ez annyiban, mert Rigó alakjában az u. n. peregrinusok faját látjuk megszemélyesítve s e kevésbé ismeretes fajból egy egyént látunk szerepelni a rá nézve egészen idegen színpadon.

Azonban Rigó ezek legnagyobb részétől különbözik. Ő már nem a sors csapása, az emberek rosszasága, vagy a saját betegesen élénk kedélye miatt lesz e százanandó emberek társává, hanem, mint a III. felvonás 1. jelenetében elmondja, jellemének gyengesége, erkölestelen élete miatt kénytelen odahagyni a tuksai rektorságot s abroncsot, szülő-karókat hasgatni, hogy magát és családját fentartsa. Ő tehát már rosszabb fajta peregrinus, kiben megvan az a hiba, az a gyengeség, a mi ezekben általában megvolt: a részegesség; de ez és több más hiba is, úgyszólván, öntudatos, sőt szándékos lévén nála: nem részvétet, hanem inkább ellenszenvet ébreszt bennünk maga iránt. Még növeli ezt feleségével való bánása s több rendbeli dicsekedése. Milyen büszke a torkára, meg arra, hogy tanuló korában egy szó hiba nélkül tudta a logikát, — a Keresztesi Ezékhíel s a Csengeri-Kiss uram ismeretségére, később orvosi tudományára stb. Érdekes azonban benne az, hogy sok latin idézetet mond, s ez idézetek teljeseek, érthetők. ha nem mindig helyesek — azaz a magok helyén levők — is; ellenben a Molière alakja vagy csak érthetetlen szóhalmazt mond, vagy csak olyan egyszerű dolgot (s azt is rosszul) mint egy latin grammatika egynéhány sora.

Rigó tehát, a mint látjuk, egyrészt magyar alakká, másrészt értelmesebb, vagy legalább több ismerettel bíró emberré lett, mint Sganarelle. A Sára asszonynyal folytatott beszédei nyomán még egy vonást kell jelleméhez tennünk: hogy szerényebb, illedelmesebb ennél.

Mint fentebb említém, találhatni különbséget a Lucinde és Katicza jelleme közt is. Ez a III. felvonás 4-dik (az eredetiben 6-dik) jelenetében tűnik ki. Itt Lucinde rövidebben, határozottabban, Katicza

gyöngédebben beszél, több szeretetet vegyítve a határozottsághoz. Amaz egész önrizzettel felelgeti atyjának, hogy beszéde nem használ semmit, mert már el van határozva, hogy hiába minden erőfeszítése, zsarnokságának nem veti magát alá, hiába vesztegeti az időt, hogy inkább zárdába megy, mint olyan emberhez menjen nőül, a kit nem szeret stb. Hogy Katicza mikép beszél, annak megmutatására álljon itt ugyanez a beszéde, melyet atyjának haragos közbeszólása szakít meg a magyarban is több ízben. „Édes atyám, im vége bajomnak; szavamat szerencsésen visszanyertem. De egyedől azért nyertem vissza, hogy egész gyermeki tisztelettel kimondjam, hogy én a nékem reudelt férjhez menni soha nem fogok. Kérem, jó atyám, ne parancsoljon olyat, a mit teljesítenem nem lehet, s ne tagadja meg jobbjomat attól, a ki arra tökéletesen érdemes, s szívemet örökre birja. Érzem én, hogy engemet csak ő tehet boldoggá... Engedje mondanom, édes atyám, s ne vegye szavamat tiszteletlenségnek: engemet Haricstól semmi hatalom el nem szakaszt... Ne haraggal, édes atyám! szólnon szeretettel; én gyermeke vagyok... Nem makacsság, édes atyám, nem tiszteletlenség, hanem mély érzése annak, hogy én egy emberrel, a kinek unokája lehetnék, boldog soha nem leszek; Haricscsal, ha nem gazdag is, az leszek.“ Úgy gondolom, a különbséget hosszasan fejtegetnem egyáltalában nem szükséges. Ha a megszólítások nem mutatják is, mutatja a tiszteletet, szeretetet tanúsító, a rábeszélést lehetővé tevő nyilatkozat is, ha az eredeti rövid, nyers szólásaival összevetjük.

A vígjáték többi személye, jellemre nézve, nem ment át ilyen nagy változáson; de mindenik magyar, vagy legalább a nép előtt is ismeretes alakká lett, mint a dolhai görög Kutyesics Demeter. Mindenik magyarosan, sőt sokszor magyaros és népies humorral, elmésséggel beszél.

Ennek szemléltetésére bemutatok némely részletet e fordításból, arra törekedvén, hogy olyanokat válasszak, melyek a Kazinczy stíljának más-más tulajdonságát mutatják. Először is az I. felvonás I. jelenetét veszem fel, mely, mint tudjuk, a Rigó és a felesége perlekedését tünteti elő. Hogy a Kazinczy nyelvezetének tulajdonságai jobban kitűnjenek, az eredetin kívül a Kisfaludy-társaság fordítása szerint is közlöm az illető helyeket (Kazinczy F. magyarításának felhasználásával fordította Almási Tihamér. Molière vígjátékai VIII. k.)

Az eredeti után tehát első helyen a Kisfaludy-társaság, másodikon a Kazinczy fordítása áll. Különbözik a Kazinczyé könnyen kitűnik. Mert míg az előbbi nem tér el nagyon az eredetitől, addig ez úgy változtatja a szöveget, a hogy neki a jellemek s a helyzetek szempontjából jónak látszik. E jelenetben is sokat bővít, mert az eredetit alkalmasint rövidebbnek s hidegebbnek találja, mint sem egy feleségét és gyermekeit elhanyagoló, ellenben a maga torkáról annál inkább gondoskodó peregrinus-forma kicsapott tanítóhoz s annak a saját és gyermekei jogát védő s férje fitogtatott tudákosságát nagyon kevésre becsülő feleségéhez illő volna. S csakugyan úgy is van. A részeges, dologtalan s a mellett tekintélyeskedő Rigót jobban jellemzi a hevesebb, hosszadalmasabb szóváltás által Kaz., mint az eredeti Sganarelle-t. Így áll a dolog Rébék asszonyra nézve is. — Lássunk tehát néhány sort e jelenetből.

I. felvonás 1. jel.

Sgan. Non, je te dis, que n'en veux rien faire, et que c'est à moi de parler et d'être le maître.

Már én csak a mondó vagyok, hogy abból semmi se lesz s hogy itt enyém a szó, mert én vagyok a gazda a háznál.

(Kazinczy :) No's nem! Csak azért sem! Megmutatom, úgy lesz, a hogy én akarom.

Martine. Et je te dis, moi, que je veux que tu vives à ma fantaisie, et que je ne me suis point mariée avec toi pour souffrir tes fredaines.

Én pedig azt mondom neked, hogy úgy kell élned, a hogy én akarom; nem azért mentem hozzád, hogy békével tűrjem kicsapongásaidat.

Igen, a hogy ő akarja! No én is megmutatom, nem azért mentem hozzád, hogy minden áldott nap nyeljem ezt a te sok gombaságodat.

Sgan. Oh! la grande fatigue que d'avoir une femme! et qu'Aristote a bien raison quand il dit qu'une femme est pire qu'un démon.

Hajh, be nagy teher is az asszony! Aristotelesnek igaza volt, mikor azt mondta, hogy az asszony rosszabb az ördögnél.

Nyomorúságok nyomorúsága! Be igazán mondja a halhatatlan

emlékezetű Publius Násó, hogy a mérges asszony gonoszabb mint a lángoló gyehenna rőt sárkánya.

Martine. Voyez un peu l'habile homme, avec son benêt d'Aristote.

Nézze az ember ezt a tanúlt frátert az ő buta Aristotelesével.

Nézze az ember be nagy Tudós, hogy mindég a nyelvén az a számar Násó!

Sgan. Oui habile homme. Trouve-moi un faiseur de fagots qui sache comme moi raisonner des choses, qui ait servi six ans un fameux médecin, et qui ait su dans son jeune âge son rudiment par coeur.

Tanúlt bizony. Mert találj nekem olyan favágót, a ki úgy értsen mindenhez, mint én; ki hat évig szolgált legyen egy hírneves doktornál s ki fiatal korában könyv nélkül tudta a csíziót.

De tudósnaK ugyan tudós a talpán! Mert találj hát nékem itt, az egész környéken, Petribe, Mocson, Almáson, Pálfalván, Úrmezőn, Kecskéhatón . . . egy ilyen magamforma szegénylegény Nemes embert, a ki olyan peregve el tudja olvasni a currenst; a kinek torka úgy elbíra a CCCLIV-dik dicséretet; a ki míg a Collegiumba tanúlt, úgy tudta egyetlenegy szóhiba nélkül a Lógicát. De, hallod-e, nem hijába szolgáltam én egy olyan híres neves derék Tógatus körül, mint Keresztesi Ezékhiel uram volt a maga idejében; nem hijába ettem én a Doktor Csengeri-Kis kenyerét. Sok ragadt ott én reám, a mit más nagy halom pénzen kész volna megvásárlani, ha az ollyat pénzen adnák.

Martine. Peste du fou fieffé!

Mennykő üssön a bolondjába!

Vesszen meg a párája tudós embere!

Sgan. Peste de la carogne!

Mennykő üssön a vén szatyorjába!

Vesszen meg a párája nyelves asszonya!

A 2. jelenetben az eredeti is igen érdekes szerepet ad Csonka Bandiunak, ki szíves részvétéért, beavatkozásáért titlegeket s kigúnyoltatást szenvedvén, visszavonulni kénytelen. Mikor a perlekedő feleknél ezt a hangulatot veszi észre Csonka, hogy t. i. az egyiknek kedve van a verekedéshez, a másiknak meg a veretéshez s még az asszony is ellene fordul, a miért a becsületes ember tőle már meg

sem verheti kedve szerént a feleségét: némi gúnnyal kér bocsánatot az „idvességes igyekezet“-ben való gáncsoskodásért s ő is biztatni kezdi Rigót: „verje el ked, döngesse el ked, az eb a ránczát“ s szolgálatát, segítségét ígéri. De ezzel sem nyeri meg tetszésöket, ellenben mind a két féltől kikapja a részöt.

I. felv. 2. jel.

M. Robert. Holà! holà! holà! Fi! Qu'est ceci? Quelle infamie! Peste soit du coquin, de battre ainsi sa femme!

Hé szomszéd! Piha! Micsoda dolog ez? Mégis csak hallatlan ocsmányság így elverni a feleségét! Hogy a memykő üssön a garázda emberébe!

Csonka Bandi. Micsoda rettenetes állapot ez? A gyalázatos! Így elhóhírlani a feleségét!...

Martine. Voyez un peu cet impertinent, qui veut empêcher les maris de battre leurs femmes.

Nézze el az ember ezt a tolakodót, még mást akar meggátolni abban, hogy megverje a feleségét, ha kedve tartja.

Nézze el az ember, micsoda garázdaság ez! Miatta más becsületes ember azzal sem lesz szabad, hogy megverje a feleségét, ha kedve jön reá....

M. Rob. à Sgan. Compère, je vous demande pardon de tout mon coeur. Faites, rossez, battez comme il faut votre femme; je vous aiderai, si vous le voulez.

Teljes szívből megkövetem kedves komám uramat. Csak rajta, üsse, verje a feleségét isten igazában; ha kell, még én is segítek.

Követem Kedet szépen, hogy ezen idvességes igyekezetében megtaláljam gátolni. Fogjon Ked hozzá még egyszer, verje el Ked, döngesse el Ked az eb a ránczát. Ha kell én is segítek....

Sgan. Et vous êtes un impertinent de vous ingérer des affaires d'autrui. Apprenez que Cicéron dit qu'entre l'arbre et le doigt il ne faut point mettre l'écorce.

Maga szemtelen, hogy a más dolgába ártja magát. Tanúlja meg, hogy már Cicero is azt mondja: az üllő és az újjad közé ne dugd a kalapácsot.

S kednek nincs esze, hogy a más ember házi állapotjába ártja magát. Nem hallotta ked, mit mond a Római Ékesen-szóllás atyja, Marcus Tullius Cicero, eképen szóllván:

Férje tetszésétől függjön a feleség,
 Meri ő általa gyúl házához cseség,
 Úrnak ismerni azt önéki nyereség,
 Akár szép szó éri, akár rút vereség . . .

A 6. jel. az egész darabnak legtökéletesebb részlete. Rigó minden bajt, bánatot elfelejtve, pihenőt tart a favágásban s egynéhány korty borral szerez több erőt a munkára. Itt találják meg a Rébék-től útasításokkal kellően ellátott emberek, kiknek kérései és ütlegei elől nem tud kitérni s doktornak vallja magát. Rigó magánbeszéde az 5-dik jelenetben példánya lehet a csapongó jó kedvből származó s igazi népies humorral telt beszédnek. A bor dicséretére szolgáló s a Csengeri-Kis uram emlékére vonatkozó szavai oly ügyesen választottak, Rigó kedélye állapotát oly jól kifejezők, hogy tökéle- tebbet képzelni sem lehet. És ezek egészen eredetiek Kazinczynál, ezeket, mint meglátjuk, nem vette Molière-től.

A két küldött megérkezésekor a palaczkkal üzött s a nézők megnevettetésére való tréfás jelenetet elhagyja Kazinczy. Ő nem ját- szatja Rigót a butykossal, nem téteti vele egyik oldalról a másikra, mintha attól félne, hogy az előtte meghajló küldöttek felveszik, hanem elrejteti vele s a helyzet nevetséges volta helyett a jellemben igyek- szik kitüntetni a komikumot, mi itt karói hosszasabb dicséretésé- nek s a doktorságtól való hosszasabb vonakodásának magyarosabb s kedélyesebb kifejezésében nyilvánul. Lássunk e jelenetből is egyné- hány részletet s ezzel fejezzük be a Kazinczy fordítása jeles tulaj- donai kitüntetésére közlött mutatóványokat.

I. felv. 6. jel.

Sgan. (entrant sur le théâtre avec une bouteille à la main, sans apercevoir ni Valère ni Lucas.) La, la, la . . . Ma foi, c'est assez travaillé pour boire un coup. Prenons un peu d'haleine. (après avoir bu.) Voilà du bois qui est salé comme tous les diables. (Il chante.)

Qu'ils sont doux,
 Bouteille jolie,
 Qu'ils sont doux
 Vos petits glougloux!

Mais mon sort ferait bien des jaloux
 Sie vous étiez toujours remplie,
 Ah! bouteille, ma mie,
 Pourquoi vous videz-vous?

Allons, morbleu! il ne faut point engendrer de mélancolie.

Kezében üveggel a színre lép, a nélkül, hogy Valère-t s Lucas-t meglátná.) Hajaha! . . . Biz' isten eleget dolgoztam, hogy jussom legyen egyet hörpinteni. (Fújjuk ki magunkat! (Iszik.) Úgy megszomjúhoztam erre a faapritásra, mintha csak valami sósat ettem volna. (Dalol.)

Jaj be édes
 — Nincsen mása —
 Piczi szájad kotyogása.
 Be sok ember irígyelne,
 Hogy ha volnál mindig telve.
 Mért is ürülsz meg
 Drága kis üveg?

Teringettét! Fojtsuk bele a bánatot.

Kazinczynál 5-dik jel. Rigó Jónathán. (Egy tókéen ül az erdőben, iszik, énekel.) Az igaz ember ebből él! ebből él! ebből, ebből, ebből él! stb. (ismét iszik.) Igazán mondá Doktor Csengeri-Kis uram, hogy nincs nagyobb bolond, mint a ki bánatjába bolondúl meg. Ithon ez la derék praeservativum a hypochondria ellen; elűz minden gondot, bánatot, szomorkodást, keserűséget; az ember lelkét felvidámítja; a testnek erőt ad; a legvalóbb pa-na-cé-a! Uram, Csengeri-Kis uram a másvilágon, Medicinális Excellentziád úri egésségéért! (iszik.) . . .

Sgan. (embrassant sa bouteille.) Ah! ma petite friponne! que je t'aime, mon petit bouchon! (Il chante. Apercevant Valère et Lucas qu'il examinent, il baisse la voix.)

Mais mon sort . . , ferait . . . bien des . . . jaloux,
 Si . . .

(voyant qu'on l'examine de plus près) Oue diable! à qui en veulent ces gens-lá?

(Az üveget keblére szorítja.) Jaj te kis hamis, ki sem mondhatom, hogy mennyire szeretlek! (Dalol. Megpillantva Valèret és Lucast, kik szemmel tartják, halkabban.)

Be sok ember irígyelne,
 Hogyha . . . .

(Látva hogy szemügyre veszik.) Mi az ördögöt keresnek ezek itt?

Rigó J. (meg nem sejtve őket.) Még egy-két kortyot a Csengeri-Kis Doctor úr egésségéért. Vir Excellentissime, Experientissime, Eruditissime, — (pantomímmal rá köszöni a butykost. Iszik.) Mikor ösztán elbiggyesztette a száját, azzal a szép péntekszínű ábrázattal,

s azzal a Vicze-Ispáni-ugorka nagyságú orral, már akkor ugyan-csak csinála am figurát. — Jo-na-thán! Jo-na-thán! (a Doctor rezgő hangjával. — Meglátja a két Idegent, s megszeppen.) Ezek, a mint látom, én felém tartanak. Vallyon mit keresnek itt? (Elrejti butykosát.)...

Valére. Nous ne voulons que lui faire toutes les civilités que nous pourrons.

A legjobbat a világon.

Miklós deák. Mi tiszteletére kívánnánk lenni az Úrnak.

Sgan. En ce cas, c'est moi qui se nomme Sganarelle.

Akkor hát én vagyok Sgan.

Tiszteljenek hát, én az vagyok...

Val. Monsieur, nous sommes ravis de vous voir. On nous a adressés a vous pour ce que nous cherchons; et nous venons implorer votre aide, dont nous avons besoin.

Örvendünk, hogy szerencsénk van úri személyét tisztelhetni. Minket az úrhoz útasítottak, s most segélyét jövünk kérni, melyre szükségünk van.

Édes úr, örvendünk szívesen, hogy szerencsénk van az úrnak úri személyét tisztelhetni. Az úrnak híre, neve, messze földre elhatott, hogy ne hatott volna tehát el a szomszédba is, Berzenczére? s mi is az úr jóvoltához kívántunk folyamodni.

Sgan. Si c'est quelque chose, messieurs, qui dépende de mon petit négoce, je suis tout prêt à vous rendre service.

Ha az olyas valami, uraim, a mihez értek, szívesen szolgállok az uraknak.

Tiszta szíveimből szolgállok, édes uraim, valami csekély személyemtől kitelhetik; parancsoljanak az uraim.

Val. Monsieur c'est trop de grâce que vous nous faites. Mais, monsieur, couvrez-vous, s'il vous plaît; le soleil pourrait vous incommoder.

Az úr igen kegyes hozzánk. Hanem, kérem, tegye fel a kalapját, a nap megárthatna az úrnak.

Uram, Rigó Jónathán uram, mi az Úrnak ezt a kész jóindulatját előre hálaadó szívvel vesszük. De tegye fel süvegét uram Rigó Jónathán uram, mi érdemetlenek vagyunk arra, hogy süvegeljen.

Lucas. Monsieur, boutez dessus.

Tegye fel hát.

(Babos Gyurka.) Tegye fel, édes úr! tegye fel! Mi szegény emberek vagyunk.

Sg an. (à part.) Voici des gens bien pleins de cérémonies.

(Félre.) Igen udvarias emberek. (Felt teszi kalapját.)

Hát tegyük fel mindnyájan. (magában.) Ezek gavalléros emberek.

V a l. Monsieur, il ne faut pas trouver étrange que nous venions à vous; les habiles gens sont toujours recherches, et nous sommes instruits de votre capacité.

Uram, ne csodálkozzék azon, hogy az úrhoz fordulunk; az ügyes embereket mindig fölkeresik s hozzánk is eljutott az úr híre-neve.

Uram, Rigó Jónathán uram, hallván az úr híret, nevét, mi is az úr szolgálatjával kívánnánk élni; kórjuk kötelesen, édes úr, ne tagadja meg tőlünk jóvoltát.

Sg an. Il est vrai, messieurs, que je suis le premier homme du monde à faire des fagots.

Már az igaz, uraim, hogy a faaprításban ritkítom páromat.

Tisztesség, becsület, édes uraim, azt tulajdon dícséretemre kénytelen is vagyok kimondani, nam propria laus sordet, hogy karócsinálásba, dongahasításba, ebnek hág elébe az egész tájon csak egyetlen egy is. Engemet ugyan valami jobbra teremtett az ég. Nos quoque florumus, sed flos fuit ille caducus!...

Sg an. Je n'y épargne aucune chose, et les fais d'une façon, qu'il n'y a rien à dire.

Nem nézem én, nehéz-e a munka? hanem aztán meg lehet azzal akárki is elégedve.

Nálam a becsület az első, ha szegény-legény Nemes-ember vagyok is; s nem akarnám, hogy valaki jó lélekkel azt mondhassa felőlem, hogy megcsaltam. Nem nézem én, nehéz-e a munka, s mindig ép fából dolgozom. Mások jobbadán dől fából dolgoznak, mert könnyebben jutnak hozzá. Non ex quolibet ligno fit Mercurius....

Ezekben tárgyalván Kazinczy e fordítmányát, még róla és népiességéről szölok röviden. Fel lehetett volna vennem még a „Kénytelen házasság“-ot is, melyben ugyanaz a népies humor található, mely ebben a darabban uralkodik; de több olyan meggondolni való is van benne, mi külön tárgyalását teszi szükségessé. Ezt tehát más alkalomra hagyván, most legközelebb megjelelt tárgyamra térek.

Kazinczy is, mint Molière olyan kornak voltak emberei, mely

a néppel nem sokat gondolt. Nem csak a népért nem tett vagy írt, hanem még hatást sem vett a néptől. Nem birt ismerettel arról a nagy értékű naiv művészetről, mely a népnél szólások vagy dalok, közmondás vagy táncz alakjában található. Nem tudták, hogy a nép e művészete visszahat a művelt irodalomra, annak frisseséget, életerőt ad. Műveikben nem is szerepel a nép embere, legfelebb mint nevetséges alak.

De Kazinczy ebben a dologban mégis többet tanúsít mint Molière. Ő már, minthogy népies irányú iskolában, a népet szolgáló, demokrata természetű egyénektől tanult s a nép fiai közt nevedett, ismeri a népet s szereti is. És ezt a szeretetet többször kimutatja. Erre nézve legyen elég csak „Erdélyi levelei“-re hivatkoznom, melyek ebben a tekintetben szép bizonyságokat szolgáltatnak.

Hogy általában a nemzetnek mily hű fiául tűnik fel, arra nézve tekintsük meg azokat a részleteket, melyekben a nemzet történelméről, vagy valamely kiváló emberről, vagy Erdélyről, annak dicsó őseikhez méltó fiairól s leányairól beszél. Vagy gondoljunk arra a rendkívül erős történelmi érzékre, melyet tanúsít, arra a nagy igyekezetre, melylyel történelmi nevű egyéneket megismerni, az érdemesekről életrajzot írni, történelmi helyeket költeménnyel vagy rövid tárgyalással megörökíteni sietett: s jellemének olyan vonása áll előttünk, melyet a németes arcú és ruhájú, sokszor idegenesen beszélő, de mindig magyarul érző Kazinczyban nem könnyen fedezne fel a felületes szemlélő; de a mely a nemzet avatottabb fiait még nagyobb tisztelőivé tette és teszi.

Mily magasztos érzelmektől megragadva mondja (Eredeti munkái II. köt. 256. l.) „De még hátra Vajda-Hunyad, hátra Fejérvár, és a helyek, hol a nemzet szentjei éltek, jártak s halhatatlan tetteket tettek. Azokat látnom kell, illetnem kell sírköveiket, s azon érzést adni magamnak, hogy nagyobb lettem ereklyéjek illeteése által.“ És mily nagy kegyeletet tüntetnek fel e szavai (u. o. 365. l.): „Mely irigylést érdemlő szerencse juta nekem, hogy Erdélyt láthatám, s így segítve láthatám! ezt kiáltám fel, visszatekintvén Nagy-Károly mellett az elhagyott halmok felé, s áldást könyörgék az anyyi jó fiak, az anyyi jó leányok szülőjére. Jó föld, tiszták és nem tiszták mindenhol vagynak, a hol emberek vagynak; nálad mint nálunk s nálunk mint nálad. De te nem romlál meg úgy mint mi, s színed

jobb. E vallással tértem onnan haza, s úgy hiszem, később vendégi igaznak fogják találni szavamat.“

De ő, mint említém, nem csak a nemzet fia, hanem a népé is. Nem csak a nemzetet szereti, hanem a népet is. Utazása közben örömmel kezd beszélgetést a nép fiaival s értelmes vóltokat, vagy „magyar szíves egyenesség“-öket nagy gyönyörűséggel látja. Különbnek tartja a Debreczen táján látható nádfedelű, föld- vagy vályogházat, mint a szászok cserépfedeles kőházait; mert azokban lelket lát, mit itt találnia nem adatott (u. o. 241—2. II.) Egész büszkeséggel mondja el azt a kis történetet, (u. o. 243. I.) mely szerint József császár Belgrádnál egy tüzes verekedés után vidám gyalog katonák csoportjára akadt, kik — sójok nem lévén — puskaporral hintették meg kenyereket és szalonnájokat, mit a császár szájok feketeiségéről vett észre, — s aztán hozzá teszi: „Az ily nép mégis csak más, mint a mely minden baja mellett óbégat.“ Azután így folytatja: „És osztán az a szíves beszédesség, az a meleg ömledezés az a jámbor pajzánság, az a szeretetreméltó vadság legényeinknél, mint öregeinknek tiszteletes komolysága. S hol az a tiszteletes magistratus, mely örömmel ne tekintse társának némelly Biharvármegyei magyar helység bíróját.“ Egy lappal elébb pedig érdekes párhuzamot állít fel a magyar és szász nép közt. „Ott egy magával nem gondoló, büszke, szabad, szilaj nép lakik, s egy jószívű, nyájas, beszédes, felmelegülhető: itt egy magába sugorodott, könnyen élést és jól élést szerető, s csak azt óhajtó. Mi volna a mi népünk, ha a régi idők neki a kimívelődésre nyugalmat, az újabbak ahhoz erőt adának vala! Ez a könnyen élő nép a ponthoz közelebb állhat, s mind az, a mit nekik irigyleni tudok, a kőház és cserépfedel!“ Elbeszéli azt is, hogy a szászok közt útaztában tejure lévén szükségök, egy cseppet sem kaptak, sőt többen még a kérdésre sem feleltek, pedig Kazinczy külseje, mint maga megjegyzi, nem gyaníttatá, hogy nem egy vérből származtak. A böszörményi, jászberényi ember, ha a kérést nem teljesíthette volna is, legalább beszélgetést kezdett volna, teszi utána.

Világos ezekből, hogy Kazinczy szereti a népet, s hogy az, a ki olyan büszkén vallja magát magyarnak, a ki annyira szívében hordja hazájának történelmét, az nemzetét, anyanyelvét nem hagyhatja el, mint Kazinczyt vádolták. Teljesen feloldhatni őt e vád alól,

mert hiszen hivatalos leveleiből kimutatható, hogy a német nyelvet csak műveltség emelése céljából kívánta, de hivatalos nyelvvül való behozatalának ellene volt.

A nép iránt való szeretet volt oka, hogy Kazinczy nem csak fordítja, hanem át is dolgozza a Molière darabját. Mert Molière nem állott közel a néphez, azzal egy testvérnek nem tekintette magát s így semmi sem ösztönözte arra, hogy, ha nem csak jó jellemvonásokból alkotja is össze népies alakjait, de a rosszak mellett legalább jobbakat is tüntessen fel. Így Sganarelle jelleme, mondhatni, csak hibákat, a társadalomra nézve káros vonásokat mutat, mint fentebbi jellemzésében láttuk. Kazinczy a jellemen alapjában nem változtathat, de mint láttuk, gyengíti rossz tulajdonait, nem teszi jó emberré, de inkább egész, épebb, mondhatni teljesebb emberré teszi, a nép kedélyes, humoros fiává, ki rossz tulajdonságait ezekkel enyhíti. Ez a népies kedélyesség kitűnik minden jelenetéből, akármelyiket idézzük vissza emlékezetünkbe. Vagy nézzük Thibaut-t és Perrin-t. Ezek már az eredetiben is igazi paraszt-emberek. De bennök némely hangváltozást kivéve, csak annyiban látjuk a nép embereit, hogy Thibaut, mikor felesége betegségét leírja, hypocrisie-t mond a hydroisie, conversions-t a convulsions helyett stb. s így, a tudományos műszók elferdítése által nevetséges lesz, a nélkül, hogy valamely népies sajátságot mutatna. Kazinczy Sütő Mihály és fia Jankó személyében állítja őket elénk. De az öreg Sütővel nem mondat orvosi műszavakat, hanem elmondhatja vele a betegség jeleit úgy, mint elmondaná egy egyszerű paraszt ember, ki ilyen nagy betegségben nem tud kihez fordulni, s a „fercesel“ gyógyszereinek hasznát nem látja. Egészen azzal a tisztesség-tudással beszél, a melylyel a nép el nem korcsosodott fia beszél ma is, ha valakitől valami szívességet kér, és a mivel már a francia paraszt — Molière-nél legalább — nem tud beszélni.

Igy lesznek magyarokká s népies alakokká a Kazinczynál szereplők. Valóban méltó, hogy az, a ki a nép emberséges, tisztesség-tudó beszédjét, vagy tréfás, kedélyes társalkodását hallani akarja, Kazinczy e fordítmányát teljes figyelemmel olvassa, annyival inkább, mert ez a beszéd-mód, valamint a nép jelleme is, változni kezd. Még megvan az öregek „tiszteletes komolysága,“ s evvel együtt még megvan azoknak a vonásoknak nagy része is, melyekért műveltjeink

a nép fiait szeretni tudták. De a legények „pajzánsága“ már — úgy gondolom, kimondhatni általánosságban is, nem csak egyes vidékekről — nem „jámbor,“ „vadsága“ egyáltalában nem „szeretetre méltó,“ és sem „szíves beszédesség,“ sem „meleg ömledezés“ nem található már náluk; de igen sok olyan rossz tulajdonság, mely a nép sorsán aggódó egyének lelkét szomorú sejtelmekkel tölti el. Ha a Kazinczy korában is ilyenek lettek volna, bizonyára nem lett volna olyan jó véleménynyel rólok s beszédöket nem örökitette volna meg e fordításában.

Dr. Imre Lajos.

ADALÉKOK

A KOLOZSVÁRI EV. REF. KOLLEGIUM NYOMDA-VEZETŐINEK ÉLETRAJZÁHOZ.

1. Páldi Székely István.

Páldi István 1754—1769-ig a kolozsvári ev. ref. kollegium nyomdájának bérlője, igazgatója vala. Mint korának legképzettebb nyomdásza Erdélyben, megérdemli, hogy élete történetével tüzetesebben foglalkozzunk.

Született 1717. decz. 27-én Kolozsvártt, tisztességes rendü szülőtől. Apja Páldi Székely Balázs, anyja Kis Anna volt. Nagy apja, anyai ágon, Kiss Ferencz I. Rákóczy György főlovászmestere vala. Szülői házas életének negyvenedik évében született. Testvérei nem voltak. Tanulmányait a kolozsvári ev. ref. kollegiumban végezte. 1734-ben iratkozott a togatus deákok közé s hat évet töltött a theologia, philosophia, historia, literatura tanulásával.

E deáki évek alatt határozta el magát arra, hogy külföldön tanulmányozza a nyomdászatot. Saját költségén valószínűleg nem mert elindulni. — A XVIII. század ismeretes erdélyi nyomdászai vagy a főconsistorium közvetlen segélyével, vagy oly módon indultak utnak, hogy a főconsistoriumtól nyert engedély alapján kéregetvén az országban, 2—300 frtot gyűjtöttek össze. Így kellett tennie Páldinak is. Szülőit tisztességes rendűeknek jelezi a kolozsvári ev. ref. kollegium által kiadott szomorujelentés. Ilyen szülők nem lehettek oly állapotban, hogy 3—400 frtot egyszerre kezébe adhattak volna. Nem is adtak. A főconsistoriumhoz valószínűleg benyújtott kérelme nincs meg az egyházkerület levéltárában. De van egy levele 1742. april 6-ról Lejdából,¹⁾ melyben egyebek között segélyeztetéséről is meg-

¹⁾ 14—1742. ehker. lt. sz. a.

emlékezik. Ebben jelenti, hogy állapotáról bővebben tudósítá br. Bánffi Farkast, de szükségesnek tartja a főconsistoriumot szintén tájékoztatni. Nyomorúságos küzdelmei között is meg van elégedve helyzetével, mert minden nap azt tanulhatja, a mit kíván. Költsége nem lévén elegendő, a picturához és sculpturához való olcsóbb eszközökkel gyakorlá magát karácsontól fogva. Az előbbit naponként 4, az utóbbit 1 órán gyakorlá, egyéb óráit a philosophicum collegiumok foglalák el. Szorgalmasan tanulá a physicát és chemiát. Mutatványt is küldött eddigi gyakorlataiból.¹⁾ E mutatvány gyengeségeit keze gyakorlatlanságának tulajdonítja. Egyébként azt írja, hogy a céljához szükséges nyomdászati titkokat megtanulta már, s a gyakorlattól várja igazi mesterré képződését. Műszerek vásárlására s további gyakorlására pénz kellene neki, hogy legalább másfél esztendeig künn maradhasson, mert a mint tanítói reménylik, jó mester lesz belőle s megélhet mestersége után. De támogatás nélkül nem maradhat künn, mivel most is sokat kell nyomorognia. 400 frttal egy esztendeig élni Lejdában sok nyomorúsággal jár, pedig ő nagyon takarékos. Neki senki sem ad ajándékból semmit, „elég nagy és drága szerencse, hogy ajándékon tanulhatok“ E kifejezésből látszik, hogy Páldi a főconsistorium közbenjárásával nyert 400 frtot egy esztendőre. Egyébiránt azt hiszi, hogy a mennyit eddig tanult, ezer forinttal se érte volna be, ha mester mellett, szolgálat útján kellett volna szerezni ismereteit, sőt ily módon két-három esztendeig szolgálva sem jutott volna a mesterség titkaihoz. Ha otthon tudja vala, hogy itt künn mily nehézséggel jár a mesterség megtanulása, másfélezer frttal sem mert volna kiindulni a hazából. De ha már künn van, nem bánja, mert gyönyörűséggel látja, hogy gyakorlata, ismeretei reménysége felett gyarapodnak minden nap. Akármily nyomorúsággal folytatni kívánja hát tanulását, habár kénytelen már száraz kenyérral élni, de nem tudja meddig bírja ki ez életmódot. Reménykedve kér tehát segílyt, hogy szerzett ismereteit megmentse, esetleg gyarapítsa.

A főconsistorium meghallgatta, teljesítette kérését, a mennyiben a kolozsvári collegium gondnokait utasította, hogy Páldi számára gyűjtsenek.²⁾

¹⁾ E minta nincs meg a levél mellett.

²⁾ Sessionis Protoc 7. l. 14—742. sz. a.

1743. és 1744-ről nincs Páldira vonatkozó adatunk. 1745-ben azonban már, saját készítményű kétféle betűvel, nyomtatott lapokon jelenti a főconsistoriumnak, hogy u. e. év jul. 15-én megkapta a küldött 300 frtot s köszönettel elismeri. Együttal kijelenti, hogy nyolcz hónap mulva készül haza indulni s kérdi, minő alkalmaztatást fog nyerni.¹⁾

De az alkalmazás kérdése csak 1747. elején merül föl, midőn gr. Bánffi Dénes kollegiumi főgondnok indítványozza, hogy Páldit hívják le a kolozsvári kollegium nyomdájába; fizetést rendel neki a kollegium. A főconsistorium beléegyezett, oly feltétel alatt, hogy a kollegium gondoskodjék szállásról és fizetésről. A nyomda inspectora pedig legyen a püspök.²⁾

Gr. Bánffi Dénes indítványa nem valósult meg. Páldi másfelé keresett helyet magának. Nagy-Enyedre írt a kollegium gondnokainak és Borosnyai N. Zsigmond professornak, ki 1746. decz. 8-ikán a főconsistorium elnökéhez fordult Páldi érdekében, kérvén, hogy eszközöljön ki segílyt számára. Egyébiránt tudatja, hogy Páldi szeretne Enyeden letelepülni. Kolozsvárra azért nem akar menni, mert többet tud az ott valóknál; módja sincs az odateleplésre. Hogy az eddig nyújtott segíly kárba ne vesszen, jőjjön Páldi Enyedre, hol mind hely, mind alap van a nyomda felállítására. Volt is e kollegiumnak Fehérvártt nyomdája, e jogon föl lehet állitni Enyeden. Ha segílyt nem kap Páldi, Lejdában marad, s az eddig nyújtott segíly kárba vész. Nyomtathat itt nemcsak vallásos, hanem classicus és kézikönyveket is, melyeket másutt nehezen és sok költséggel lehet nyomtatni. Kéri tehát a főconsistoriumot, hogy feleljen Páldi kérdésére.³⁾ A határozatot a tárgyalás napjáról elhalasztá a főconsistorium s ezzel az ügy abban maradt.

Páldi alkalmazása azonban még 1749-ben sem következett be. Ezen év október 17-ről Ultrajectumból intéz levelet a főconsistoriumhoz, künnléte 9-ik esztendejében. Azt írja ebben, hogy ha még tovább is künn kell maradnia, nem tehet eleget sem a főconsistorium által kítűzött czélnak, sem a maga kívánságának, mivel kénytelen

¹⁾ 57—1745. ehker. lt. sz.

²⁾ 61—1747. Session Protoc. 269. l.

³⁾ 89—746. ehker. lt. sz. a.

lesz külföldön keresni kenyerét s itt letelepedni. Kéri tehát, hogy küldjenek neki segélyt, a mint már meg is volt ígérve.¹⁾

Páldi kérése meghallgattatott. A főconsistorium 100 aranyat útalta ki a besztercei interesből,²⁾ s ezen év jul. 15-ig el is juttatta Páldi kezéhez, ki nyomtatott levéllel nyugtatványozta az összeget, kijelentvén, hogy szeptemberben indul haza.³⁾ 1751—52. elején bejegyezte ugyan az uthrehti anyakönyvbe, hogy juliushan szándékozik haza indulni, de csak 1752-ben érkezett haza. A főconsistorium 1752. szept. 24-diki ülésében már bemutatta a maga által készített és haza hozott mintákat s élete fenntarthatására alkalmazást kért.⁴⁾

A főconsistorium erre lakást rendelt Páldinak Csepregi Ferencz professor szomszédságában. A nyomdát új esztendeig Pataki József kezén hagyta, kinek a mig valami állást nyer, vagy meghal, 60 mfrtot rendelt a besztercei adósság kamatjából. De titokban kívánta tartani e határozatot legalább új évig, hogy ne menjen előre a Pataki uram fülébe. Új esztendő után át kell adni a nyomdát Páldinak, ki úgy nyilatkozott, hogy megelégszik a nyomda jövedelmével, nem kívánván abból meggazdagodni. Ígérte továbbá, hogy nemcsak a mostani jövedelmet igyekszik kiteremteni, hanem a köznek is kíván szolgálni. A betűket és az egész nyomdát jó rendbe fogja hozni. A nyomdát a kollegiumba kell vinni, a könyvtár fölibe, mely épületrész alkalmas e célra. A kollegium gondnoki kara útasíttatik e hely átalakítására. Ennek költségeiről majd gondoskodik a főconsistorium.

Páldi támogatására addig is, míg állását elfoglalhatta volna, az urak megrótták magokat.

A főconsistorium azonban 1753. febr. 4-ig nem adhatta még át a nyomdát. Kielégítéstül az átadásig 100 mfrtot szavazott meg Páldinak. Naturálékát ígérték:

Gr. Lázár	János	5	véka	búzát	20	veder	bort.
Br. Bánffi	Zsigmond	6	"	"	10	"	" és egy szalonnát.
"	"	Farkas	6	"	"	20	" "
"	"	Ferencz	5	"	"	borsót,	lencsét 1—1 vékát, 2

ejtet vajat és mézet.

¹⁾ 6—1750. ehker. lt. sz. a.

²⁾ Sessionis Protoc. 358. l.

³⁾ 26—1750. ehker. lt. sz. a.

⁴⁾ 47 1752. ehker. lt. sz. a.

A kolozsvári gondnokokat megbízta a főconsistorium, hogy vegyék számba azon inventariumot, melylyel Pataki átvette Szathmári Sándortól a nyomdát. A kopott betűket szedessék össze s megmátszálva adják át Páldinak. Gondoskodjanak lakóházról is.¹⁾

Páldi ügye újból tovább húzódott. 1754. szept. 21-ről Szebenből intézett panaszos levelet a főconsistoriumhoz,²⁾ írván, hogy két év óta nem nyert állást hazajövele után. Ezen év aug. 10-én kezdette javítani az elkopott typosokat s egy rendbelit el is végzett. A másik rendbelit szintén elvégzi hat hét alatt s így oly helyzetbe jut, hogy nyomtathat. Kéri azt a házat a kollegiumban, melyben mint deák Vitringa munkáját nyomtatta. Míg a nyomda-épület elkészülne, addig szerezne valamit s jobban folytathatná a nyomda javítását.

Élete fenntartására is kér támogatást, mert haza jövele óta semmi pénzt sem kapott. A természetben szolgáltatott kegyes adományok sem elegendők. Ezekből is többet kér. Jelzi végül, hogy a nyomda építésére semmi lépés sem tétetett még. Jó volna most ősszel szerezni be az építő anyagot, hogy legalább jövődőben érhesse el célját, sok nyomorkodása után.

A természetbeli adományok rövid jegyzékét ő maga állítá össze. E szerint adna gr. Lázár János 20 véka búzát, 20 veder bort, br. Bánffi Zsigmond 20 véka búzát, 15 veder bort és egy szalonnát, br. Bánffi Farkas 20 véka búzát, 80 veder bort, br. Bánffi Ferencz 20 véka búzát, 1—1 véka borsót és lencsét, két ejtel vaját és mézet.

Ugyanezen évben már elfoglalta az általa megjelölt kollegiumi szobát. A főconsistorium utasítá a kollegium előljáróságát, hogy ennek a szobának készíttessen ablakokat, ajtót, kemenczét.³⁾ Ugyanekkor nyomtatásra is engedélyt adott a következő megszorítással: minthogy új könyvet nem szabad nyomtatni censura nélkül, megengedi Páldinak a Helvetica confessio kinyomatását, mert mint symbolikus könyv nem esik censura alá. „De mégis propter melius esse, jó lészen az Annust és diest azokat fel tenni, mellyek a már közelebb kijöttekben vannak, és a maga nevét is Páldi Uramnak fel nem tenni.“

E határozatról úgy látszik nem értesítették Páldit, mert 1755. ápril 9-én arról panaszol, hogy a tél folytán két ízben kért faculta-

¹⁾ 9—1753. jkvi sz. a.

²⁾ 22—1754. ehker. lt. sz. a.

³⁾ 29—1754. jkvi sz. a.

tiot a főconsistoriumtól nyomtatásra, de választ nem kapott még. A betűk s egyebek már készen vannak a nyomtatáshoz, csak a facultatio hiányzik. Mellékeli a br. Bánffi Farkas főgondnok levelét, melyben igéri, hogy a munka megkezdését nem gátolja.¹⁾

A nyomda átvétele úgy látszik 1755-ben történt meg véglegesen — az 1752-iki föltételek szerint. Pataki József megtartotta az egyik nyomdát, s Páldi átvette a másikat. Ebben a kiváltságos világban hamar is összezőrdült a két nyomdász. Erre mutat a főconsistorium azon határozata, mely szerint Páldit eltiltotta az ABC és Calendarium nyomtatásától, mivel erre Pataki kapott engedélyt.²⁾ Páldinak látszólag jól ment az üzlete, mert annyi nyomoruság és pénztelenség után 1757-ben már házat vásárolt az egyháztól 500 mfrton.³⁾ De már arra nincsenek adatok, hogy ki is fizette volna.

1759-ben alapított családot, feleségül vevén Farkas Klárát, nemzetes Farkas János és Miskoltzi Sára leányát. E házasságból két leány származott: Klára és Susánna.

Páldi 15 esztendeig állott a kolozsvári ev. ref. collegium nyomdája élén. Sokat hányatott életének 52 éves korában 1769. márczius 10-én vetett véget a halál. Az egykoruak véleménye szerint szerény munkás ember volt. A mily hűen ragaszkodott hazájához és egyházához, oly buzgósággal fáradozott az elhanyagolt kolozsvári nyomda felvirágoztatásán. Mellette, vezetése alatt kitűnő nyomdászok képződtek, kik az ő halála után is fenn tudták tartani a kolozsvári nyomda jó hírnevét. A balázsfalvi oláh nyelvű nyomdának szép betűket, stempleket és matrixokat készített.

Halotti beszédeket tartottak fölötte Incze Mihály és Verestói György kolozsvári papok, mindketten magasztalván kitartó szorgalmát, becsületességét s felebaráti szeretetét. — Ama kor szokásai szerint a collegiumi tanítók s felsőbb osztályos tanulók bucsuztató verseket írtak. Holttestét a kolozsvári közsírkertben helyezték örök nyugalomra.

2. Kapronezai Ádám.

Koncz József maros-vásárhelyi ref. tanár nem rég bocsátotta ki „A maros-vásárhelyi evang. reform. collegium könyvnyomdájának

¹⁾ 4—1755 ehker. lt. sz.

²⁾ 29—1755. jkvi sz.

³⁾ 45—1757. főcons. jkvi sz.

száz éves története 1786—1886.“ című munkáját. Könyvnyomdászatunk és irodalomtörténetünk ismertetéséhez érdekes adatokat nyújt, a mennyiben nemcsak a nyomdavezetőkről emlékezik meg, hanem közli a maros-vásárhelyi könyvnyomda termékeinek címjegyzékét is.

E könyvnyomda alapítójáról, Kapronczai Ádámról keveset szól, adatok hiányában. Magam is érdeklődvén könyvnyomdászatunk története iránt, gyűjtöm az adatokat. Ezek közt van egy pár Kapronczairól s most alkalmasnak találok az időt ezek közlésére.

Az erdélyi ev. ref. főconsistorium több fiatal embert segélyezett, hogy magokat a nyomdászat mesterségében kiképezhessék. A XVIII-dik században legnevezetesebbek voltak ezek közül Pataki József és Páldi István kolozsvári nyomdászok. Kapronczai ezek példáját követve fordult a főconsistoriumhoz Nagy-Szebenből, 1769. jan. 7-én kelt levelével, hogy támogatást kérjen a betűmetszés tanulására. Indító okai között kiemeli természeti hajlamát ezen mesterség iránt, céljának közhasznuságát s éppen ez utóbbira támaszkodva fordul a főconsistoriumhoz. Állítása szerint e mesterséget hazánkban nem lehet tökéletesen megtanulni, külföldön pedig csak hat-hét esztendei inaskodás után lehet a tanulást befejezni. Egyébként a betűöntést tanító mester csak akkor fog a tanításhoz, ha az ember kétszáz Rhenes forintot letesz előre. A rézmetszés tanítójának szintén 200 Rh. firtot kell adni előre. Ezeket, sőt még a fametszést is, külön műhelyekben tanítják. Ő mindeniket szeretné megtanulni, s mivel nincs pénze, gondolja, hogy a főconsistorium a közczélra közpénztárából is szakíthat. Ha ez nem volna elegendő, engedélyt adhatna kéregetésre. A főconsistorium közpénztárát azért vette be számitásába, mivel úgy értesült, hogy kéregetés útján nem igen lehet többet összeszerezni 300 frtnál.

A főconsistorium u. a. év jan. 8-án tárgyalván Kapronczai kérelmét, a nagy-enyedi gondnokokat és tanárokat útasítá, hogy Kapronczait, mint a ki a n.-enyedi kollegiumban végezte tanulmányait, törekvéseiben támogassák, adjanak neki ajánló levelet a hazában való kéregetésre, mivel a főconsistorium jónak és hasznosnak találja célját, annál is inkább, minthogy szép specimeneket tudott bemutatni.¹⁾

¹⁾ 2—1769 ehker. It. sz. a. hol látható két tábla szép metszésminta.

1769. jul. 1-én kelt levelében¹⁾ már jelenti, hogy a nyert felhatalmazás alapján Erdélyt bejárván, összegyűjtött közel 300 frtot. De levelét így folytatta tovább: „ennek az nevezetes mesterségnek meg-tanulására sokkal több költség kívántatván, nem merek fel-indulni, mivel ez csak asztalomra, köntösömrre s utazásomra sem elég, nem-hogy a Tanító Mesternek első esztendőre fizetendő négy száz R. forintokból álló summát le-tehethném, melynek meg-adása nélkül még csak egy fikartot sem szokot az idegen nemzet taníttani,“ pedig ő alaposan szeretné megtanulni a Typus készítésének módját. A következő év tavaszáig itthon akart maradni s alkalmazást kért a kolozsvári nyomdánál a néhai Páldi Uram legénye félénel, hogy addig is tanulhasson, gyakorolhassa magát, s ezen ismeretekkel fölfegyverkezve, annál könnyebben boldogulhasson külföldön. Egyúttal 12 arany praemiumot is kér, hogy Kolozsvártt fenntarthatssa magát. Kérésének legfontosabb része mégis az, hogy külföldre utazása alkalmával legalább a tanító mesternek adandó summával segítse meg a főconsistorium.

De a főconsistorium ezúttal nem nyújtott Kapronczainak segélyt. Csupán a kolozsvári ref. kollegium gondnokait útasította, hogy a Páldi legénye mellett szerezzenek neki helyet, s találjanak módot, hogy azután útra kelhessen. Professor Pataki Sámuel pedig megbízta, hogy vizsgálja meg Kapronczai kéregető könyvét s tegyen jelentést a gyűjtött összegről, valamint ennek felhasználásáról.

Kapronczai csakugyan eljött Kolozsvárra s két esztendőig tartózkodott itt, de nem vállalt munkát a nyomdában. Pataki Sámuel 1772. jan. 31-én tett jelentést Kapronczai gyűjtéséről. A jegyzékben körülbelől 350 magy. frtot talált följegyezve, mivel az apró adományokat nem jegyezte föl Kapronczai. Költsége, kiadása többre ment 500 m. forintnál. Ezt kéregető utjára, szolgálja fizetésére, kolozsvári szállására, ételére, köntösére, műszereire fordította, vásárolván ezen kívül rezet, vasat, ónot s egyebeket. Pataki nem sokallja ezt a kiadást két év alatt, mert Kapronczai mindent kísérlet alapján tanult, a kísérletekhez ő szerezte az anyagot. Valamivel kevesebbet költhetett volna, ha valamelyik műhelyben dolgozik vala, de ezt részben azért nem tehette, mivel a mesterek nem örömet tanították

¹⁾ Sajátkezüleg írott levele az ehker. lt.-ban 121—1769. sz. a. A kelet helye nincs kiírva, de bizonyosan Szebenben írta, mivel jul. 2-án már tárgyalta levelét a főconsistorium.

meg, nagy bajjal és inas esztendő töltéssel tanult mesterségöket. Más részt meg Kapronczai sem akart fizetni, s átallotta, hogy olyan emberek legyenek mesterei. Ezért hát magára tanult. Pataki szerint eleget dolgozott: „rotunda betűket jótskát tsinált, de a cursivájából ki tettzik, hogy még lehet ő kegyelmének tanulni.“

Pataki Sámuel professor levelével ugyanazon napon kél a kolozsvári ref. papok és tanárok bizonyítványa Kapronczai 2 évi működéséről. Ebben előre bocsátják, hogy nem örömost avatkoznak Kapronczai ügyébe, mivel Kolozsvártt tartózkodása idejében nem volt felügyeletök alatt, sem egyik, sem másik műhelyben nem dolgozott, sem a betű metszést gyakorlók közé nem állott, hanem csak magára foglalkozott. De a főconsistorium rendelésének eleget akarván tenni, Pataki József typographus és Pataki Sámuel professor kiküldötteik véleménye alapján kiállítják Kapronczainak a kívánt bizonyítványt.

E szerint ámbár Kapronczai munkája nem oly tökéletes, melynél szebb ne lehetne, vagy a kolozsvári nyomdász legények hasonlót ne csinálhatnának, mégis elég szép olyantól, a ki saját kísérletei alapján jutott emnyire. És ha szorgalma nem csökken, s valamely képzett mester műhelyében kíván tanulni, magát kellő ideig gyakorolni fogja, remélhető, hogy mesterségét tökéletesen megtanulja. Erkölcseről semmi feslettség híre nem jutott fülökbe. Egy hibáját mégis megjegyzik, azt t. i., hogy azon ismereteket is saját találmányának tartja, melyeket másoktól tanult.

A bizonyítvány kiállítói aggodalmukat fejezik ki az iránt, hogy a főconsistorium ígéretet adott Kapronczainak, mely szerint külföldi tanulmányai befejezése után a kolozsvári nyomda vezetőjévé teszi. Kéri tehát a főconsistoriumot, hogy se Kapronczait, se mást ne biztasson a kolozsvári nyomda vezetőségével, mert van emberök, kitől Kapronczai is sokat tanult, ha nem vallja is meg. Különben sincs a nyomdának akkora tőkije, hogy a nyomdavezetőnek, csupán a felügyeletért, vezetésért, nagy fizetést adjon. Az itteni munkások mind legény számban vannak, s mind dolgoznak, ha fizetést akarnak venni. „Annak idejében, ha ő kegyelme magát mások felett perficiálja, és nekünk is szükségünk lenne ő kigyelmére, magunk is önként fogjuk invitálni, és akármely szegeletből is felkeresni.“

Ez időtájban úgy látszik újból zörgetett segélyért a főconsistoriumnál. 1772. febr. 14-én olvasták föl a főconsistorium kérdé-

seire Kapronczai feleleteit.¹⁾ E kérdések és feleletek következőleg hangzanak: Mely külföldi városokban akarja tanulni a nyomdászatot? „Oda szándékozom menni, a holott leghíresebb Officinát hallok, nevezetesen pedig Hollandiában meg kívánok fordulni, mert ott nagyon ezen mesterségnek s különböző műszereinek fészke. Engem Genovából így tudósítottak: hogy Basileaba vagy Amsterdamba lehet azt leginkább tanulni. Norimberga is szép characterekkel ékeskedik. Más helyeken is vagynak híres Officinák, és nem tsak egy helyen, hanem több helyen is kívánok experialni.

2. Hány esztendeig kíván oda fel lenni?

Minthogy most is a mesterségbe jól bele kaptam, mintegy három esztendeig hasznoson perfcialom magamat.

3. Mennyi költsége van jelenleg?

Nekem actu költségem nintsen, mert mind a mit peregrinaltam, mind az én különös kevés pénzbeli keresetemet, mesterségem tanulásában műszerekre, materialckra, ruházatomra s tápláltatásomra elköltöttem, ugy hogy harmintz frtot sem tudnék eléadni.

4. Mennyit kívánna a főconsistoriumtól?

Engem Genovából így tudósítottak: hogy ide le vessek fundamentumot a mesterségben, mert oda fel kezdeni tanulni tsak nem lehetetlen, hanem ha ide le fundamentumot vetek, felmenvén kevessebbel érem bé, mert ha a Principalisnak négy száz R. frtot fizetek, a mesterségre megtanít, s esztendeig el is tart étellel, annak utánna legény képen ha dolgozom, megfizet érette. Annak okáért, valamint alázatos memorialisomba instaltam a Mlgos Fő Consistoriumot, ugy most is alázatosan instálok, méltóztassék a Mlgos Fő Consist. mesterségem tanulására, utazásomra, műszerszerzésre, ruházatomra s ideig való tápláltatásomra hat száz R. frtot rendelni stb.

5. Ha ezek megtörténte után haza jön, hol kíván letelepülni, s mi formán?

Oda kívánom magam figalni, a hová a Mlgos Fő Consist. méltóztatik rendelni, mert a Mlgos Fő Consist. akaratjától kívánok függni, — s ajánlom is magam a Mlgos Fő Consist. mindenkori kegyes gratziájába. Nevezetesen pedig minthogy Kolosváron két Typografia nagyon, jövendőben a Pataki József uram kezén levő Typografia

¹⁾ 10—1772. sz. a. az ehker. háiban.

nékem az építésre s igazgatásra engedtetetik. A másíknak is tudok jövendőben szolgálni, mert ha el nézzük az egész Magyar hazában egy accuratus betű metző nintsen.“

A főconsistorium tekintetbe véve a kolozsvári egyház és kollegium, valamint Pataki Sámuel véleményét, ámbár méltánylatát fejezte ki Kapronczai ügyessége iránt, mégis kénytelen volt kimondani, hogy pénztárából nem telik 600 frt. Miután a gyűjtésre engedélyt adott s ez úton 350 mfrtot szedett össze, ehhez még 60 m. frtot szavazott meg.

E hatvan frton kívül aligha kapott több készpénzt a főconsistoriumtól Kapronczai. Tájékozást ad erre nézve egy Triestből, 1776. maj. 20-án keltezett levele,¹⁾ melyet Borosnyai Lukács Simon generalis notariushoz intézett. Ebben azt írja, hogy 1772-ben az Agyagfalván tartott sz. synodus elhatározta, jegyzőkönyvre vette s kihirdette, hogy a míg ő oda fenn lesz, esztendőnként segítni fogják közadakozásból. — Én megnéztem ezen synodus jegyzőkönyvét, de semmi nyomát nem láttam azon határozatnak, melyről Kapronczai megemlékezik. Ő azonban így tudta a dolgot, s a mint írja 1773-ban Bécsből tett kérdést ez irányban Deési Lázár György püspöknél, ki nem válaszolt neki. Most — 1776-ban — csak azt kívánja, hogy ha ő az ígért segélyből semmit sem kapott, legalább más ne kereskedjék nevével.

Egyébiránt miután isten segedelme által mesterségében kifejtette magát s akárhol, akármely nemzetnek a mesterség bármely részében eleget tehet, ha a hazában szükség van reá, kéri, hogy valamely nyomda igazgatásával bízza meg a főconsistorium. Azért teszi ezt, hogy hazája és vallása iránti hálátlansággal ne vádolják, ha kénytelen lesz külföldön keresni munkát.

Erdélyből 1772. tavaszán indulhatott el. Ezt igazolja a főconsistorium 1772. febr. 23-diki jkve, (16. sz.) mely szerint Kapronczai 1., ajánló levelet kér; 2. Utasíttatni kívánja a püspököt, hogy külföldön léte alatt gyűjtést eszközöljön számára az egyházakban. 3. Az utlevél megnyerésében segítse a főconsistorium a guberniumnál. 4. Utasíttassanak a kolozsvári professorok, hogy ajánló leveleket s bizonyítványt állítsanak ki számára, érdeme szerint. 5. Mivel csekély

¹⁾ 130—1776 sz. a az ehker. lt.-ban.

vagyoni erejéhez képest egyelőre csak Bécsben kívánja megkísérteni tanulmányai folytatását, kéri, hogy ajánltassék Nagy Sámuel ágensnek.

A főconsistorium mindenik pontra kedvező választ adott, csak a másodiknak teljesítését tartotta függőben addig, míg határozott tudomást fog szerezni arról, hogy hol kezdi meg tanulmányait Kapronezai.

A főnebbiek szerint tehát 1772-től 1776-ig Bécsben és Triestben volt Kapronezai. 1776. decz. 5-én nyert az udvartól privilegiumot nyomda fölállítására. A gubernium ennek alapján a n.-enyedi collegium előjáróságához fordult 1777. jan. 23-án s kívánta, hogy adjon informatiót, lehetne-e N.-Enyeden egy nyomda felállítása által biztosítani állást Kapronezainak, vagy valami úton-módon segíteni rajta!

E rendelet nagyon meglepte gr. Teleki Sámuel és gr. Bethlen Sándor ekkori n.-enyedi főgondnokokat s u. e. év febr. 26-án Maros-Vásárhelyről fölterjesztést tettek a főconsistoriumhoz. Magoktól nem mertek válaszolni a guberniumnak, mely 15 nap alatt kívánta a választ. Hogy időt nyerjenek, haladékat kértek a guberniumtól addig, míg az enyedi tanárokkal is tanácskozhatnak a collegium vagyoni állapota felől. Ezen időt használták föl arra is, hogy a főconsistorium tanácsát kérjék.

A nyomdát szükségesnek tartják, „mert az nagy és nevezetes adminiculum a Tudományoknak terjesztésekre, a hól gondolni, írni és tanulni szabad,“ de nem tudják elhatározni, hogy a felállítás nagy költségeibe bele bocsátkozzanak-e? Minő feltételek alatt? Vagy megengedjék-e valamely magános embernek, hogy saját költségén állítsa föl Enyeden, a collegiumnak, mint enyedi földesurnak praejudiciumával? Félnek, hogy ha magán ember állítja föl, a maga, vagy talán ő felsége költségével, a catholica commissiónak, vagy a kolozsvári akadémia directorának rendeltetik alá, s ez alapon a collegium jogaiba avatkoznak. Nem tudják, mennyiben válhatnék kárára a kolozsvári nyomdának? Épen ezért kívánják a kolozsvári nyomda állapotának tisztába hozatalát, hogy ennek eshetőleges sérelme nélkül adhassanak választ a guberniumnak.

A főconsistorium 1777. márcz. 9-diki ülésén a n.-enyedi és kolozsvári főgondnokok és Pataki Sámuel kolozsvári professor személyében bizottságot küldött ki ez ügy megfontolására, melynek Enyeden kellett volna összeülni. Oly feltételeket, oly tervet kívánt a főconsistorium, mely szerint Kapronezai közjóra czélozó igyekezete a

kolozsvári nyomda jogainak megsértése nélkül valósulhasson, s az esetleges balkövetkezmények elő e elháríttassanak.

E bizottság azonban nem ült össze soha. A kolozsváriak megunták várni az összehívást, s ez ügyre vonatkozólag 1777. júliusában külön fölterjesztést intéztek a főconsistoriumhoz. Ebben károsnak nyilatkoztatják, ha esetleg erővel tukmálnák Kapronczait a kolozsvári nyomdába, vagy Kolozsvártt nyerne privilegiumot, mert az következhetnék belőle, hogy a reformatusok egyetlen nyomdája elpusztulna munka hiánya miatt.

Ha Enyeden állítanának új nyomdát, sok költségbe kerülne s még sem lenne bizonyos, hogy megmaradna-e. Ha megmaradna, sokat ártana a kolozsvári nyomdának. Épen ezért ajánlják, hogy a kolozsvárit kellene még jobb karba helyezni, mert ennek megvan már régi privilegiuma, alapja, melyre biztosabban és kevesebb költséggel lehetne építeni, ezen kívül meg elég is volna a reformatusoknak. Míg ha Enyeden is építnének, mindkettő semmivé-válhatnak.

Hogy valamely nagyobb rossztól megóvják az ehkerületet, jelzik, hogy Ajtai Dávid rézmetsző helyébe lehetne alkalmazni Kapronczait. De fizetésül alig tudnak 200 frtot is adni. A mellékjövedelmek mégis annyira mehetnek, hogy élhet belőlök. Azonban ha ügyessége által gyarapítja a nyomda jövedelmét, rendes fizetése is növelhető. Minden nyomásból lehetne neki 25 példányt adni, vagy a körülmények szerint többet is. Ha matrixot, stempelt csinál, ezekért külön fizetést kap. Ezeket azonban csak a collegium nyomdájának készítheti. Függenie kellene a collegiumi gondnokoktól s a nyomda inspector professorától; számadolni tartoznék a keze alá adandó dolgokról. A nyomda rendbe hozását a collegium is kívánja, de akkora összeget nem adhat ki, a mekkorát Kapronczai gondol, hanem lassanként fog áldozni e célra.

A fölterjesztők arra törekeshnek, hogy Kapronczait valamely állásra segítvén, elvonják a külön nyomda felállításának gondolatától. Megemlítik ugyan, hogy van a collegiumnak és ekklesiának egy külön nyomdája, melyet Pataki József kezénél hagytak bérben, öreg napjaira, de ezt a fő nyomdához kívánják csatolni s nem óhajtják, hogy ebből külön nyomda állíttassék föl.

Konez József azt kérdi fennebb említett munkájában, hogy hol

töltötte Kapronczai a Bécsből eljövele után vásárhelyi letelepedésig lefolyt 10 esztendő?

E kérdésre azt felelem, hogy nem jött le 1776-ban. Az enyedi nyomda felállítása ügyében Bécsből írt, honnan nem akart addig ki-
mozdulni, a míg biztos állást nem teremtettek neki itthon.

Terve még 1778-ban sem valósult meg, pedig ekkor már jó híre volt a főconsistorium előtt is. Nagy Sámuel ágens 1778. febr. 26-án kelt levelében melegen ajánlotta s kérte, hogy minél hamarabb adjanak neki hivatalt. Ha alkalmazni akarják, adjanak valami segélyt eszközök beszerzésére, mert Bécsben jutányosabb árban s czélszerűbben lehet vásárolni. „Az ember oly betsületes és a maga mesterségét úgy érti, hogy én magam örvendem rajta, hogy azon hazában és úgy, a mint megnyerte, applicaltathatik.“¹⁾ Ugyanezen év márcz. 3-dikáról, szintén Bécsből Türi Sámuel is hathatósan ajánlja Kapronczait a főconsistorium figyelmébe. „Mágáról Kapronczai Uramrol irhatom, hogy mind Életével, mind maga Idegenek között is példás tökéletességre vitt mesterségével a segedelemre való ki-
kelést meg érdemli, ugy reménlem maga idejében haszonnal Publicumunkra vissza is téríti.“²⁾

A főconsistorium örömmel értesült ezekről, s minthogy időközben a n.-enyedi gondnokság hajlandóságát nyilvánítá Kapronczai útján a nyomda felállítása iránt, ezen értelemben tudósította 1778. márcz. 15-iki üléséből.³⁾ A szerződés megköthetése czéljából a következőkre útasítá Kapronczait. Vegye ki az udvartól privilegiumát, s ezt, valamint a collegium vagyoni tehetségéhez mért tervét, kívánságait, az e végre szükséges segélyösszeg mennyiségét közölje a n.-enyedi gondnokokkal és tanárokkal. Az egyezkedést legezlszerűbben eszközölheti személyesen, ha műszereket akar vásárolni, melyek Bécsben olcsóbban szerezhetők, ezeket foglalja jegyzékbe s lehetőleg a collegium megterheltetése nélkül szerezze meg.

Kapronczai 1779. jan. 6-án válaszolt a főconsistoriumnak Bécsből, örömét fejezván ki, hogy N.-Enyeden könyvnyomdát kíván felállítani. Tervét, kívánságait a következők szerint adta elé:

1) 33—1778. sz. a. az ehker lt-ban.

2) U. o.

3) U o.

1. A nyomdát állítsa föl a collegium a maga költségén, melyből a hasznót is a collegium vegye.

2. A felállításra szükséges mintegy ezer arany, melynek felét műszerek készíttetésére lehetne fordítani Bécsben, másik felét az itthoni költségekre.

3. A nyomda nagysága egyelőre állana három sajtóból, különböző, elegendő számú betűkből, s az ezekhez elkerülhetetlenül szükséges műszerekből.

A betűöntő műhelyet, a réznyomót, compacturat, külső Bibliopolákkal való commerciumot, apránként állítná föl; ha papiros malmot lehetne fölállítani, igen hasznos volna.

4. Az egész nyomda felállítását, vezetését, külső és belső gondját magára vállalja.

5. A nyomda függne azoktól, kiktől a collegium és tanári kar.

6. A nyomtatandó munkák kikeresésében, censurájában, a nyomda jobb móddal való folytatásában, fejlesztésében a professorok vele együtt munkások legyenek.

7. Hivatalában holtig, háborgatás nélkül, a főconsistorium protectiója alatt, csendességben maradjon.

8. Teljes betűöntő műhelyet saját költségén kíván magának felállítani, melyből a nyomdát ellátja betűkkel illendő árárt.

Ha a kolozsvári és enyedi nyomdák között örökös egyezséget hozna létre a főconsistorium, ellátná mindkét nyomdát betűkkel; így olcsóbbá kerülne a betű.

9. A mesterség minden részeiben tanítványokat kíván nevelni, hogy a mesterség jobban folyhasson közöttünk s a szükséges dolgokat találhassuk meg itthon is.

10. A legények, inasok s egyebek felől lejövedele után lehet határozni.

11. Reméli, hogy isten segedelme által a teendő költségek megtérülnek s még valami nyomda-alapra is szert lehet tenni. Általában véve sok haszon lehet e vállalatból.

12. Igéri, hogy hivatalát igazságosan, szorgalmasan fogja teljesíteni, előljárói iránt illő engedelmességet fog tanusítani.

13. Fizetésének meghatározását a főconsistoriumra bízza.

Egyébiránt mihelyt parancsolja a főconsistorium, haza indul. Utközben szeretne meglátogatni valamely papiros malmot vagy pa-

pirraktárt, hogy papirosat szegődhessen. — Egy rézmetsző legényt is vihetne magával.¹⁾

A főconsistorium 1779. apr. 30-diki ülésében tárgyalta Kapronczai fennebbi tervét. Vélemény-adásra leküldötte a nagy-enyedi gondnokokhoz, megjelölvén azon pontokat, melyeken módosítani kíván.

A főconsistorium véleménye szerint meg kellene adni az 1000 aranyat, úgy a mint Kapronczai jelezte.

Kapronczai lehessen ugyan a nyomdának igazgatója, vezetője, gondozója, de a betűöntőt ne magának, hanem a kollegium költségével a kollegium számára állítsa föl, s készítményeit ingyen szolgáltatassa a nyomdának.

Mivel arra, hogy a nyomda hasznot hajthasson, idő kell, az 1000 arany három évi kamatjára nem kell számítani. Kapronczai fizetését, mely 300 frtra tehető a természetben szolgáltatandókon kívül, valamint a legények fizetését a kollegium jövedelméből kellene teljesíteni e három év alatt.

A három év eltelte után Kapronczai nem venne fizetést; tartoznék a jövedelemből fizetni az elköltendő 1000 arany rendes évi kamatját s a nyomdaszemélyzet illetményeit. Az ezek után megmaradó tiszta jövedelemnek háromnegyede Kapronczaié lenne, egynegyede pedig a kollegiumé, hogy ebből lehessen fedeznie a nyomda fenntartási költségeit, s alapot gyűjteni egy betűöntő műhely és réznyomó fölállítására.

Rézmetsző legényt nem szükséges most lehozni. Lehet kapni azután is, ha a nyomda dolgozni kezdett.

A privilegiumot vegye ki, de nem a maga, hanem a kollegium részére. — A papiros malom felállítását a főconsistorium helyesnek találja.²⁾

Az enyediek véleményét nem találtam meg. Ugy látszik, nem volt kedvező. Valószínűleg azt javasolta valaki, hogy jőjjön Kapronczai Kolozsvárra.

1779. okt. 29-én Bécsből keltezett s gr. Teleki Sámuelhez intézett levelében írja, hogy kész a lejuvetelre, várja a főconsistorium rendelését, de addig nem mozdulhat, míg biztos állása nincs. Nem indulhat el a cseh és erdélyi kancelláriák híre nélkül, mert eddig

¹⁾ 51-779 sz. a. ehker lt.-ban.

²⁾ U. o

itt ő felsége kegyelméből élt, 300 frtot kapott s eltávozására engedélyt kell kérnie. Ez által elveszti pensióját, mely ő felsége kegyelméből addig van ígérve, míg jó állást kap. — Személyes értekezésre nem jöhet le, mert ha nem sikerülne szándéka, igen sok költségbe kerülne. Ugy kellene hát intézni a dolgot, hogy bizonyost tudhasson s ennek alapján kérje elboesáttatását. Egyébiránt most már jobbnak látná, ha Kolozsvárra neveznék ki nyomda-igazgatónak. Egyúttal kijelenti, hogy Enyed számára is megszerzi a szabadságot. Idővel lehetne itt is felállítani valamit, ha egyébert nem, a szabadság további fenntartásáért. — Végül Kolozsvárra menetelét kívánja siettetni, hogy több ideje „jól intézett közönséges szolgálat nélkül, gond és kétséges várakozással ne teljek.“

Gr. Teleki Sámuel 1779. nov. 6-án terjesztette a főconsistorium elé Kapronczai ügyét. Ekkor a főconsistorium fölszólította br. Kemény Simont, mint a kolozsvári kollegium gondnokát, hogy Pataki Sámuel prof. véleményének meghallgatása után, tegyen javaslatot, mikép, mily feltételek alatt lehetne Kapronczai Ádámot alkalmazni a kolozsvári nyomda igazgatóságára? A nyomda mostani jövedelmére való tekintettel, mekkora fizetést lehetne neki megállapítani?

E javaslat azonban nem adatott be még 1780. januáriusában sem. Ezen év jan. 19-én Kapronczai ismét írt Bécsből, most már br. Bánffi Farkashoz s kérve sürgette, hogy Kolozsvártt való alkalmaztatását siettesse. Br. Bánffi Farkas előterjesztése alapján a főconsistorium jan. 30-diki üléséből újból felszólította br. Kemény Simont, hogy javaslatát 15 nap alatt adja be,¹⁾ annál is inkább, mivel a kik Bécsben megfordultak, Kapronczairól mind dícsérő híreket hoztak.

Br. Kemény Simon 1780. márcz. 12-én tett eleget a főconsistorium kívánságának. Előterjesztésében kijelenti, hogy eleitől fogva szükségesnek tartotta Kapronczait a nyomda igazgatójává tenni, oly módon, hogy a gondnokoktól függjön s a mi keze alá adatik, arról számoljon, mert a mint Pataki Sámuelről értesült, a reá való költség nem kerülne többbe, mint az itthon tanult mesterek tartása, kikkel Kapronczait össze sem lehet hasonlítani képzettség tekintetében. Ha megnyernék Kapronczait, a kollegiumnak jó nyomdásza lenne, kinek keze alatt a munkák szebben folynának, a betűk újra öntet-

¹⁾ U. o. 8—780. sz. a.

nének, sőt ha a költség engedné, alapján új betűket öntenének. Ez sok időre nagy hasznára válnék a nyomdának, a mint a Tóthfalusi példája mutatja, kinek halála óta Erdélynek nem volt jó nyomdása s ma is az ő munkája után áll fenn a nyomda.

A fizetésre nézve azt mondja, hogy ha Kapronczainak Bécsben elég egy esztendőre 300 frt, itthon kevesebb is elég lehet. Elégnek tartaná 200 frtot adni rendes fizetésül egyéb mellékjavadalmak biztosítása mellett. Mivel Pataki Sámuel jelezte már Kapronczainak, hogy 300 frtra számíthat; ha nem akarna ebből engedni, ennyit is meg lehetne adni, mert úgy látszik, hogy a nyomda mostani jövedelme megbirja. De ezen fizetés mellett neki kellene javítani a betűket. Ezek után a következő feltételeket szeretné Kapronczai elé szabni.

1. A nyomda felszerelését leltár mellett venné át.
2. A nyomtatandó munkákat Pataki Sámuel felügyelő tanár tudtával vállalja, hogy lehessen számon tartani.
3. A kinyomtatott munkákat nyugtatóvány mellett adná át a kollegium pénztárnokának. Az eladást a pénztárnok eszközölné, s a befolyó jövedelemből fizetné a nyomda költségeit, ki év végén példányokkal, vagy készpénzzel számolna el.
4. A legények fizetését s egyéb folyó költségeket Pataki közbenjárása mellett venné föl. Ily módon, mint nyomdavezető, nem volna elfoglalva és zavarva az eladás terheivel, visszaélésre sem nyílnék alkalom, a gondnokok is könnyebben vehetnék számba az évi eredményt.

Lehetne biztatni továbbá Kapronczait azzal, hogy ha a nyomda jövedelmét gyarapítaná, a maga fizetésének nevelését is remélhetné. Ki kellene továbbá kötni, hogy nyomda-eszközöket maga számára ne készíthessen. Így nem lehetne alkalma, hogy magának titkon privilegiumot szerezvén, nyomdát állítson. Ha volnának készen betűi, vagy nyomda-eszközei, meg lehetne tőle vásárolni.

Pataki Sámuel is leírta javaslatát, de mivel nem volt ideje, hogy br. Kemény Simonnal közölje, egyenesen a főconsistoriumhoz küldötte be. E pontok, melyeket Kapronczaival előre közölt, s melyeket ez el is fogadott, a következők: 1. Évi fizetése 300 R. frt. 2. Minden általa nyomtatott könyvből 25 példány. 3. Mivel a nyomdát fával kell tartani s nyárban is kell lugot forralni nagy edényekkel, a fa árába is kell valamely összeget adni, de ezt csak akkor lehet meghatározni, mikor Kapronczai lejön. 4. Szabad lakás a nyomdában. 5. Adótól és dézmától eddig ment volt az iskola nyomdása,

ha megmaradhat e mentesség, az ő szerencséje lesz. — A 300 frt fizetés indokolásául azt hozza föl Pataki, hogy Kapronczainak Bécsben is ennyi fizetése van s kevesebért nem hagyhatja oda állását. Meg is érdemli. — A mi a 25 példányt illeti, cz régen is szokásban volt, még a legényeknek is megadták. Ő azonban, mint nyomda-felügyelő a legényeknek nem adott többet egy párnál; a vezetők közül pedig némelyeknek 25, másoknak 10 példányt adott.

E fizetésért, mely oly szép, mint akármely professoré Erdélyben, következő kötelességei lennének Kapronczainak: 1. A leltár szerint átadandó nyomdai készletek gondozása. 2. A létező betűk hiányainak kijavítása, kiegészítése, a mely fajta betűk nincsenek, de szükségesek, azoknak megkészítése, kipótlása. 3. Szükséges betűket önteni, vagy öntetni, a metsző és öntő műhelyet igazgatni, rendezni. 4. A nyomdát igazgatni, a legények munkájára vigyázni, hogy a könyvek kijavítva, csinosan kerüljenek ki a nyomdából, és hogy a legények ne pusztítsanak, a mint szoktak, hanem takarékosan bánjanak mindennel. 5. A készen levő és készítendő könyvpéldányokat eladni, hogy ebből fizetését vegye, legényeket fizesse, egyéb költségeket teljesítsen. 6. Minden bevételeiről évenként adjon számot. „E bizony nehéz Provincia — mond Pataki — és nem egy Ember munkája, de a ki minden akar lenni, ezeket naturaliter valólni kell. Nem is mond ezeknek ellene hozzám küldött levelébe.“ Különb — így folytatja tovább — vannak kívánságai, melyeket nem lehet a nyomda mostani körülményei között teljesíteni s ő kegyelme is tapasztalni fogja, hogy Erdély nem Bécs, és nem Németország.

Hogy betű öntőjében másoknak is készíthessen betűt Kapronczai, nem hiszi, mert véleménye szerint elég dolgot ad, ha ezen nyomdának készít betűket. Egyébiránt nem tartja szükségesnek, hogy megengedtesék magán vállalat képen a betű öntő felállítása.

Pataki meg volt bízva, hogy a nyomda jövedelméről tegyen jelentést Kapronczai fizetésének megállapíthatása végett. De ő csak azt jelentette általánosságban, hogy egy évben több, másban kevesebb. Adósság is van. De szorgalommal és ügyességgel szép jövedelmet lehet teremteni. A készen levő s hitelbe adott könyvek árát 30,000 frtra becsüli. Betűkben is sok pénz van. Ő hét mázsát vett át, de reméli, hogy most 60 mázsát adhat át. Ha nem kellett volna sok minden fölszerelésre költeni, adósság sem volna. A Sárdinétól

vett portékák is sokat érnek. Ezekkel, és a miket ő készítettet, sokkal többet mutathat föl, mint a mennyi a Tóthfalusy-féle fölszerelés volt. S minthogy Kapronczai inkább metsző, mint nyomdász, arra kellene ösztönözni, hogy inkább a metszést fejlessze, kivált míg szeme ereje engedi.

Ezzel fejezte be Pataki javaslatait, s ha egy kissé bővebben kivonatoltam, az akkori nyomdászati viszonyok feltüntetése kedvéért tettem. De tettem azért is, mivel a főconsistorium az ő véleményét fogadta el s az általa javasolt fizetésre és feltételek alatt hívta meg Kapronczait a kolozsvári nyomda igazgatására.¹⁾ Az utolsó pontban különösen hangsúlyozta, hogy sok költségbe kerülő tervekkel ne álljon elé.

Végre teljesült hát Kapronczai vágyainak legalább egy része. Ha új nyomdát nem állíthatott, vezetője lehetett egy szép multú, jó karban levő nyomdának. Haza jöhetett, hogy többszöri meleg hangu nyilatkozataihoz képest, használja föl kiképzett tehetségeit szeretett hazájának, vallásának emelésére.

1782. máj. 2-án Bécsben kelt levelében, melyet a főconsistoriumhoz intézett, egész örömmel tudatja, hogy a meghívás április 25-én jutott hozzá. Minden föltételt készséggel fogad el s szolgálatait örömmel ajánlja föl. De örömét betegsége megzavarta. Február elejétől fogva fekvő beteg volt, s a gyógyszerek fölemésztették készpénzét. Ezért a haza jövetelre segélyt kért.

A főconsistorium maj. 21-diki ülésében már tárgyalta Kapronczai levelét s Pataki Sámuel utasította, hogy a megállapított 300 R. frt fizetésből a mennyit szükségesnek lát küldje föl s Kapronczai minél hamarabb való lejöhetését mozdítsa elé.²⁾

Kapronczai 1780. tavaszától 1784. márcziusáig volt kollegium munk nyomdájának igazgatója. Ezen év márcz. 4-én kelt s gr. Teleki Sámuelhez intézett levelében³⁾ jelenti, hogy sokoldalú elfoglaltatása miatt, a nyomda részére szükségesebb tenni valókat nem végezhet, pedig szükséges volna némely apróbb caractereket s egyebeket készíteni. A néhai Sárditól vett lőtsei matrixokban a romlást kiigazítani, mert így semmi hasznát sem lehet venni. Ő ezt szí-

¹⁾ U. o. 31—1780. ltári sz. a.

²⁾ U. o. 61—1780. ltári sz. a.

³⁾ U. o. 59—1784. ltári sz. a.

vesen tenné, ha egyéb zaklató foglalatosságai alól fölmentenék. 3—4 év alatt elvégezné. Egyebet más is elvégezhet, de a betű metszéshez, matrixok készítéséhez nem mindenki ért. Ő ezeket addig szeretné elvégezni, a míg szeme világa meg nem hibázik. Kéri tehát, hogy a nyomda igazgatására alkalmazzanak mást, neki pedig engedjék meg, hogy saját szállásán, munkájáért megérdemlett fizetés mellett dolgozhassék.

A főconsistorium márcz. 14-diki ülésében engedett Kapronczai kívánságának. Fölmentette a nyomda igazgatása alól. A collegium előljáróságát pedig utasította, hogy Kapronczait megszámloltatván, bocsássa őt saját szállására. Nyomdavezetőül pedig kinevezte Pataki Sámuel professort azon fizetéssel, melyet Kapronczai alkalmazása előtt élvezett.

Kapronczai ez új helyzetében csak 1785. végéig maradt Kolozsvártt. Hogy miért távozott el Marosvásárhelyre, nem tudom. Pénze nem volt. Valószínűleg az önállóság vágya vezette. Kölcsön vett pénzzel is szeretne volna nyomdát állítani. A marosvásárhelyi collegium előljáróságához fordult tehát egy pár száz frtnyi kölcső nért. De nem kapott. A főconsistorium nem engedélyezte, hogy neki kölcsönt adjanak.¹⁾

Koncz József adatai szerint 1785-ben telepedett le Marosvásárhelytt. Ugy látszik nyomdakészletet vitt oda. Csak így érthető, hogy nyomdájá alapos berendezése előtt nyomathatott valamit már 1786. elején.²⁾ Itt fejezte be sok küzdelemmel folytatott életét 42 éves korában 1786. jul. 17-én.

Dr. Török István.

¹⁾ U. o. 108 - 1786. Itári sz. a.

²⁾ Koncz I. A marosvásárhelyi collegium könyvnyomdájának 100 éves története. 3—5. l.

A TAMUL NYELV A TURÁNI NYELVEK SANSKRITJA

VAGY

VAN-E A MAGYARNAK TESTVÉRE?

— Második közlemény.*) —

Lássuk először mit tanulhatunk az igen-igen régen íráshoz jutott tamil nyelv grammatikájából hangtanilag. A tamil nyelv hangjainak száma valamivel több, mint a magyar betűk száma s mégis a tamilban hiányzanak az *f*, *h*, *cz*, *z*, *gy*, *ty*, *ly* hangok. De van a tamilban *n*, *t*, *d*, *l*, palatalis hangok, a melyek a nyelvhegyének a felső szájpaddlás felé görbitésével ejtetnek, továbbá *kh*. és *rl* vagy *rlzs*. vegyhang, a melyből hol egyik, hol másik hang az uralkodó a vidékek szerint. Ezen nem kell megütköznünk, mert éppen ezen vegyhang mutatja, miként függnek össze a magyar *kar-ó* tamil *karlu*, török-tatár *kazik* és mongol *ghadasz* egy jelentésű szók, mert ez a vegyhang váltakozik a tamilban majd *in* *d*-vel, majd *r*-rel. Ezen vegyhang mutatja, hogy a magyar *társ* a tamil *tórlzs-an*, mely a török-tatár *tas*, *das* (társ), és nem a szláv *tovaris* kopott alakja, s hogy a társ alapjelentése az *össze-told-ott*, (azaz összekötött).

A tamil *k*, *g* váltakozik a *v*-vel pl. *tegul* (régii magyarosan te-kély-es) = *tevu*l. S így a tamil *nag-ei* osztják *nag-em* összefügg a magyar *nev-et* (näv-ät) igével, és a magyar *buv-ik*, *buj-ik* a hason jelentésű tamil *pugu*-val.

A tamil hangtan igazolja, hogy a magyar *fer-s-ing* fel-ső-ingből van összevonva, mert a tamil az *l*-et a következő *s* előtt kemény *r* betűre változtatja pl. *mél-angi* (fel-ing, felső-ing) de *mél-szattei* (székely: felczedele)-ből *mér-szattei* lesz.

A tamil két *l* betűje mutatja, hogy a magyarban is két *l* volt, a melyek közül az egyik *t* előtt népiesen elesik pl. *vôt*, *vol-t* he-

*) Lásd első közleményt az V-ik kötet I-ső füzetében.

lyett, a másik pedig *t* előtt előbb *ly-re* s azután *j-re* változik pl. nyúl igéből az átható nyú-*l-t*, nyúly-*t* s végre nyújt. A tamil hasonjelentésű *nīlū* (nyúl-ik) igéből *nīlū-tu* helyett *nīttū* (nyújt) alakú átható igét csinál tehát éppen olyan módon, mint a hogy mi székeleyek a fül-ik igéből fűlyt, fűjt helyett fűst áthatót csinálunk.

A tamulból látjuk, hogy a magyarban is egy gyenge és egy erős *r* betű volt s hogy *ár* pl. ár-víz (tehát tamul *ár*, sok, nagy, bő) és magyar *ár* (hegyes eszköz tam. ár különböző gyökű s így megkülönböztetendő volna éppen úgy, mint var, varangy (tamul *varatsi*, *varami* kiütés a hőség miatt) a var, varr igétől (tamul *vari*’ öszszefűz). Hogy a gyenge *r* eleshetik mindkét nyelvben pl. magyar fercs-en, és fecscsen, tamul *pīrssu* (pírcsu) és *pīssu*, *pīssangural* *pīrssangural* (fecscsenő-kürt vagy cső-fecskendő) tamul *parisei* magy. pajizs stb.

Megtanuljuk a tamul hangtanból, hogy miért lesz a magyar *es-ik* ige áthatója *ejt* és viszont magyar *vet-j-ből* vess, lát-j-ből láss, mert a tamulban az *s=j* és *j=s*, például tamul *musal* = *muyal* (nyúl állat) tam. *puyal* = *pusal* (fosztó t. i. nagy szél, vihar) tamul *sāy* nálunk sás és török-tatárul *saz*. Továbbá a magyar *fes-l-ik* és *fej-l-ik* egy gyökű tamul *piy-ssal* (olvasd *pījcsal*) annyi, mint *pissal*, (olvasd *picсал*, féslés, repedés, Ritze stb). Nálunk a *t* betű a következő *j* miatt lesz *s* betűvé és a tamulban a megelőző *y* (*j*) miatt.

Megtanuljuk, hogy a magyar *szövétnék* szó miként lesz a szláv *szvietnik* (világító eszköz, tamulul *vizlakku*) szóból, mert a tamulban a sanskrt *svétá*-ból = fehérség, világosság, és ezüst (minthogy ez fehér fém) *suvēdam* lesz; ugyan így a szláv (?) *szvoj* (proprius-ból nálunk *saja*, *saját* (tulajdon), a tamulban a szanskrt *svayam* (proprietas) szóból *suya* (saja, saját, tulajdon); nálunk a szláv (?) *mrha*-ból *marha*, a tamulban a sanskrt *mrga*, (marha)-*mirugham* lett. Továbbá a szanskrt *sthānu* (állapodás, latin. statio) a tamulban *tānu* (ta n ya), ugyan így a finn *tapa* (szoba) a svéd *stafva* vagy ó német *stupa*, *stuba* (stube) szóból lett. Mert valamint a magyar, tamul, úgy a többi turáni nyelvekben is két mássalhangzóval se szó, se szótag nem kezdődhetik.

Továbbá az a „Halotti beszéd,” régi nyelv emlékünkből látható, ajakszelletnek nevezett tünemény, hogy nem egy magyar szóban, a

mely ma tiszta önhangzóval kezdődik, amott vagy *h-*, vagy *v-*, vagy *j-*vel kezdődik, a tamulban még ma is meg van, mert a tamul *ullê-t* ir, de *v-ullê-t* (a régi *belé* névutó, a mai *be, ba*) ejt, különösen, ha önhangzó előzi meg; ugyan így *ettu-t* (jut) *yettü-nak* vagy *yöttü-nak*. Vesd össze a mai inkább és jónkább alakokat

Végre a tamulban, valamint a magyarban is a hosszú önhangzó sokszor a mássalhangzóban való fogyatkozásra mutat pl. a tamul *tî, tîy*, egyik testvér nyelvben *tîd, tît* (tűz, ignis), a melyre rímet én az éjszaki turánságban nem láttam. A tamul *návü* úgy viszonylik a magyar megfelelő *nyelv* (mong. *kelen*, finn *kieli* szóhoz, mint a székely *vót* az irodalmi *volt-hoz*. A tamul *szollü* ige két mássalhangzóju, míg a megfelelő *szól* ige egymássalhangzóju, de hosszú önhangzóju. Vesd össze mongol *czó*, török-tatár *szöz* és ebből *szöjle*-mek. Továbbá *sulli-n-én* (szól-a-én, szól-ék) önhangzós mult alakból rövidítve *szonnên* (szólék) lesz stb.

Már most tekintsünk bé a tamul nyelv szó-alakítás kamarájába. A tamulban a *vogu* (vág, oszt) igéből a következő névszók lesznek: *vagu-di, vagu-ttal, vagu-ndu, vagu-ppu, vag-ei*, a magy. *vág* ige származékai: *vág-at, vág-ás, vág-ány* vagy a székelyes *vák-ány* és az összevont *vá-pa*.

A főntebb látott tamul *nîlü* (nyúl-) igéből a névszók ezek: *nîlam* (nyúl-am) *nîl-iyán* (nyúlánk ember) *nî-al* (nyúlás) a mely utóbinak a magyar *köt* igéből való *köt-él* székely *köt-el* alakítás a megfelelő. A tamul *kattü* (köt) igéből a névszók ezek: *katt-al* köt- és köt-él), *katt-i* (köteg) *katt-i-idam* (kötet, a könyvkötése), *kattale-i* (kötelezés, = parancs), *kattu dal* (kötés) olyan képzővel, mint a minőt a magyar *diadal-viadul* stbi mutat: végre *kattu* a melynek *köt-és* és *gát* (digue) a jelentése. A finnisták szerint ez is szláv.

Ismeretes, hogy mi székelyekül a török-tatár *alcsak* szóval rokon, de kölcsönzött *ala-csony* (tamul: *ilî, ilîya* stb.) szó helyett, a mely „alávaló“ jelentésű a „nem magas“ fogalom kifejezésére a törpe (mong. *tar-bon*) szót használjuk. Ennek gyökét a mongol *dôr* (alatt) szón kívül, még csak a tamul-féle nyelvekben láthatni, a hol a *târlü* ige jelentése „alacsony, törpe lenni;“ ebből a névszói képzetek: *târl-vu, târl-pu, târl-pan, târl-ssi* (târcsi) és önhangzó változással *târl-pu, târl-p-ána* (fr. *bas, basse*.)

Ez utóbbi példában látható hangváltozásra azt mondhatná az árya tudós, ime az árja *bind*, *band*, *bund*-féle inflexio, hajlítás. De nem úgy van: a *tír-l-pu* egy az alhangu gyöknek megfelelő felhangu gyököt tételez föl, azaz a mint szegény Lugosy mondotta, csaknem minden „Magyar“ gyöknek meg van a „Megyer“ társa, pl. harsog, herseg, tamul *karssi. kerssi*. Még csak a magy. *mány*, *vány* képzőre akarok példát fölhozni. A magyar *tör-vény* (tör-vény-t hoz, ül, áll) szónak eredetét mindenütt — még a héberék thora-jában is — keresték. A tamul *tírmanam*, *tír-vei* (jugement, décision stb.) névszók a *tírü*, *tír-* (végez, határoz, ítél, tervez stb.) igének a névszavai stb.

Mielőtt a névutókkal kapcsolatos névragozás osztályába menénk, nézzünk bé az igen fontos ígetanéba, hiszen sok nyelvész azt mondja az ige a nyelv alapja, míg másik azt mondja a névszó az alap. Azt hiszem ennek eldöntése olyan, mint melyik volt előbb, a tojástojó tyúk-e vagy a tojás, a melyből a tyúk kibújt. Sok nyelvész örömeire mondhatom, hogy a tamulban a legtöbb névszót igére vihetni viszsza.

A tamul átható igealakítás egyformaságát a hangtanban látott *nīlu* (nyúl), *nīttu* (nyújt) példa mutatja, még hozzáadhatjuk a *szellu* (száll) és *szelluttu* (szállít) igét, a melyben az *l* hangzó szerencsésen épen maradt a tamul hangtan gyaluló hatásától. Tudom jól, hogy a finnisták azt fogják mondani, ohó! A *száll-it* száll-ijt, száll-ajt, száll-ajt stbi eredeti alak helyett áll. Hogy a tamul *tittü*-ban a *tt* mi helyett áll, én azt nem tudom. De igen azt, hogy hoszszu önhangzó helyett egyik nép két mássalhangzót, a másik meg a két mássalhangzó helyett hoszszu önhangzót szeret használni.

Az önhangzós múltidő képzőjét a *szoll-i-n én* (szoll-a-én)-nak *sonn-én* alakra összehuzásánál láttuk. A mássalhangzós multidő képző *t* és ennek a főntebb jellemeztem tamulhangtani változata, a mi nem idevaló. További szószaporítás helyett ragozzuk az *idi-* vagy *üdi* (üt) igét a mult időben.

idi-tt-én (üt-ött-em)

idi-tt-áy (üt-ött-él)

idi-tt-án (üt-ött-a him)

idi-tt-ál (üt-ött-a nő)

idi-tt-adu (üt-ött-az)

idi-tt-én-gäl (üt-ött-ünk)

idi-tt-ír-gäl (üt-ött-etek)

idi-tt-árgül (üt-ött-ek)

vagy *id-itt-anargal* (üt-ött-enek)

id-itt-an a (üt-ött-enek) (a nem személye).

Ugyan így ragozhatja a kinek kedve van, a *videi* (vet magot) igét *videi-ttên* stb. De ismeretes a székelyes *sültem, vettem*-féle használat az irodalmi *süt-ött-em, vet-ett-em* helyett. A tanulban bizonyos igéknel csak a székelyes mód a rendes pl. *sudu* („sót a nap,“ „sút a tűz,“ „el süti a puskát“) jelentésű ige multja: *sutt-ên sutt-ây* stb. Ugyan így: *idu* (vagy *üdü*, (ad) ige a multban *itt-ên* (attam) *idü-t-ên* (adtam) helyett.

A jelen-jövő időnek irodalmi végzete *gu* pl. *pésu-gu* (beszé-lek). A rendes jelen idő (alakítása a török-tatár hasonló ideje alakítására emlékeztet pl. *varu-gir-ên* (jövőben vagyok), helyett *var-r-ên* is áll, a mi megfelel a török *var-ir-üm* (megyek) jelentésű képzeménynek.

Hogy a régi rendetlen magy. *ve-sz-en* (gyök, *vev*, mert *vev-és*: tamul vavvu) *hi-sz-en* (hiv-és stb. igék miért térnek el a többi igéktől, hogy a *val, vol* igetöböl hogy lett *va-gy-on, va-gy-nak* székelyes *va-d-nak*, azt is láthatni részint a tamul, részint a többi testvér nyelvekben. De rövidség okáért csak azt jegyzem meg, hogy régen a jelen időnek is volt időképzője és a harmadik személynek ragja, mint a többi turánságban.

Végre a tanulnak annyi irodalmi gerundiuma van, hogy abból jut példa nem csak nekünk, hanem a török-tatárnak sőt tán a finn stb. nyelveknek is.

A tamul névragozásnál ugyan azt látjuk, hogy valamint a többi turánságban úgy itt sem lehet az ejtések számát meghatározni. Mert az, hogy a tamulok a magyar *any-ó, apó* féle hívó ejtéssel együtt nyolcz ejtést szoktak megkülönböztetni, semmivel sem jelent többet, mint a mi nyelvtanaink négy ejtése. A minék következménye az, hogy az *ul, ül* (tamul *il* p. *tamirl-l* (tamul-ul), *ingitís-il* (angol-ul), az *on, en, ön* (tamul *in*). locativus, helyező esetragokat, az *ul, vel* (eszközlő) ragokat (tamul *ál* csak eszközlő), továbbá régi mutativus (fordító) *a*, ma *vá, vé* (tamul *á, ága*) stb. ejtésragokat a névutók közzé soroztuk.

Egykor a török-tatár *ning, nin* igazi genitivus rag alapján azt hittem én is, hogy a régiebb írónál szorgalmason hiányjelzett (apostrophált) *nak, nek* valóságos birtokos (genitivus-) rag, mert az északi turánságban nem láttam példát arra, hogy a birtokos és birtok közti viszonyt tulajdonító (dativus) ejtéssel is kifejezhetni, mint a tanulban.

Például e tamul mondatot: *n̄ inda úrukku kotvalan-á?* (te eme várnak rendőre-é? szószerinti helyes török fordításban így áll: *szen bu seher-ing zabtíjeszi-mi?*) Tehát a tamul *úr-ukkū* dativus helyett a török *seher-ing* birtokos esetet használ és nem *seher-e* vagy régi *seherge* tulajdonító rag,*) éppen úgy, mint a tamul *ku, ukku* (török-tatár *ka, ke, gha, ghe, a, e.*) hogy továbbá, minthogy a tamul *ukkū* tettség szerint *inukku* (zelugu *naku*) összetett alakban is állhat pl. *annei j-inukkū* (anyá-nak); telugu *guru-naku* (a gurunak) a magyar *nak* éppen úgy összetett, mint a *nél-kül* névutó.

A tamult jellemzi a szavak minden rag nélkül való szabad összetétele, holott a török-tatárság genitivus nélkül egy összetett szót sem tud alkotni, a mi arra kényszerítette azokat a nyelveket, hogy kölcsönözzenek perzsából, arabból éppen úgy, mint az összetétel dolgában szegény latin kölcsönözött a szabadon összetevő görögből. Em-lítsem-é, hogy még a magyar népnyelvben is minő szép számu szóösszetétel van minden birtokos rag nélkül? Hogy magyar birtokos *é* ebben Pál-é, nem genitivus esetrag, azt hiszem, világos mindenki előtt. De hát hol a magyar genitivus eset? Hát bizony arra igen sokszor a szó összetételnél fogva nem is volt szükség, mint nincs az irodalmi tamulban, a hol szükséges volt, használta a tulajdonító *nak, nek-et*, mint a tamul.

A tamulnak van genitivus esetraga elég: *in* (mong. *in*, finn *n*) *uda* (vogulban is?), *a, adu*, vagy *inuda, inudeiya*; azonban ezek az én nézetem szerint nem egyebek, mint locativus magyar, on, en, ott, stb.) ejtésragok, vagy melléknév képzők.

A tamul accusativus ejtés ragja *ei* tulajdonkép *a-i*, de hogy ez *adi* volt-é eredetileg vagy egyéb, nem tudni.

A főtebb említett tamul ejtésragokon vagy névutókon kívül megemlithetjük még: *mél, mëlê* (föle), *kadei* (török-tatár *kat*: hoz, hez), *ullê* vagy *vullê* (régies „belé“), *szariyâ* (szerént), a tamul *kan* névutó a magyar *a-hon* (tamul: *a-n-gan* székely *a-halyt*) magyar *i-hon* (tamul *i-n-gan*, sz. *e-helyt*) helyhatározókban látható *hon* (hely jelentésű) szóval egy eredetű stb.

*) Mit adott *nek-ed*? és mi *nek-ed* a nev-ed? használat daczára a *nak, nek* ragot, genitivusnak tartók, mondják meg, melyik nyelv használ genitívust az az adás stb igék után, vagy mi különbözteti meg a genit. *nak, nek-et*, a datívusi *nak, nek-től*?

A többes képző *r* és *kal*, *gal*, nyelvjárásilag *k*, *g*, stb., Amaz a török-tatár *al-ar* (az-ok)-ban látható, a melyet a törökök eredetileg minden névszóhoz függesztettek, később azonban *lar*, *ler* alakban ejtésrag lett belőle.

Tudom jól, hogy az olvasó már torkig van e meddőnek látszó nyelvészeti bonczolással, de hiába. Nem nélkülözhetjük, mert nem elhívésről, hanem kutatásról és látásról van szó. Még a nyelvek két legkényesebb pontja, a névmások és számnevek vannak hátra. A névmásoknál kezdjük tulajdon nyelvünkkel. A magyar nyelvben azt látjuk, hogy az első személyü független névmás *én* (ragozási alap *en*, mert *eny-ém*-nek *en-gem*-nek alapjául szolgál) sem a *lát-ok*, *szereitek*-beli *ok*, *ek*, sem a *lált-am*-ban levő *am* (felhangulag *em*) alakjával nem egyezik, s arra csürés-csavarás nélkül nem hozhatni.

A második személy *te* (rag alap: *ti*, *te*, *ten*) alakjával sem a *lált-sz*-ban levő *sz*, sem a *dolgoz-ol*, *lált-dl*-ből kivehető *ol*, *dl* (el, él) nem azonos.

A harmadik személyü *ő*-vel nem egyezik sem a régi rendetlen *ve-sz-en*, *vagy-on* stb. igékben látható *on*, *en* sem a dolgozik-beli *ik* személyrag.

A többes első személy: *mi*, (szék, *mük* és *münk*. *mink*); a halotti beszéd-beli *muk* (mik vagy muk) a *mük*-nek alhangusított alakja, de a mai *unk*, *ünk*, (vagyunk eszünk) inkább már *en* többesített alapjának látszik a *tamul engäl*-lel együtt.

A többes második személyü *ti*, *tik* eléggé azonos az igékben látható *tek* személyraggal.

A többes harmadik személyü *ők* névmás az igéknél nem fordul elé, mert a *vagy-n-ak*- (szék. *vad-n-ak*)-beli alak a régi egyes 3-ik személynek a név többes képzővel való megtoldása: *van-nak*.

A *tamul* személyes névmások ragalakjait az igénél láttuk. Nézzük a független alakokat.

Az első személy *yán*, *nán* (rag-alap *en*. mint a magyar nyelvben. Az egyes 2-ik személy *ní* (rag-alap = *nin*, vagy *un*). A 3-dik személyü névmás a *tamulban* az *a*, *v*, *i* három irányra, távolra, közép és közelre mutató névmásokból lesznek *v-an* (férfi) *v-al* (nő) és *du* (dolog) képzők hozzáadásával.

A többes első személyü független névmásnak két alakja van, mint a mandsu, mongol nyelven, *inclusivus* alak, a mely a beszélő

és megszólított pártján állókat mind beléérti és *exclusivus* alak, a mely csak a beszélő személy pártján levőket foglalja magában.

A többes 1-ső személy *inclusivus* alakja *jám*, *nám* (rag alap = *em*, vagy *nam* tetszés szerint); az *exclusivus* alakja *nangal* (rag-alap: *en-gal*). A többes második személy: *nî-r*, *nî-y-îr*, *nî-v-îr*, *nîngal* (rag-alap: *um*, vagy *num*, vagy *ungal*).

Én az egészből csak a magyar *én*, *en* és tamul *jân*, *ên*, *en* alakokat, továbbá a magyar *mi*, *mü* és tamul *jâm*, *em* fordított alakját, és magyar *unk*, *ünk*, tamul *ôngal*, *engal* alakokat tartom egyezőknek.

A tamul egyes 2-ik személyét: *ni* a magyar *ne!* *ni!* mutató szócskával, a tamul *ây* személyragot a magyar *ol*, *ál* igeragokkal lehetne egyeztetni; mert az *l*-nek *j*-vel való váltakozása elég közönséges dolog. A magyar 3-ik személyü *ő* névmást, (valamint a török-tatár *o*, *ol*, *ul*-t) a tamul középre mutató *u* névmással tartom egynek.

Röviden lássuk még a mutató névmásokat: a tamul *a* teljesen egyezik a régi magyar *a* mutató névmással, a melyből „a“ névelő fejlődött ki, eredeti mutató voltára bizonyíték az „*a-f-féle*,“ használat, a melynek a hason jelentésü tamul „*a-ppâl*, *a-ppâlê*“ a szakasztott mása. Csakhogy a tamul következetes volt, a mennyiben az *a*-ra következő szó mássalhangzója kivétel nélkül kettőztetett. Például: *a-k-kai* (az a kéz), *a-k-karai* (az a *karaj*, *karé* = szély). A magyar *a*-nak származéka *az*, *azon*, *a-ma*, ennek a tamul megfelelője *adü*, *adan* és *anda* s még sok más.

A tamul közelre mutató *i* egyenlő a magyar *e*-vel, mert az *i-hon*, *i-ly*, *i-gy* stb. mutatja az eredeti alakot. A magyar *e-ffelé* (erre felé)-nek párja a tamul *i-ppâlê*. A magyar *ez*, *ezen*, *em-ez-zel* szemben áll a tamul *idü*, *idan*, (*idün*), *inda* és több más. Mily nagy különbség van az éjszaki turánság mutató névmása és a magyar meg tamulé közt!

Én nem értem, miért nem irhatunk a-hhoz, e-hhez, ha arra, erre stbit irunk.

A magyar kérdő függelékes: *-é?* szócska a tamul nyelvben a kérdő névmás alapja pl. *e-p-pâlê* (mely felé, merre felé?) sok származékai közül csak a föntebbiekkel párhuzamos *e-dü* (mi az?) *enda?* (melyik?) megemlítendő. De van még egy a tamul függelékes = *â?* = *ô?* kérdő szócskának származékául tekinthető *ja*: *jadu* (mi az)

kérdő névmás, a mely a mongol *ja-ghu* (mi?) a finn visszahozó *jo-ka* alapja és a mandsu *ya* kérdő névmás megfelelője.

Sok nyelvész az osztályozás és rendezés kényelmes, nem sok fáradsággal járó alapjául tekinti a számneveket. Én közülök csak azokat érintem, a melyeket nem nyelvész is felismerhet, hogy egyezzenek a magyarral: *nálu*, *nangu* magyar *négy* (finn *nélja*, vogul *nyilä*, osztják *nedla*), tamul *aindu* a testvér *tuda*; *ütsz*, magy. *öt*, vogul *üt*; tamul *pân* = magyar = *van* (ven = 10, hat-van 6×10) vogul *pan* török-tatár *on*, *un*, *an*, *en*, (10) pl. tamul *nâr-pâu* (negyven) sat. A magyar *van*, *ven* és vogul *pan* csak összetételekben, de a tamul *pân*, török *on* önállólag is használatos.

De többet ér ennél a tamul számneveknek az a sajátága, hogy 1—8-ig a számneveknek két alakja van, egy rövid és egy hosszú.

A rövid alak az eredetibb és melléknév természetű s így a névszó előtt állhat; a hosszabb alak névszó után áll, előtte szabályosan. Nem használtatik pl. *öru* (egy, vajjon nem az *orr*, mint elől álló rész? Török bir = 1 ir *burun* = orr) melléknév, *onru*, *ondu*, (*or-du* helyett) egy névszó; *iru* (a török *igir*, *ijir*, magy. „iker“ szónak az öszszevontja) melléknév, magyarul két, holott a tamul *irandu* névszó vagy főnév, magyarul kettő. Ha a tamul azt akarja mondani két ember, nem mondhatja *irandu ámbillei*, mint a magyar sem, hogy kettő ember, tehát a tamul a rövidebb melléknévi *iru*, vagy *ir* szót használja: *ir-án billei*. A tamul nyelvtan azt mondja továbbat, hogy a számnév után a névszó vagy ige egyesben marad, de ha a számnévből Nomen appellativum lesz, akkor az ige a többesbe jó pl. *nálu* (4), *nâl-var* Nom. appel. = négyen, négy személy, tehát: *nâlvar idittárgal*, mint a magyar: „négyen ütötték,“ „ketten, hárman stb. mentek.“

Azok, a kik nyelvészek vagy magyar nyelvtanárok, észre fogják venni, hogy a fentebbi fejtegetések sorában a magyar nyelv két nehéz pontját teljesen érintetlen hagytam. E két nehéz pont egyike a neveknek birtokraggal való ellátása. A tamulban erre csak egy-két példa van. A tamul beéri azzal, ha „*en annei*“ (mintegy: *én anyja*) mond *anyá-m'* helyett. A tamulos módot, még a török-tatár is használja, midőn *minem ünej-t* mond, *ünej-em* helyett. Birtok ragozás nincs a japáni, mandsu és irodalmi mongol nyelvekben. Hogy a tamul megpróbálta és abban hagyta, nagyon következetes volt, mert a

birtokragozás a turánságnak azt a sarkalatos törvényét forgatta föl, a mely szerint a birtokos megelőzi a birtokot. Egy romlatlan turáni sem mondja „ajtó kert, vagy ajtaja kert (porta horti, la porte du jardin) hanem vagy azt mondja kerti ajtó, v. kert ajtaja, vagy egyszerűen kert-ajtó, már pedig a *kerte-m*, *ajtó-m* stb. birtokragozásban a birtok megelőzi a birtokost, tehát a turáni elvvel ellenkezik. A tamul az ő személyragjait az igéken kívül, az igésített névszók-nál és mellékneveknél használja s lehet, hogy e volt a birtokragozás alapja. Egyébaránt meg van a birtokragozás a sémi nyelvekben és az ékiratu *sumer-ben*.

A második talán még nehezebb pont, a minden magyarul tanuló idegennek a türelmét próbára tevő tárgyi igeragozás vagyis, a *szeret-em szeret-l-ek* féle használat. A *szeret-lek-féle* szerkezetet az árya nyelvekben úgy lehetne feltüntetni, ha *amo-te* latin mondatban *am-o* (szeret-ek) igét két részre osztva a tárgyat *te* a két rész közzé igtatva egy mondatból egy szót csinálnánk így *am te-o*. Valaki azt mondhatná, hogy ez éppen olyan rendű rakosgatás, mint a kínaiak föntebb idézett „kopaszt-fej-mester-ember (thi-then-szi-fu = borbély), mert e kínai szóalkotásban is előbb áll az ige, azután jó a tárgy s legvégre a működő személy. A logica kínai, az igaz, de a kínai a latin „*amō te*“t, *ngo anni* (én szeret te) sorrendben mondja. Ez a tárgyragozás meg van az indiai (*kole kolarian*) szintén nem árja nyelvekben oly hosszú és bonyolt módon, hogy a mordva, lap, vogul, melyeket Hunfalvy P. ur a tárgyragozás teljességiért dicsér, eltörpül mellette. Meg van ez a jelenség az elpusztult Babilon, Ninive, Akkad stb. városokban élt *sumer* népség ékiratu nyelvében, meg van a baszk, vagy *vase* nyelvben, továbbá a semi nyelvekben s még a közép-áfrikai Borkuk nyelvében is stb.

Tekintve, hogy a finn és hozzá a legközelebbi nyelvekben, továbbá az éjszaki rokon nyelvek közzül szótárilag a magyarral legtöbb hasonlóságot mutató *Votjakok* nyelvében, valamint a török-tatár, mongol, mandsu és tamul nyelvekben a tárgyi igeragozásnak legkisebb nyoma sincs: kérdés, ha a semiék találták-e föl, vagy pedig a *vase*, *kole*, *sumer* nyelvek? Mert az, hogy a semi tárgyi igeragozás a kivitelben eltérő, a közös eredet ellen semmit sem bizonyít, hisz a finnek birtokragozása sem azonos a magyar török-tatár birtokragozásá-

val; mert a magyarban *szobái-m-ban* „a törökben“ *oda-lar-ında* szerkezet áll, holott a finn *tuv-i-ssa-ni* szerkezet olyan, mintha mi azt mondanók *szob-ák-ban om* A semi tárgyi igeragozás éppen ilyen megfordított volt; azzal különbözik a föntebbi nem semi nyelvekétől.

Akár hogy legyen is eme nyelvtani tünemények eredetével az elfogulatlan magyar nyelvkuatóra nézve még mindig kérdés marad, ha az igeragok helyett, névbirtokragokat mutató *lát-om, lát-od*-féle tárgyi igeragozás ősi, tehát jellemző valami-é, vagy talán őseink nem legrégibb, hanem csak előbbi hazájában a magyar nyelvre ragadt okmány?!

Anynyival is inkább, mert ha ma a „*szeretünk téged, szeretünk titeket*“ stb. használat csakis tárgyi igeragozás nélkül helyes éppen úgy, mint a *tamul, török-tatár* stb. nyelvekben, miért ne lehetett volna réges régen a „*szeretek téged*“ használat is helyes és egyedüli?! Aztán maga a magyar nép sem egészen biztos a komplikált és a nyelvet nehézkessé tevő tárgyi igeragozás használatában.

Ezért én az összes turánságban közös más vonásokra és a szó-tári anyag minőségére és mennyiségére több súlyt fektetek. A szó-tári anyag minősége alatt azt értem, hogy a szókinés alakra nézve csűrés-csavarás nélkül egyezik-é vagy pedig által kell kicsikarni az egyezést.

Én, a ki a magyar nyelvnek se régi, se új szótárával, fájdalom, nem rendelkezem s a *tamul* nyelvekből is csak egy-két munkát bírok, melyeket egy *Cochin-Chinában* működő franczia, meg egy *Ceylon* szigetén székelő olasz hittérítőtől kaptam emlékül, összeállítottam úgy emlékezetem segítségével csupán a *tamulok* nyelvéből csaknem ezer gyökszót, a melyeknek ugyanannyi magyar gyökszóval való azonosságát felismerni nem nehéz a két nyelv hangtana segítségével s azon körülmény tekintetbe vételével, hogy minő isszonyu idő választ el minket a *tamul* népektől. De miután a tudományos világ eme gyökszók egyszerű egymás mellé állításával nem érné be, azt mondhatván, hát ha azon *tamul* szók nem is léteznek s csak én gyártottam, hisz a nyelvészet terén sem lehetetlen az ámitás (*swindle*), azért én most jelenleg csak néhány százat közlök mutatványul azzal az ígérettel, hogy ha a körülmények engedik, bizonyítékokkal együtt előbb

a magyar nyelvutatók s azután a külföld elé fogom bocsátni egy rövid tanul nyelvtannal együtt.

Bizonyságot fognak azok tenni arra nézve, hogy a miveltség minő fokozatán állottak őseink akkor, a midőn a tamul népektől elváltak, s talán arra nézve is, hogy őseink a Kaukasz vidékére honnan jöttek s a tamulok a Komorin fokához honnan mentek. Ha Közép-Ázsia, vagyis a Turáni alföld az összes turánság bölcsője, vagy a Himálaja alatt elterülő, ma annyi apró cseprő törzsektől lakott Nepali királyság-é, azt a geologusok hozzászólása nélkül megmondani nem lehet. De hogy a tamulok az Ural-Altai hegyekből jutottak volna Dél-Indiába, azon előre is kételkedhetni.

Tamul szótári mutatvány:

<i>a</i> a		<i>aravei</i> árva
<i>adu</i> az		<i>ari-</i> ért ³⁾
<i>agarlân</i> egér		<i>annei</i> anya
<i>akkali</i> ágál ¹⁾		<i>âr</i> -(v. arró) ár
<i>akkei</i> ük		<i>âr</i> ár (bő, sok, nagy)
<i>angâ</i> ánku (székely ²⁾)		<i>âlam</i> ólom cf. <i>iyam</i>
<i>aszangu</i> izog, izeg		<i>âzu</i> árok.
<i>assam</i> iszony		<i>idi'</i> - } <i>adi'</i> - } üt.
<i>anam</i> iny		<i>idu</i> ad.
<i>andal</i> oldal		<i>inei</i> nyáj.
<i>ânni</i> ángyi		<i>imiru</i> emik.
<i>appan</i> apa		<i>imirl</i> <i>imil</i> } emely-eg.
<i>attan</i> atya		<i>ijalu</i> - } <i>êlu</i> - } ill-ik.
<i>ari'</i> arat		<i>ollu</i> - }
<i>arei'</i> öröl		<i>ijarru</i> gyárt.
<i>alagu</i> áll (kapocs)		<i>irang al</i> irg-alom.
<i>al, el</i> éj		<i>illân</i> ellenes.
<i>avi</i> avul, avas		
<i>alavu</i> öl (mérték)		
<i>aram</i> } <i>aran</i> } erény		

¹⁾ Az erdélyi ágál^a (magy. „henczeg^a”) nem a latin *ago*-tól származik Jelentéseik közt érintkezés sincs

²⁾ A M. Ny. szótárában: >ankó.<

³⁾ V. ö. szanszkrt: „*artha*.”

illu- | ill-an.

iri }
irangu } ereg, (székely: ereg-et)

irludei | ördög

irlumei | öröm

ili | al, alj.

ira' | ira-mod (cf. fut és futamod).

inam | nem (nemz)

mija | enyhe.

idu | idv, üdv.

iszan | ősz.

irissal | irgy; (a kenyér irgye
szalonája)

inei | in.

ugalu | ugor.

uszu | szű.

ussu, óssu | üz.

ujdi | idő, idő.

uram }
urudi } erő.

ulu-kkâru | ül (üldögél).

úszu | úz, úzül (szék.)

umei | üm-ög.

úr | úr, vár (cf. kereszt ur)

úrli, | örök

úrliyan | ör.

essam | ucsu.

ettu }
jettu } jút

ejiru | agyar.

ej = | ij-az.

erluttu | irat.

êmaru }
êmilândi } ámúl.

êlavê | eleve.

aijam | ajang-ás.

ossiyam }
ossam } ocsmány

orli' | úrit.

ôkkâli | okád (öklénder)

ôttei | odv, odu.

ôram—orom, ormó stb.

ĸ = **k**.*)

kaszar | keserű.

kadi | kegy.

kattu—köt.

kandidu | kandi (kandikál).

kannarul | könyörül-et.

kannu | kony-it.

katti | kés.

kappam | kepe (adó).

kajavan | kaján.

karei | karaj, karé.

kalanda | kolontos (székely)

kali | kel.

kavar | kapar.

kavi | káva.

kavirlu | kever.

kaavu | kap.

karlu | karó.

karangu | kereng.

kâdali' | kedvel.

kâppu | kapott.

kâlei | kölyök.

kunsi }
kinsil } kicsiny.

kirla | kor, koros.

kirlalei | kerület.

kirukku | kergette.

*) Azaz a tamil *k* magyarban is *k* marad.

kini | kin.
kungu | kukkan.
kussu | kaes.
kuttei | kut.
kunangu } kony-ul, kony-ad.
kuni }
kunugu | kunyog (székely).
kumukku | kumak (székely).
kummu | kummog.
kuram | köröm.
kulungu | kullog.
kurlal | kürt.
kurlijam | kör.
kuriszü | korsó.
küdu | kutu. ?)
kemilü | kevély.
kêrl- | kér, kérd.
kai | kéz (*kaijidu* kez-d).
kokkei | kuka (?)
kodi | koszt (kosztol).
kottu | koczog.
kondei | konty,
kodarü | kódorog.
kottari | kotor.
koppul | (köpölyü).
kóppu | kópé.
kôru | kér.

K = g.*)

kadum }
kodum } gacz, gaz.
kimbari | gömbölyü
kilei | galy, faág.

kilei—gulya.
kirissu | giriszel.
kukku | gugg-ol.
kudu | gügy-og.
küdi | gügyi (gagy-os).
küdei | gödör.
kurangu | görnyed.
kundu | gönde.
küdei | göcs.
küdirei | göcsőre.
kuppáyam | guba.
kunattu | gamat (szék. gamat-ol)

kumirl }
kumil } gomolya.
kulijam | golyó. (cf. globus :
 gojóbis; tehát mind-
 kettő nem a latin
 származéka.)

K = h.

kakku | hákog.
kassi | hasad.
kadei | hát.
kadei | hoz (tör. kat.)
kan | hon (hely).
kammal | homály-os.
karlatu | háru.
kâj- | hev, hév, hevül.
kâl | hely.
kêndu | hánt.
kudavu }
kôdu } hód-ol. stb.

*) Azaz, a tamul *k*, a magyarban *g*-vé változik. Így az ezután következő rövidítések is: *s=s*, *zs* stb. A mi a tamul *s*-et illeti, hihetőleg angol és francia transscríptióval írta a mi tudós hazánkfia és *sz*-nek kell olvasni. Szerk.

s = s, zs.

soppali' | süpped.
sarivu | sérv-és.
savangu | sopánkodik.
salli | sallang.
savalei | sovány.
savar | sav-anyú.
sáru | (sár-ni, sárhatnék a kancza).
sila | silány.
siráy } surol, zsuro.
sori }
sikkudal | sik-ítás.
sikkal-idu | sikoly-t.
sudu | 1. sűt, 2. sűt, 3. sűt.
suduvón | sod (szék. tűzhely, sod feje, stb).
sunangu | sunyi.
suri | surul.
surulu — serül, sirül.
suruttu | serit, sirit.
surlangu | siring-ozik.
surei | sör (tat. *sira*.)
surru | sodor.
sunei | senyv-ed.
seruppu | sarú.
seri | sűrű.
séru | sár.
sombu | somp-oly-g.
soru | sorv-ad. stb.

s = sz. z.

sagam | szak (mong. *czak*. tat. *csak*)
sandei | zend-ül-és.
samarlmei | szemérem.

sarakku | szer, szerek.
sallu | züll.
sádu | széd-ül.
sár | zár.
sikkanam | szük-ség.
sikkal | szikár.
sidar' | zadar.
sillam | szilánk.
sirei } szárny.
siragu }
siriya | szerény.
sikkáy | szőke.
sukkáy | zeke.
surungu | szorong.
suradu | száráz.
surukku | szorog, szorg-os.
sáppu } szop-ik.
sappu }
sálu | szel.
sellu | száll.
sét-selavu | zét, (szállás, el-távozás).
ségu | szék, szik.
ségili | szíktelen.
sottu — | szotog.
sori — | szór.
sorugu }
soru } szúr.
sollu | szól. stb.

s = cs.

sagáyam | csekély.
saganam | segg.
sangu }
sógi } csiga *)

*) V. ö. zanszkr.: *sankha*, melyet csak gyantással visznek *sam* gyökre vissza, holott jelentéseik közt nincs érintkezés. Ha a tamul népnyelv semmit sem kölcsönzött a zanszkrttól, örömet elhiszem; de a sz. honosíthatott a tamultól.

sadakkal | csatak. (pl. csatakos.)
sappei | csipő.
sâvanam | csév, cső.
silambu | csölömpöl.
simbu | csepű (vaj csepű).
siru-varei | csiri-biri.
susi | csecs.
suppi | csép.
sumbu | csomb-oly-odik.
surlalu | csőről.
sâri | csűr.
sôlei | csalit. stb.

S = CZ.

singu | czing-ár.
simbu | czimbál.
sivagam | czővek.
sukkal | czikkely. stb.

T = t.

tagei - | tagad.
takkuvi | tökit (szék).
tasei | test.
tattu | tat (hajótatja).
tattu | taszik.
tappu | tibély, téboly-odik.
tavaru | tévely-eg, tév-ed.
taviru | táv-oz.
tamakku | töm.
tari - | tar-t.
tarleippu | ter-eb-ély.
talam | talaj (?)
talēi | telek (bocskor telek).
talēi | telek (birtokrész).
tallu | tól, tol-ong.
tari - | tar, tarol.
tarugu | tor-l-ik.

tâkku | tőked (szék.)
târlppu | törpe.
târu | tőr.
tittu | tető.
tippe | tepei (tatáru is).
tirei | türet.
tiri | tér, megtér.
tira }
tora } tár.
tî, kudagu *tittu* | tűz ignis.
tîrvei | törvény.
tuppu | tőp. (szék.)
tuppudal | töpedelem.
turuvu | tūr, tūrz.
tuvakku }
tokku } tok.
tû, tûvu | *tolu*, toll. török tűj)
tûysu, tûdu | tiszta.
tegulu | tekély (régies).
teri | ter-it.
teri | tör, tör-ik.
tezzu (tettu) | tet-ik (tetszik).
todu | told, tód.
tônru }
tôndu } tûn, tûnde,
 tündököl stb.

T = d.

tada-tada | dad-og.
tappu | dob (dobolód).
tarlambu | doromb-ol.
tara-tara | dörög.
til | til-t, til-os.
tûvu | dob.
teri | derü-l.
têkku | dúg.
tolei | dúl, (föl-dúl) stb.

pisagu | ficz-amod. (ficzczan).
pisuni | fösvény.
pinangu | finyel, (fonyol).
piragu } fark.
pirakku }
pirei | ferde.
pinnu | fon.
pîlugan | félékeny.
pun | fene (eves, seb).
puralu | forog, for-dúl.
pul | fű, füv.
puru | féreg.
purlungu | forr, forrong.
pûrl }
pûl } fűrj (perdrix).
pogu' | fok-ad, fok-aszt.
pongu | fő, föv.
possei | fész-ek.
pottu | fed, főd.
polugu | foly.
pon | fény, fém, (sin-pon, szín-
 arany) stb.

M = m.

maga }
magavu } mag, magzat.
masangu | maszog.
mannei | manó.
mara'r | mer-ed, merev.
mulei | mal, hegy, hegyoldal.
 (cf. Rózsamálj.)
mallei | milye.
mari' - | mar-ad, maraszt.
manni' | ment, mentetet.
másu | mocsok.
mani | mony.

mâr | mell, mej, (különben a
 mell szót a *mulei* mam-
 melle szóval szokták
 összevetni.)

málu | múlt, elmúl-ik.

mânam }
vânam } menny (ég).

mân | mén.

migu }
migei } mag-as.
migunda }

mirlî' - mer-esz-t.

mudi | motyó.

múttan | mutuj.

murlu | merő, merejében.

murlu }
murlugu } merül.

muli | meleg. stb.

V = v.

vagu' - | vág.

vagudi | vág-at stb.

vadu | vád.

vajá }
vajávu } vaj-ud-ás.

vavvu | vev, vevés, ve-sz.

varam | var, varangy.

vidi | vid, vidul, vidor.

vidai - | vet (elvet).

videi' - | vet (magot).

vêr' | ver-it-ez (szék.=izzad).

virî - | vir-ül, vir-it.

vila }
vilagu } vál.

villangam | villong-ás.

vilagu | vill-og.

virli } virad, viraszt.
virlettiru }
vilangu | világ-lik.
vilakku | világ, világosság.
vîsu | véső.

veri-gollu | vir-hudszék.
vêgu | vágy-ik.
vêd-an | vadász.
vêri | viri-es, nyir-irics stb.

Még néhány félig-meddig megérthető tamul mondatot lehetett volna közölnöm. Azonban jobbnak láttam máskorra hagyni.

A nem nyelvészek közül azok, a kik Vámbéry tanár úrnak Közép-Ázsiából visszatérte után, nem tudom melyik évi magyar nap-tárban, nemcsak magyar-török szóhasonlatokat, hanem éppen egy olyan tatár mesét is olvastak, a melyet a nem nyelvész ember is megérthet, azt fogják mondani, eh, mi ez a tamul rokonság a tatár-hoz képest? Hát erre csak annyit mondhatni, hogy azt a tatár-magyar vagy magyar-tatár mesét közlők azt nevéük aláírásával vagy az Akadémia nyelvtudósainak, vagy, ezek elfogultságától tartva, más külföldi szakértőknek kellett volna, hogy megmutassák, mint tettek s tesznek a magyar régészek minden régészet tudomány terén tett föl-fedezéseikkel. A ponyván árult nyomtatványokban s egyébűtt is sok piszkot étettek s étetnek meg a magyar néppel.

Ez baj, nagy baj. Vajha népünk a mesék, regék és regényeken kívül más komolyabb könyveket és iratokat is figyelemre méltatna!

Még csak arra a kérdésre kell válaszolnom, a mit ez ismertető iratom második czimeül tettem figyelemébreztetésül, hogy a nem nyelvész olvasók is megtudják, hogy miről van tulajdonképp szó. Tudom jól, hogy nagyon sokan olyan török-tatár-féle tudomány-kedvelő hajlamuknál fogva legjobban szerették volna mindjárt az első sorokban olvasni a feleletet arra, hogy van-e a magyarnak testvére, vagy nincs? A mennyire én ismerem a turáni, árja és sémi nyelveket és ezek viszonyát egymáshoz, határozottan állithatom, hogy a magyarnak rokonai vannak, de testvére nincs. Mert a magyar nyelv egyik eddig ismert nyelvvel sem áll oly viszonyban, mint például az árya nyelvek terén a hét román testvérn nyelv, vagy a számos germán testvérn nyelvek, vagy a szintén számos szláv testvérn nyelvek stb. állnak egymáshoz. A germán a szlávnak rokona, de nem testvére, valamint a szláv a perzsa-, kurd-, afghannak rokona, de nem testvére. A töröknek testvére a jakut, csuvas, baskir, kirgir, altaji, kazáni, tatár stb.,

mert ezek nyelvei közt olyan a viszony, mint például az orosz, bulgar, szerb, szloven, cseh és lengyel testvér-nyelvek közt. A tanulnak testvére a zelugu és a többi 10 törzs. A semieknél a hébernek testvére az arab, az volt a szír, assyr és káld; de már a habesi és kipt a hébernek és arabnak, legalább nyelvileg rokona, de egyiknek sem testvére. A magyar testvérei, mint a palócok és besenyők már a nemzet tagjai. Ha voltak még testvérei s visszamaradtak, azok bizony ma sem nem mordvák, se nem a cseremiszek, de még nem is a vogulok stb. Rokonnak rokonok, legalább nyelvileg, s én ezt nem szégyenlem. Mert, mi tőrés-tagadás, ismerem a finneket is és a török-tatárokat is s ha választásra kerülne a dolog, hogy például hazánk nem rokon lakóit kicserélhetnők egyenlő számu akár finn népség, akár török-tatársággal, hát bizony én a hallal, gombával és nyomoruságos kenyérrel (a székelyé is az) élő finneknek mondanám: jertek atyafiak! tanuljátok meg az egyszerűbb magyar számneveket, az egyszerűbb névragozást, mi megtanuljuk a ti helyesebb finn orthographiátokat, valamint azt is, hogy kell conjugálni tárgyi-igeragozás nélkül s mondatot szerkeszteni ide-oda ugráló igekötők nélkül s azután vagy újra szerkesztjük a kalevalát, vagy teremtünk egy új korszerűebbet.*) Mert hát az alig két milliót tevő finnek kis országgyűlését a czár ha nem is a pattogó finn nyelven, de legalább egy czentralis nyelven, a francia nyelven nyítja meg, holott a közép-ázsiai számosabb török-tatárok úgy tánczolnak a hogy a muszka kormányzó füttyöl. Miért? Mert a tatároknak rend, tudomány és haladás nem kell s aztán jellemző közmondásuk értelmében „tatar, babaszün-de szatar“ (a tatár az apját is eladja) az erősebb kirabolta gyengébb testvéreit és a zsákmányt megőrizendő a muszkához menekült s ennek kalauzul szolgált kirabolt testvérei elnyomására.

Addig, a mig a magyar nyelvészek két nagy táborra, egyaránt diésőitve mindkettő a kürtszáju, de kutatni nem akaró toll-hősöktől, azon fog vitatkozni, ha a magyar finn-ugor-e, vagy török-tatár, azt hiszem alig fognak más eredményre jutni, mint az indiai mese szerint elefántot látott négy világtalan koldusa. Ezek ugyanis koldulá-

*) A vélemény szabad s szakosztályunk nem is akarja elfojtani értekezését. De hogy két különböző nyelvet így amalgamáljunk — bár példát mutat reá az angol — körülményeink között nem lehetséges és minthogy sajátságok feláldozásával járna együtt, nem is kívánatos.

sukban vágyat kaptak elefántot látni, már t. i. a hogy a vak láthat. Utjokban kérésükre egy elefánt hajesár megállítja a vakok kívánsága tárgyát. A négy vak egyike megtapogatta az elefánt lábát, a második az ormányát, a harmadik a fülét és a negyedik a farkát. Vágyuk teljesülvén tovább mentek folyvást az elefánt minő voltáról vitatkozva. Az a ki az elefánt lábát tapogatta volt váltig erősítette, hogy az elefánt olyan, mint egy famozsár, az a ki az ormányt tapogatta volt állította, hogy az elefánt olyan, mint a mozsár törője, az a ki a fülét tapogatta volt erősítette, hogy az elefánt olyan, mint a nagy lapos szerű lapát, az a ki a farkát tapogatta volt vitatta, hogy az elefánt olyan, mint a seprű. A végeredmény a lett, hogy hajba kaptak. Se nem finn a magyar, se nem török-tatár, hanem a nagy turánság családjában testvér nélkül van a magyar törzs. Ama nagy család többi törzsei: a japániak testvér nélküliek, a mondsuk, a mongolok, a török-tatórok, a finn-ugorok, a tamulok vagy dravidák és a Himálaya törzsek mindnyájan külön-külön testvéres csoportok.

Ha azok, a kik a magyar nyelvet a vogullal dialectusi viszonyba levőnek mondják, bébizonyítják a turánság legrégebbi okmányával a tamullal azt, hogy a finn-ugor nyelvek még több rokonságot mutatnak a tamul nyelvekkel, mint a magyar: akkor hangosan fogom elismerni, hogy a finn-ugor nyelvek csakugyan tisztábbak, eredetiebbek a magyarnál.

És most végre önökhöz fordulok bérezes hazám törekvő fiai! Ne rettentse önöket vissza az, hogy nyolcz év előtt éppen e tárgy tanmányom a m. tud. akadémiában svihákság czimmal láttatott el s hogy csak egyetlen egy akadémikus s az is nem nyelvész, mert föl-szólalni ezen tótos czimezgetés ellen!

Ne rettentse önöket vissza önálló, őszinte törekvésemnek szomorú kimenetele, valamint az se, hogy a létező két nagy táborba nem sorakozás a m. tud. akadémia első osztályának ajtaját önök előtt végképp bezáratja.

Karolja fel az a ki teheti, a turáni nyelvek tanulmányozását nemzeti nyelvünk és nemzeti régmúltunk kipuhatólásának érdekében.

Tudom, hogy önök minden tekintetben a nemzet mostoha gyermekei s így sok eszköztől meg vannak fosztva. Az elszántság és erős akarat sokat pótol.

Ne feledjék, hogy a történelem valódi haladást semmi nemű czéh árnyékában sem jegyezett föl, valamint ezután sem fog feljegyezni.

Bátorítsa önöket tamul rokonaink egyik régi szegény költőnéjének, *Auveiyar* asszonynak példája és mondása, a ki a körmönfont ravaszság hősei, az akkor hatalmas brahmanokkal szemben ki merte mondani koldulás közben irt s ma az iskolákban évangéliumként tanult verseiben, hogy a világon csak két kaszt van; az igazságot föltárók a magas kasztbeliek, az azt elrejtők, elnyomók pedig az alacsony kasztbeliek.

Beirut, 1887. jul. 6.

Sz.-Katólnai Bálint G.,

a budapesti tud. egyetem egykori m. tanára.

ADALÉKOK DACIA FELIRATTANÁHOZ.

II. közlemény.*)

XV. Strigy-Szent-György (Hunyadm. Kis-Kalán átellenében.)

Strigy-Szent-György. Kis-Kalánnal szemben a Strigy jobb partjáról már jó messziről észrevehetjük e kis helységet. Odáig haladtunkban balra marad el a puszta-kaláni igénytelen fatemplom, melynek oltárkövében Torma Károly szintén római feliratot talált.¹⁾

F O R T V N Æ
A V G
Q · D E C I U S
V I N D E X
P R O C.

Tapasztalatom szerint úgy a puszta-kaláni, mint az alább leírandó sztrigy-szent-györgyi felirat az ide még $\frac{1}{2}$ órai távolban eső szent-györgy-vályai hegyoldalról származhatik, hol egy egész sor mezei lakás és római bányatelep helyét sikerült kinyomoznom. Kérdemestült veteranusok részébe lehetett e terület kiosztva s az eddig ismeretlen, de névleg még további felderítést váró colonia decoriojának sirkövét oltár gyenánt használja a sztrigy-szent-györgyi gör. kel. egyház is. A bukovai (Hunyadmegye) márványból készült emlék magas sága 0·52, szélessége 0·35 meter. Betűi igen jó izlésre és gondos munkára vallanak.

40

D M
M V L P I E R I O
D E C C O L
V I X A N X X I
5. V L P I E R A N
F I L I O
P P

XVI. Sztrigy-Szacsal (Hunyadmegye Kis-Kalán Ad Aquas átellenében).

Sztrigy-Szacsal. A Sztrigy-Szent-Györgyhöz letorkolló oldalvölgyön felfelé haladva ama magaslat alá érkezünk, mely Lozsád

*) I közlemény megjelent V. kötet I. füzetben.

¹⁾ Tizenkét római felirat Daciából. Kolozsvár. (Corp. I L. III. köt. 1404.)

Magura nevű helységtől nyugatra haladva élénk colonisatio színhelyül szolgált. A lépcsőzetesen lefejtett oldalak felső részén úgy látszik a bányászatot üzték; míg alább mezei gazdálkodás folyhatott. Több épület maradványt különböztethetünk meg a Kőboldogfalvától Sztigy-Szacsal felé, Szeni-György-Váralya felé forduló hegyoldalon. Feliratos emléket azonban nem ismertünk e nagy környékről ez ideig, míg nem a Sztrigy-Szacsalról Kőboldogfalvára vezető mezei útnak a Goruj nevű oldalra emelkedő részén néhai Mircseczk Ábrahám 1883-ban szántás közben az alábbi siremlékre akadt, melyet csakhamar Dévára szállítottam. Anyaga idevaló homokos márga. A táblaalakú emlék két részletre van törve. A felső négyobh rész magass. 1'06, az alsóé 0'26 meter, szélessége 0'7 met., az iveros lapé 0'45 met. Betűi egyenetlenek az utolsó soré egészen aprók és elmosódottak.

41. D M
- C·A· DEDALO
 VIX· ANI· LX.
 VALERI· CARA·
 5. VIX· ANI· XXXV·
 C·O / / / / /
 A·TETVLA·VIX
 ANI·L·A·AVGVS
 VIX·ANIS·XXX
 10. C·A·CARVS·
 C·A·VALRIANUS·
 VETERANVS
 PARETIBVS Sic
 SOKORIBVS
 15. FECERV //
 FA·CRISPINAVET ///
 MAXIMABVTESEORV /

XVII. Sztrigy-Szent-György-Válya.

Az előbbi teleptől mindenütt a hegy alján haladtunk $\frac{3}{4}$ órai vonalon Szent-György-Vályáig. A falu felett mutatkozó több házhely és település egyikének közeléből a Pereu-Bercsa nevű árokból került napfenyre az alábbi siremlék, mely Buda Miklós és Géza urak áldozatkészségéből a dévai muzeumban hirdeti, hogy a római ipar itt is tért hódított. A siremlék köfedele is birtokunkba jutott. A hom-

lokzaton jobbra-balra egy-egy pinea, közepén egy delphinba végződő sisakos alak. A siremlék két oszlopos keretbe volt foglalva s szép betűivel elég épen fennmaradt. Anyaga helybeli; e jól faragható crithium márga, mely Várhely-Veczel településeihez, sőt Csígmó-Gyógyon (Germizera) is fel való használva. Magassága 1.5, szélessége 0.76 és vastagsága 0.2 meter.

42.
 D M
 I V · M A X I
 M V S · V I X
 A N · X X X · V ó
 H E V A L E N T I A
 C ó C

A helységben Fintinyeszék Juonnál egy újabb siremléket találtam. Anyaga a fennebbivel azonos. Magassága 0.75, szélessége 0.36, vastagsága 0.15 m.

43. Az előlapon három alak. Felül egy női és férfi mellkép s ezek alatt egy leány mellképe. Az alakok feltűnően széles álluak; lapított arcúak. Erős rongált nyomait látjuk ez emléken.

A helységben láttam oszloptöredékei, kőkoczkákat, egynek hossza 1.1 m., szélessége 0.50, magassága is 0.5 m. Egy oszlop talpazat. Az alsó négyszög hossza 0.9, szélessége 0.8, magassága 0.2 meter.

XVIII. Veczel. (Corp. inscript. latin. III. köt. XXII.)

Ez a pag. M C Torma Károly 12 felirat és Archaeol Értesítő 1870. évf. Adatok Dacia helyrajzához sz. Corpus inscr. lat. III. k. 1405.

G E N · P A G
 M C · T · A V R
 P R M N V S
 M G · P A G · E I N
 S D · E X S V O
 F E C T · L · M ·

Szolnokay Péter teljesen eloláhosodott földmives pincze bejáratánál befalazva találtam egy aranyi augit andesit kőzetből faragott s 0.012 m. magas, 0.06 széles töredéket.

44.

N A V C V
M N N E T
E O R V M

45. Ugyancsak Veczelről gyűjtöttem egy rosszul megtartott kis arat. Anyaga ennek is augit andesit. Magass. 0·4, széless. 0·2 m.

O D o M
T F I A V
B C o S

Ez most a dévai muzeum tulajdona.

46. Veczelről szállítottam Dévára egy fogadalmi oltár töredékét. Érdekesnek találom ennél, hogy miután az eredeti és méreteiből ítélve jó nagy oltár eltörött s csak utolsó sora maradt meg: egy hihetőleg szegény áldozó az alsó párkányra I O M vésvé használta azt tovább.

I V V S
V · S · L · M
I O M

eredeti felirat utólag rávésvé.

47. Egy szobor talapzatán. A szoborból csak a tulok (bika) csülök maradt fenn. Anyaga márvány. Az írás körívben haladt.

I V A L E N T I

XIX. Brettyelin. (Hunyadi János idejében Törzsökfalva).

Brettyelin Dévától egy órányira nyugat felé a Herepétől benyúló mellékvölgyben. A gör. kel. kántortanító Popovits Péter udvarán még 1881 nyarán egy kirándulásom alkalmával az alábbi fogadalmi oltárt találtam. A tanító irástudománya csak odáig terjedt: hogy a megfordítva oda állított követ erőnek erejével nagy atyja sírkövéül nyilvánítá s nagy bajjal sikdrült oly árat ajánlanom, melyért végre Dévára szállítá, hol az jelenleg látható. E felirat minden bizonynyal az ide felórányira eső Veczelről származott Brettyelinre. Anyaga aranyi aagit andesit. Magass. 0·85 m., szélessége 0·45 m. vastagsága 0·4 m.

48.

DEO MERCURI
 O. MRCVS AITO
 NIVS SABNI
 MS PRINCEP
 V · S · L · M ·

XX. Al-Pestes. (Cserna-Egerügyvölgy Vajda-Hunyad mellett).

Al-Pestesén Szebeni háza előtt lépcsőül alkalmazva találtam e bukovai márványból készült s igen szép betűkkel televésett tábla töredéket. A kékes márvány szövete kissé szálassá válék helyenkéntl. Én e feliratot várhelyi eredetűnek tartom; bár erre a tulajdonos semmi bizonyos utbaigazítást nem adhatott, miután ő és a falu öregei is ott találták. Al-Pestes birtokossága közül többek (mint a Baliázt) hátszegvidéken és épen Várhely közelében is részesek voltak s valószínűleg egyik régészkedő előd hozatta el onnan, mint tettek annyi mások Hunyadmegyében. A tábla hossza 0.95 m., szélessége azonban csak 0.2 m. Balfele egész hosszában letörve. A tulajdonos közbenjárásomra a dévai muzeumnak ajándékozta.

49.

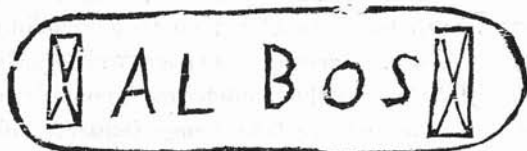
	'	A P
	I	
	)	
	R M	
	Q V †	
5.	P R N	
	A C R	
	P I S	
	N I R	
	) N I I	
10.	R A	
	L L I	
	M I S	
	O S	
	R N A M	
15. sar	M I Z	
	M O	

B) Téglabélyegek.

$\frac{XXI}{I}$ Maros-Keresztur.

Maros-Keresztur (Maros-Tordam.) Kovács Ferencz apát plébános úr tulajdonában M.-Vásárhely.

$\frac{1}{50}$

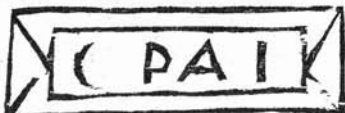

(Ala Bosporanorum. C. I. L. III. 1197 Gyula-Fehérvár és 1344 a m.-németi kert egyik feliratos kövén).

$\frac{XXII}{II}$ M i k h á z a.

$\frac{2}{51}$

Dévai muzeumban

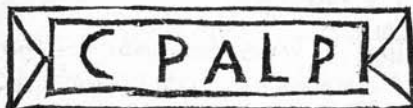

C(ohors) p(rima) Al(pinorum). C. I. L. III. k. 1623. 23 sz. N.-Szeben Bruckenthal muzeumból.

$\frac{XXIII}{III}$ Sóvárad. (Maros-Tordam.)

Sóvárad (Maros-Tordam.) Már Orbán Balázs után ismertük az idevaló bélyeget. A Bruckenthal muzeumból a C. I. Lat. III. köt. 1633. 23 sz. alatt közölte szintén azt, bár én az eredetét nem tudtam megtalálni ott. Mi több példányban találtuk e bélyeget

$\frac{3}{52}$

C(ohors) I. Alp(inorum).

$\frac{XXIV}{IV}$ Dicső-Szent-Márton (Kisküküllőmegye).

A nagyenyedi Bethlen-főtanoda gyűjteményében. Ez ideig római faliratot nem ismertünk Dicső-Szeht-Mártonból.

$\frac{4}{53}$

LEGXIIIIG

 $\frac{5}{54}$ a) C(ohors) I. U(biorum).

Ugyanennek egy változata N.-Enyeden

b)

A Székely muzeumban Sepsi-Szt.-Györgyön bélyegtelen téglá.

 $\frac{XXV}{V.}$ Székely-Udvarhely.

Székely-Udvarhelyről a Székely muzeumban ez a töredék

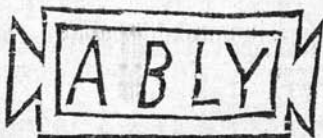
 $\frac{6}{55}$

Valószínűleg a COH(ors) IVBIOR(um) ezen változata, mely a Corp. insc. latin III. köt. 1571 sz. felirata épen ilyen alakban tartá fenn.

 $\frac{XXVI}{VI.}$

Várhely Burghalen. (Besztercze-Naszódmegye)

Várhely Burghalen Besztercze mellett a beszterczei ev. szász főgymnasium gyűjteményében.

 $\frac{7}{58}$ $\frac{8}{57}$

A két utolsó betű nem olvasható tisztán, A keret igen szép; de a betűk elmosódtak. Az A és L biztos, a B és Y kevésbé, úgy

hogyl lehet A(la Fiavia esetleg I, vagy II.

XXVII
VII. Zalatna. (Ampelum).

Daczára annak, hogy a Corpus Inscript. Latin III. köt. 1278—1337 és Ephemeris epigraphica 422 sz. feliratai után már ismertük s jó magam is négy új felirattal járultam ismertetéséhez, téglabélyegekkal nem örvendeztetett meg egész legújabb időkig. Korábbi években jöttek ugyan ilyenek napfényre, de ismét el is tűntek. Az első bélyeget részembe juttatá a szerencse s ez következő:

$\frac{9}{58}$

XXVIII
VIII. Rea. (Hunyadmegyében).

Rea hunyadmegyei helység Várhelytől 1 órányira. Itt Buda Ádám birtokos és szenvedélyes természetbúvár házi gyűjteményében több bélyeges téglaföredék, melyek azért kiváló érdekek, mert e pontról római emléktünk idáig nem vala.

$\frac{9}{59}$

A B (Várhelyen Q A · B igen gyakori).

$\frac{10}{60}$

a) L E G) és

b) más töredéken F F

A két töredék betűi hasonlóak s ezekből a L egio IV Tlavia Firma.

XXIX
IX. Apulum.

Gyulafehérvárról szászsebesi gymnasium tulajdonában

$\frac{11}{61}$

$\frac{12}{62}$

U. ott

LEGXIIIIGEM
AVR · DEM

N.-Enyeden Herepey Károly gyűjtése:

 $\frac{12}{63}$

a)

L	E	G	X	I	I	I	G	E	M
Λ	V	R	V	E	N	T	H	I	M

C. I. L. III. köt. 1629. 13 Apulumból. Egy betű változattal gyűjtöttem 1886 nyarán.

b)

Π	G	W	
E	T	I	M

 $\frac{13}{64}$

G	Π	X	G	E	L	
Λ	E	M	I	R	V	Λ
R	E	D	Λ	A		

N.-Enyed Corpus I. L. III. köt. 1629. 17 a) Sarmisegethusából.

$\frac{14}{65}$ N.-Enyed. (C. I. L. III. 1629. 15 Maros-Portus).

L	E	G	X	I	I	I	G	E	M
A	V	R	ϕ	G	O	D	E	S	

(C. I. L. III. köt. 1629. 15 Maros-Portusról. Ackner).

 $\frac{14}{66}$

Szász-sebesi ev. algyrnasium

L	E	G	X	I	I	I	G	E	
A	V	R	.	D	E	M	E	T	R

 $\frac{15}{67}$

U. ott MENAN U. ott CIIIMO

Dévai muzeumban saját gyűjtésem:

 $\frac{16}{68}$

L E G X I I I G E
A V E V D O X

 $\frac{17}{69}$

L E G X I I I G E
I V L M A R C I A

 $\frac{18}{70}$

L E G X I I I G E M
A N T O N I N I ϕ (Corpus Ins. Lat. III. 1629. 2.)

 $\frac{19}{71}$

L E G X I I I G E
V Λ L C O N O

és

 $\frac{20}{72}$

L E G X
F L Λ

(Corp. I. L. III. 1529. 20 Sárdról Flavius Helio és 21 Flavi Martinus).

 $\frac{21}{73}$

L	E	G	X	I	I	I	G	E
V	C	A	I	Λ				

(Valerius Casius C. I. L. III. köt. 1629. 14 a) a segesvári gymnasiumból).

 $\frac{22}{74}$

L S

C. I. L. III. köt. 1629. 26 Veezelről.

$\frac{23}{75}$ Maros-Portuson Todorean Ariston háza tornáczába behelyezett léglán:

F A T

 $\frac{24}{76}$

Herepe L E G X I I I G Teleky József alvinczi főszolgabíró ajándékából jelenleg a dévai muzeumban.

$$\frac{XXX}{X} \text{ T o r d a.}$$
 $\frac{25}{77}$ Torda Corpus Insc. Lat. III. 1630. a Tarsaly-ház folyosóján

L E G . V . M A C

 $\frac{26}{78}$ A kir. törvényszék emeleti folyosóján többféle változatban:

a) M V J vagy b) L V M

 $\frac{27}{79}$ majd c) F A W 1d) M V L
 $\frac{28}{80}$ U. ott E G X I I I G E)

$$\frac{XXXI}{XI} \text{ Ispánlak (Alsó-Fehérmegye).}$$

Ispánlak Maros-Ujvártól keletre, hol 1881-ben egy jelentékeny bronzlelet merült fel. Hasonló ismétlődött 1887. augusztus 27-én. Herepei Károly tanár úr szivességéből a nagyenyedi ev. ref. Bethlen főtanoda gyűjteményében 1887. évi gyűjtés.

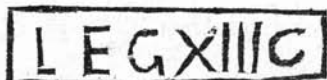
 $\frac{29}{81}$

$$\frac{XXXII}{XII} \text{ Székely-Földvár (Torda-Aranyosmegye).}$$

Székely-Földvár. Saját észleletemből gr. Eszterházy István úr szivességéből feljegyeztem.

 $\frac{30}{82}$

AL BA ∞ (Ala Batavorum miliaria).

 $\frac{31}{83}$

$\frac{32}{4}$ Herepey Károly nagyenyedi gyűjtésében:

LEXIII GEM

$\frac{XXXIII}{XIII}$ Berve. (Alsó-Fejérmegye).

$\frac{33}{5}$ Berve (Blntroth) a Maros balparti magaslaton az egyesült Küüllő és Szekás illetőleg Szászsebes vizközti választón a nagyszebeni Bruckenthal muzeumban (1877. gyűjtés még Goos Károlytól):

LEGXIIIIGEM
AVR CODES

$\frac{XXXIV}{XIV}$ Ompolyicza (Alsó Fehérm. Ompoly mellett).

$\frac{34}{6}$ Ompolyicza Gyulafehérvár közelében. Nagy-Enyeden Herepei gyűjtése:

LECXIIIIGE
AVCALLISTI

$\frac{XXXIV}{XIV}$ Szászváros (Hunyadmegye).

$\frac{35}{7}$ Szászváros. A szászsebesi ev. algymnasium gyűjteményében. Első római lelet. Az Apulumból ismert (C. I. L. III. köt. 629. 25). PATER töredéke. Goos is közölt Archiv d. V. f. Landeskunde 1874. évf. 172 lap, 17 sz.

PAT

$\frac{XXXV}{XV}$ Strigy-Szentgyörgy-Váralya.

Hosszú keresgélés után két bélyeghez jutottam a Szentgyörgy-Válya, Szacsal és Kőboldogfalva közt elterülő hegyoldalak bejárása

közben. Buda Géza szentgyörgy-vályai birtokossal és vendégszerető házigazdammal, valamint Réthi János páni tanítóval minden tégladarabot felfogatva, a sors különös szeszélyéből, épen a két utolsó örvendeztetett meg e bélyegtöredékekkel:

 $\frac{36}{88}$

 C I V

C(ohors) I U(biorum).

 $\frac{37}{89}$

 E P I

 $\frac{XXXVI}{XVI}$

Csigmó.

$\frac{38}{90}$ A Király Pál kartársammal közösen gyűjtött bélyegeken kívül innen egy szép bélyeget szereztem a dévai muzzumnak:

L E G X I I I G

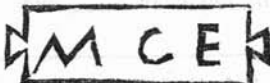
^ V R E · C O N O

C. I. L. 1629. 11.

 $\frac{XXXVI}{XVI}$

Alsó-Városviz.

$\frac{39}{91}$ Alsó-Városviz. A falun felül Felső-Városvize felől eső cast-rumból:

 M C E

Innen Goos Károly közölt volt Archiv d. Vereins f. Landeskunde 1874. évf. első füzet 170 lap 8 szám alatt: H E N mft Ő N(umerus) E(quitum) R(hetorum) vagy Romanorum olvasott.

 $\frac{XXXVII}{XVII}$

Héviz Nagy-Küküllőmegye. (C. i. L. III. köt. XV.)

Héviz. A Héviz és Hidegkut közt az Olt balparti fennsíkron emelkedő s a német írók által hióásan Szász-Ugrához (Galt) számított castrumból a C. I. L. III. kötetének 951—958 sz. feliratai származnak. U. innen származik A L [a] ^ S (turum) téglabélyeg (a C. I. L. III. kötet 1633. 11 sz.) Kovács Ferencz maros-vásárhelyi apát plébános érdekes gyűjteményében láttunk végre egy gr. Haller János hévizi birtokos által eszközölt gyűjtésből eredő újabb bélyeget:

40
92

XXNL

XXXVIII.
XVIII. Veczel.

Gr. Kuun Géza a hunyadmegyei történelmi és régészeti társulat elnökének gyűjtése 1887-ben. Az érdekes példány csere után a régészeti társulat tulajdonába ment át.

41
93

HEBIC

42 Saját gyűjtésem 3 példányban A T E N V S U. illet aján-
44 dékozott Barcsay Béla főszolgabíró Dévára.

43 Egy gyönyörű cseréplapon

LEXIIGE	ø
IV DEIOTARI	

44 Egy töredéken M C

45 E G X I I I G E
46 I // / L A E L I O C. Ins. Latin III. 1629. 20.

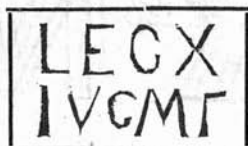
47 leg { X I I I C } cm.
48 ft { M A R } tinus C. I. L. III. 1629. 21

47
49 I I C o W48
100 Egy töredéken

J R V

$\frac{4^9}{101}$ Igen gyakori s Barsay Béla főszolgabíró által több példányban kiásott bélyeg: L S

$\frac{5^0}{102}$ Ugyancsak Barsay Béla főszolgabíró ásatásának köszönhetjük ezt

$\frac{5^1}{103}$ Valamint a következő C o H I I I I c o (Torma Archaeol. epig. Mittheil. III. köt. 117 sz. a).

$\frac{5^2}{104}$ Sajat 1886. gyűjtésem, csakhogy fájdalom töredékekben:

$\frac{XXXIX}{XIX}$ Kőboldogfalva.

$\frac{5^3}{105}$ Aquaeval átellenben a hegyoldalon fekvő helység felett néhány épület romját ismerhetjük fel. Hasonló településsel találtkoztam ki a hegy tetőig s az erdő szélén egy kis Daphne szoborfejet is eredményezett ásatásom. E telepről az első bélyeget kutatásom eredményezé:

A S C L E P I

C) Lámpabélyegek.

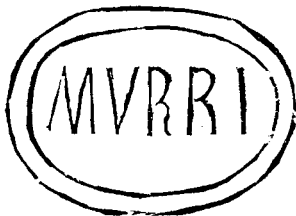
$\frac{XL}{I}$ Valószínűleg Gyula-Fehérvár.

$\frac{1}{106}$ Sepsi-Szt.-György. Székely nemzeti muzeumban, alkalmasint Gyula-Fehérvárról:

XL I
II. Kis-Bánya (Boicza Hunyadmegye).

1877 Kis-Bánya-Boicza. Itt a rómaiaknak egy eddig névleg ismeretlen bányatelepét derítettem ki a Sfregyel és Cornyet hegyek közé

eső nyergen. 1885. júniusában Barcsay Béla szolgabíró szívessege gazdagítja a dévai muzeumot ezen mécsessel, mely az első írásos emléket szolgáltatja Boicza vagy régi nevén Kis-Bányáról.

XLII
III. Zalatna Ampelum.

Zalatna. A mai helységtől öt órányira eső Vulkoj hegy déli oldalán két római temetkezési hely mutatkozik. Lukács Béláé a felfedezés dicsősége s ő is ásatta először ezeket.*) Később bányász-archeologiai tanulmányaim engem is elvezetének a helyre s 1885-ben tüzetesebb ásatást fogantatosítottam ott. A sírok rendes adalékait lámpák képezék; de bélyeges ritkán akadt mégis. Lukács Béla ásatása két lámpabélyeget eredményezett u. m.

1888 $\begin{matrix} \text{A} & \text{O} & \text{R} \\ \text{O} \end{matrix}$ és 1889 F E S T I

1890 Saját ásatásaimban Vulkoj és Rotesről a F E S T I bélyeg szintén ismétlődött s ezen kívül két bélyeg jött napfényre u. m.

1891 I A N A R I és 1892 O P T A T I

1893 Egy a Slesvoja nevű gyepes területen kiásott sírban egy fekete agyagból készült lámpa talpán szintén bélyegzővel készítve ilyen jelt találtam:

*) Archaeol. Értesítő 1879. évf.

$\frac{\text{XLIII}}{\text{IV.}}$ Székely-Földvár.

$\frac{11}{114}$ Székely-Földvárról a nagyenyedi ev. ref. collegium gyűjteményében egy bélyeges lámpa. A bélyegből csak az egy **T** látható olyan helyzetben, hogy abból OPTATI vagy FESTI volna következtethető.

$\frac{\text{XLIV}}{\text{V.}}$ Apulum.

$\frac{10}{115}$ Maros-Portus illetőleg Gyula-Fehérvár a Kovács Ferencz apát-plebános gyűjteményében Maros-Vásárhelyen:

$\frac{11}{116}$ Szászsebesi ev. gymnasium gyűjteményében:

L V C R E T I V S
A Q V I L A

$\frac{\text{XLV}}{\text{VI.}}$ Berve (Blutroth Alsó-Fehérmegye).

$\frac{12}{117}$ A szászsebesi ev. algymnasium tulajdonában levő lámpa talpai
F O R valószínűleg F O R T I S

D) *Bélyegzők.*

$\frac{\text{XLVI}}{\text{VII.}}$ Maros - Keresztur.

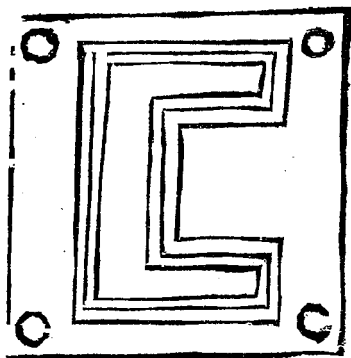
$\frac{13}{118}$

valószínűleg a legio XIIIIG fordított bélyegzője jól kiégetett terra sigillata.

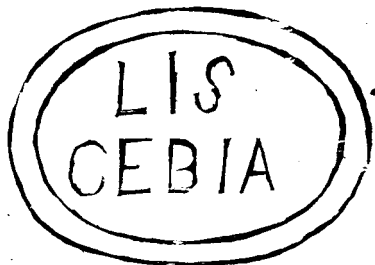
XLVII
VIII. Apulum.

11²/₅ Gyula-Fehérvár. A szászsebesi ev. algymnasium tulajdonában. Anyaga terra sigillata:

XLVIII
IX. Óralja-Boldogfalva (Hunyadmegye).

13³/₀ Óralja-Boldogfalva. A Kendeffy Árpád árvák kastélyában több római régiség közt egy lámpabélyegző. Lelőhelyét nem ismerem; valószínűleg az árvák gondnoka Inkey Béla hozta Szombathelyről.

XLIX
X. Vizakna.

14⁴/₁ Vizakna. Szentkatolnai Bakk Endre róm. kath. plébánus buzgalma egy csinos gyűjteményt hozott össze Vizakna praehistoricus és római leleteiből. Ezek közt egy agyaglapon e homorú betűk bekarcolva

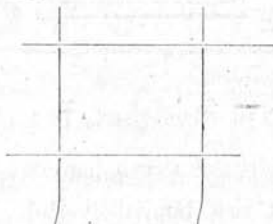
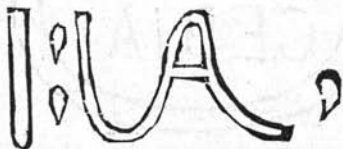

E) *Karczolatok.* $\frac{L}{I}$ Várhely.

Várhelyről 1884-ben Király Pál kartársammal eszközölt ásatáskor többi közt begyűjtöttük

 $\frac{1}{122}$

A Legio XIII Gen.
bélyege.

 $\frac{2}{123}$ Egy más téglán ugyanonnan $\frac{LI}{II}$ Veczel. $\frac{3}{124}$ E bélyeg szabad kézzel készültnek látszik

J(ulius Val(erius)?

 $\frac{LII}{III}$ Kersetz.

$\frac{4}{125}$ Kersetz. Dévától délre $1\frac{1}{2}$ órányira. A Cserna-Keresztturnál a Csernához torkolló mellék völgy felső részén néhány mezei lak nyomai mutatkoznak. A falun kívül 1886 tavaszán Duda János földműves egy siremlék részleteit ásta fel, melyről Barczay Béla főszolgabíró szíves jelentése folytán értesültem. A helyszínére kiszálva: ott

megtaláltam a siremlék oszlopait fedő kőlapját, a szögletekre helyezett négy oroslán szobrát. Többi közt egy tompa stylussal, vagy ujjal vonf graphitot is találtam egyik vastag téglán

F) Terra sigillata.

$\frac{\text{LIII.}}{\text{I.}}$ Maros-Keresztur.

$\frac{1}{28}$ Egy csésze töredék talpán

(C I I V T V G I V A T V)

G) Ércből készült betűk.

$\frac{\text{LIV}}{\text{I.}}$ Veczel.

$\frac{1}{27}$ Bronzból bekeretelve e két betűből álló monogramm

RY

Dévai muzeumban. Valamely tárgyon raszegezve használhatták.

H) Ércbe vésett karcolat.

$\frac{\text{LV}}{\text{I.}}$ Székely-Kocsárd.

$\frac{1}{28}$ Az erdélyi medence emez ismeretes vasuti csomópontján egy mocsárból egészen véletlenül erősen összelapított sisakot halásztak ki. Szerencsés esély folytán tudomást szerzett erről a Marosvölgy eznyedetlen kutatója Herepey Károly, s miután pár évig az alakatlan tömeg egy ház padlásán hanyodott, végre birtokába vevé azt. Nagy gonddal és elővigyázattal Enyed egyik ügyes mestere kiegyengeté a sisakot, mely igazi remek s méltán büszkeségét képezi a Bethlen tanoda gyűjteményének. Tetején egy művészileg alakított kigyót látunk; nyakpaizsán pedig ez a jel olvasható:

X A I I I I

H) *Egy diploma honestae missionis töredéke.*

177 Végre ide kívánom iktatni, hogy a nagyenyedi ev. ref. collegyum új épületének alapozásánál egy töredékét ismét megtaláltak a C. I. L. III. 2 köt. 857 lapján XIV szám alatt Türről illetőleg Turról (Kolozsm.) bemutatott Domitian-féle katonai elbocsátó levélnek, mely 1849 január 8-án a collegyum kiraboltatása és N.-Enyed felégetése alkalmával nyomtalanul elveszett volt. A megkerült részt a tabella előrészének 20 sorától kezdődik

a) COH · III
 CLAVDIVS
 SEVTHE
 DESCRIPTVM · ET
 QAE · FIXA

A végső tabellából fenmaradt

b) D · CONSI
 C · TENENTI
 P · SALLIENI
 S · CIAN · I

Ugy látszik a rabló csoport egyike aranyba osztotta ki a többi zsákmánynyal ez értékes reliquiát s valamelyik részes ott a collegyum udvarán meggyőződve annak réz volta felál, azonnal el is dobta. A többivel ki tudja mi történt? Egy része bizonyosan ily sorsra jutott. ha a mi még rosszabb, a cigánykovács kezén patkószeggé nem devalválódott.

Ime a fennebbieken volt szerencsém 49 felirattal, 53 téglabélyeggel, 1 f lámpabélyeggel, 4 bélyegzővel, 4 graphitóval, 1 terra sigillata, 1 fémbélyeggel és egy elbocsátási diploma töredékével beszámolnom.

Az itt közöltekből hazai irodalmunkban t. i. magyar vállalatban tudomásom szerint nem jelent meg semmi. Egy párt néhai Goos Károly adott ki a nagy-szebeni Archiv des Vereins für Siebenb. Landeskunde 1874. évf. 1. füzetében; néhányat, miután Dr. Doma-sewsky is feljegyezte az Archaeol. epigr. Mittheilungen adtam ki Bécsben részben Király Pál realiskolai tanár ural együtt.

Közleményünkben a római felirattár egészen új nevekkal gyarapodik: 1. Várhely (Burghalen), 2. Bilak (Besztercze-Naszódmegye), 3. Maros-Keresztur, 4. Sóvárád, 5. Oláh-Dálya (Alsó-Fejérm.), 6. Vulkoj, 7. Szászsebes, 8. Sztrigy-Szent-György (Hunyadm.), 9. Sztrigy-Szacsal, 10. Sztrigy-Szent-György-Válya (Hunyadm.), 11. Brettvelin (Hunyadm.) helységekből. Téglabélyegekkel sorakoznak ide: 1, Várhely (Burghalen), 2. Zalatna, 3. Ispánlak, 4. Berve (Alsó-Fejérm.), 5. Szászváros, 6. Ompolyicza, 7. Kőboldogfalva (Hunyadm.) 8. Sztrigy-Szent-György-Válya (Hunyadm.) 9. Dicső-Szent-Márton (Kis-Küküllőm.) Lámpabélyegek révén jönnek e sorozatba a bányavidékről: 1. Kis-Bánya (Boicza Hunyadm.) 2. Zalatna illetőleg Vulkoj-Korabia, 3. Székely-Földvár, 4. Maros-Keresztur, 5. Vizakna, 6. Kersecz és Székely-Kocsárd fémbélyegével.

Végül legyen szabad hálás köszönetemet nyilvánítanom tanulmányom szives előmozdításáért Kovács Ferencz marosvásárhelyi apátplébánus, Bakk Endre vizaknai plébánus, Gábor Henrich cs. kir. ezredes, Tavaszi József vajai ev. ref. lelkész, Herepey Károly nagyenyedi tanár, Nagy Géza székely nemzeti muzeum őr uraknak, a gyulafehérvári katonai hadmérnöki parancsnokságnak, a beszterczei, szászsebesi, szászrégeni gymnasiumok igazgatóságának, ugyszintén Gróf Kuun Géza akadémiai tiszteleti tag, gr. Haller János hévizi nagybirtokos, Barsay Béla dévai főszolgabíró, Buda Ádám, Buda Miklós és Géza, Király Pál főreáliskolai tanár, Hidvégi Károly m. kir. erdész, Csürös József dályai birtokos, Téglás István kőhalmi igazgató uraknak, a nagyszebeni cs. és kir. hadparancsnokság hadmérnöki szakosztályának, mint kik az anyag összehordásában és feldolgozásában kiváló segélyemre valának.

Déva, 1887. október.

TÉGLÁS GÁBOR

ÉRTESITŐ.

Szakosztályunk IV. szakülését f. év május hó 17-én tartotta meg.

Elnökölt: Dr. Szamosi János, szakosztályi elnök, jegyzett: Hegedűs István, szakosztályi titkár, két felolvasás képezte ez ülés tárgyát

1. Moldován Gergely, szakoszt. tag felolvasta: A szárnyasok a román nép eszmevilágában cz. értekezését, mely mutatvány egy nagyobb tanulmányból. A bevezetés után a román nép mondáit ismertette, melyek a verébre, a kakukkra vonatkoznak. A tanulmány kiadványainkban fog megjelenni; ezért elégnek tartjuk jelezni, hogy a közönség élénk helyesléssel fogadta a kiválóan érdekes értekezést.

2. Mailand Oszkár, dévai realiskolai tanár és szakosztályi tagnak: A néptalányok elmélete cz. értekezését olvasta föl a titkár. Ez értekezés kutatja azon pszichologiai mozzanatot a nép lelkében, mely a találynak eredetet ad és a székely, szász és román néptalányokból vett példákat illusztrálja a nép pozitív és negatív alaku meghatározásait, melyekkel az előtte érthetetlen lényegét a körülötte lévő természeti és pszichikus-világnak megfejteti törekszik. E talányok három nemét mutatja be: bölcselkedő, természetmagyarázó és szám vagy inkább didaktikus talányokat

Kimutatni igyekszik, hogy a nép érzelmeit, indulatait a népköltésben rakja le, tudását, észleleteit a talányban. Ezért nép-pszichologiai szempontból fontos tanulmány-tárgynak tekinti.

Ez értekezést a közönség szintén tetszéssel fogadta

Ezután zártülést tartott a szakosztály, melyen a szakosztályi tagok sorába fölvétettek: Dr. Lánczy Gyula. egyetemi tanár, mint muzeum-egyleti tag. Endrei Árpád, csurgói főgymnasiunai tanár, Petrán József. hírlapíró és De Gerando Antonina, helybeli felső-leányiskolai igazgatónő. Ezekhez csatlakozott a legutóbbi napokban Dr. Kapossy Luczián, pápai főgymnasiunai tanár.

Kolozsvár, 1889. jun. 12.

A titkár.